

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE İSRAF KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

HALİL İBRAHİM KARAARSLAN

İstanbul, 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE İSRAF KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

HALİL İBRAHİM KARAARSLAN

Danışman: PROF. DR. MUHSİN DEMİRCİ

İstanbul, 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

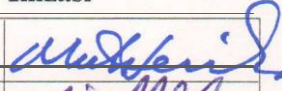
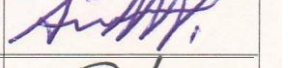
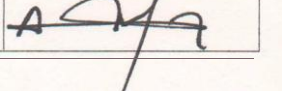
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi HALİL İBRAHİM KARAARSLAN'nın KUR'AN-I KERİM'DE İSRAF KAVRAMI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 26.04.2013 tarih ve 2013-14/15 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

/

Tez Savunma Tarihi **30../05../2013..**

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. MUHSİN DEMİRCİ	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ALİ COŞKUN	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ABDULAZİZ HATİP	

ÖZET

İnsanın herhangi bir davranışında ifrat ya da tefrite girmek suretiyle haddi aşmasına israf denilmektedir. Bu kavram, farklı türevleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de 23 yerde kullanılmıştır.

Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın önemi, kapsamı, kaynakları ve yöntemi üzerinde durulmuştur.

Kavramsal zeminini oluşturan birinci bölümde israf kavramının öncelikle sözlük ve terim anlamları verilmiş, ardından ise adv, zulm ve tuğyân gibi kendisiyle bir manada eş anlamlı olan kavramlar ile adl, vasat ve istikâmet gibi zıt anlamlı kavramlar ayrı ayrı ele alınmıştır.

İkinci bölüm tezimizin ana omurgasını oluşturmaktadır. Bu bölümde israf kavramının Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığı tevhid, nübüvvet ve Kur'ân mevzuları *itikadî*; adam öldürme ve malı kullanmada düşülen aşırılıklar ve günah *amelî* ve kişinin kendi cinsine ilgi duyması ile kibir mevzuları ise *ahlakî* konularda israf başlığı altında detaylıca incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise genel manası itibariyle israfın sebepleri ve zararları üzerinde durulmuş ve israftan kurtulma yollarına değinilmiştir.

Sonuç olarak çalışmamızda israfa Kur'ânî bir kavram olarak yaklaşmamızdan ötürü israfın günümüzde kullanılan manası esas alınarak değil, bizzat Kur'ânî çerçeve esas alınarak bakılmış ve Kur'an'da işlenen israfın günümüzde anlaşıldığı anlam kadar dar olmamakla birlikte sözlük anlamındaki kadar da geniş olmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, israf, itikad, hukuk, ahlak

ABSTRACT

In Arabic *Israf* refers to the transgression of a person pertaining to his/her exaggerational behaviors. This concept has been widely used in the Qur'an 23 times with its different varieties.

This study consists of an introduction and three main chapters. In the introduction, I deal with the importance of this study, its scope, the sources that were used and the method that was applied for the thesis.

In the first chapter that is in principle the conceptional ground of the thesis, the meanings of the concept of *israf* has been given. And then, the synonymies of *israf* such as *adw*, *zulm* and *tughyan*, and its opposites that is *adl*, *vasat* and *istiqama* have been dealt with in detail.

The second chapter is the basis of this study. This chapter handles the concept of *israf* in the context of its *i'tiqadî*, *amalî* and *akhlakî* aspects (pertaining to Islamic Creed, deeds and moral values respectively) at length.

The third chapter in a broad sense speaks about the causes of *israf* and its bad effects on society. At the end, this chapter tries to provide the way out of the problem.

In conclusion, it must be stated here that in this study when dealing with the concept of *israf* I restrict myself in its qur'anic context alone. At the end, it is important to say that it can be reached from the general usage of the Qur'an that the concept of *israf* has been used in a broader sense than today and more narrow than its lexical meaning.

Key Words: The Qur'an, *israf*, *i'tiqad*, jurisprudence, *akhlak*

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Önemi.....	2
II. Araştırmanın Kapsamı	3
III. Araştırmanın Kaynakları.....	4
IV. Araştırmanın Yöntemi.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

İSRAFIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

I. Sözlük Anlamı	7
II. Terim Anlamı.....	8
III. İsrâfla Eş Anlamlı Kelimeler	10
A. Adv ve İ'tedâ:	10
B. Zulm:.....	11
C. Tağv ve Tuğyan:	12
D. Fesad:	13
E. İsyân:.....	15
F. Bağy:.....	16
G. Guluv:	17
H. Aseyân ve İsiyyen:	18
İ. Tebzîr:	18
J. İfrât- Tefrit:	19
K. Buhl:.....	20
L. Şuhh:	20
M. Katr:	21
N. Men':.....	21

IV. İsrâfla Zıt Anlamalı Kelimeler	22
A. Adl:	22
B. Kıst:.....	23
C. Vasat:	24
D. İstikamet:.....	25
E. Hakk:.....	26
F. Hudud:.....	27
G. Vezn, Mizan:.....	28
H. Rüşd:	29

İKİNCİ BÖLÜM

İSRAFIN ÇEŞİTLERİ

I. İTİKADÎ KONULARDA İSRAF	31
A. Tevhid	32
1. İnkâr ve Şirk.....	32
2. Nankörlük	36
B. Nübüvvet.....	41
C. Kur'ân.....	47
1. İnkâr Etmek.....	47
2. Değersizleştirmeye Çalışmak.....	49
II. AMELÎ KONULARDA İSRAF	51
A. Yaşam Hakkının Kullanımında Aşırılık.....	51
1. Haksız Yere Adam Öldürmek.....	51
2. Kısasta Aşırı Gitmek.....	53
B. Mal Kullanımında Aşırılık	56
1. Şahsî Harcamalardaki Aşırılık	57
a. Yeme-İçmede Aşırılık.....	60
aa. Ölüm Tehlikesi Olduğu Halde Yememek	60
ab. Bazı Rızıkları Kendine Haram Kılmak	62
ac. Haram Olan Yiyecekleri Yemek	64
ad. Helal Rızkı Haddinden Fazla Tüketmek	66
ae. Rızkı Zıyan Etmek.....	70
b. Giyim-Kuşamda Aşırılık.....	71
ba. Farz Olan Giyinmede Haddi Aşma	72
bb. Mubah Giyinmede Haddi Aşma.....	74
bc. Kullanımı Yasak ve Sakıncalı Elbise Giymek	76

2. İnfakta Aşırılık	77
a. Aileye Yapılan Harcamalarda Aşırılık	79
b. Ana-Babaya Yapılan Harcamalarda Aşırılık	81
c. Akraba'ya Yapılan Harcamalarda Aşırılık	83
d. Diğer İnsanlara Yapılan Harcamalarda Aşırılık	84
3. Yetim Malını Kullanmada Aşırılık	85
a. Mallarından Ötürü Bakıp Gözetmek	87
b. Buluş Çağlarına Gelmeden Mallarını Vermek	87
c. Buluş Çağları Geldiğinde Mallarını Vermemek	88
d. Ganimetin Beşte Birinden Paylarına Düşeni Onlara Vermemek	89
C. Günah	90
III. AHLÂKÎ KONULARDA İSRAF	93
A. Homoseksüellik	93
B. Kibir	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSRAF'IN SEBEBLERİ, ZARARLARI VE KURTULMA YOLLARI

I. İSRAFIN SEBEBLERİ	99
1. Umûmî Sebepleri	99
a. Taklîdî İman	99
b. Dünyevileşme	101
c. Heva ve Heves	103
d. Faydacılık	105
2. Husûsî Sebepleri	106
a. Lüks Tutkusu	106
b. Gösteriş	108
c. Mirasa Konmak	110
d. Şehvete Esir Olmak	112
II. İSRAFIN ZARARLARI	113
1. Manevî Zararları	114
a. Azaba Uğramak	114
b. Pişmanlık Duymak	115
c. İnsanların Nefretini Kazanmak	116
2. Maddî Zararları	117
a. Yoksulluk ve Fakirlik	117
b. Öldürülmek (Kıyas)	120
c. Toplumda Kaos Ortamı Oluşturmak	121

III. İSRAFTAN KURTULMA YOLLARI.....	123
1. İmanı Olgunlaştırmak	124
2. Şeytana ve Nefse Karşı Durmak	126
3. Nefis Muhasebesi Yapmak	127
4. Tevbe Etmek	129
5. Kanaatkâr Bir Şekilde Yaşamak	131
SONUÇ	134
BİBLİYOGRAFYA	136

ÖNSÖZ

Cenâb-ı Hak insanı yaratmış, yaratmakla kalmayıp onu yeryüzünde halife kılarak akıl ve irade nimeti vermiştir. İnsanın bu akıl ve irade nimeti dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine uyma ve yasaklarına girmeme mükellefiyeti vardır. Fakat insan, nefis taşıması dolayısıyla ve imtihan sırrının bir tezahürü olarak bazen Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu sınırlara riayet edememekte ve aşırılıklara kaçmaktadır. Haddi aşma ve aşırılığa kaçma ise bir israftır. Her ne kadar israf denince toplumda husûsî birkaç konu dile getirilse de, sözlük anlamı itibari ile israf kavramının alanı çok daha geniştir. Kur'ân-ı Kerîm'in ise bizzat israf kavramıyla ifade ettiği konular bu iki durumun arasındadır. Yani Kur'ân'da işlenen israf konuları ne toplumun algıladığı anlamda dar ne de sözlük anlamının kuşattığı meseleler kadar geniştir. Buradan da Kur'ân'ın israf konularından bazılarını öncelediği ya da daha çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla israf kavramının Kur'ânî çerçevede ele alınması önem arz etmektedir.

“Kur'ân'da İsrâf Kavramı” adını taşıyan bu çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın önemi, kapsamı, kaynakları ve yöntemi üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın kavramsal zeminini oluşturan birinci bölümde israf kavramının öncelikle sözlük ve terim anlamları verilmiş, ardından ise kendisiyle ilgili bir manada eş anlamlı kavramlar olan *adv*, zulm, tuğyân, fesad, isyan, bağy, guluv, aseyân, ifrat, tefrit, tebzir, buhl, şuhh, katr, men', kavramları ile zıt anlamlı kavramlar olan *adl*, kıst, vasat, istikâmet, hakk, hudud, vezn ve rüşd kavramları ayrı ayrı ele alınmıştır.

İkinci bölüm tezimizin ana omurgasını oluşturmaktadır. Bu bölümde israf kavramının Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığı tevhid, nübüvvet ve Kur'ân konuları *itikadî*; adam öldürme ve malı kullanmada düşülen aşırılıklar *amelî* ve kişinin kendi cinsine ilgi duyması, günah ve kibir mevzuları ise *ahlakî* konularda israf başlığı altında detaylıca incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise genel manası itibariyle israfın sebepleri ve zararları üzerinde durulmuş ve israftan kurtulma yollarına değinilmiştir.

Yoğun mesaisine rağmen bu çalışmanın belirlenmesinden bitirilmesine kadar tavsiye ve değerlendirmelerini bizden esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Muhsin Demirci Bey'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmanın bitirilmesi adına bizlere yardımcı olan diğer hocalarıma, büyüklerime ve bütün arkadaşlarıma da şükranlarımı sunarım. Gayret bizden muvaffakiyet Cenâb-ı Hâk'dan...

Halil İbrahim Karaarslan

İstanbul/2013

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

md. : Madde

a.s : Aleyhisselâm

b. : Bin, İbn

Bkz. : Bakınız

c. : Cilt

c.c. : Celle celâlüh

ev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

H.z. : Hazreti

Nşr. : Neşreden

Thk. : Tahkik eden

haz. : Hazırlayan

r.a. : Radıyallâhu Anh

r.anhâ. : Radıyallâhu Anhâ

sy. : Sayı (S)

s. : Sayfa

h. : Hicri

s.a.v : Sallallâhu aleyhi ve sellem

ts. : Tarihsiz

vb. : ve benzeri

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Kur'ân, Allah'ın, en son peygamberi vasıtasıyla insanlığa sunduğu eşi ve benzeri olmayan bir mesajdır. Allah bu mesajıyla, son bir kez daha insanoğluna rızasına ulaştıran yolu göstermiştir. Şu anki Müslümanlara düşen vazife ise bütün insanlığa hitap eden bu mesajın içindeki her bir konuyu iyi anlayarak önce kendi tabiatının bir derinliği haline getirmek, ardından bu eşsiz hakikatleri kendi bütünlüğü içinde muhataplarına sunabilmektir. Bunu yapabilmek için Kur'ân kavramlarının ve konularının hangi yönlerinin nasıl ve ne şekilde ele alındığının çok iyi bilinmesi gerekir. Bu amaca hizmet etmesi dolayısıyla kavram ve konu çalışmalarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Kur'ân'daki kavramlara bazen sözlüklerdekinden farklı anlamlar yüklenmiştir. Hatta bazen bu kavramlar, dildeki anlamlarından çok farklı ve zıt anlamlarda da kullanılmıştır. Bu yüzden kavramlara yüklenen mânâların doğru bir şekilde anlaşılması gerekir. Aksi takdirde bu durum, insanları kavram kargaşasına götürdüğü gibi “doğru yoldan” sapmalara da neden olabilir.

Araştırmanın önemli diğer yanı günümüz toplumunda israf kavramına yüklenen manalar ile Kur'ân-ı Kerîm'de yüklenen manalar arasındaki farkları ortaya koymaktır. Günlük hayatta kullanılan pek çok kavram araştırıldığında aslında anlam itibari ile geniş olmasına rağmen anlamının daraltıldığı ya da tamamen zıt anlamda kullanıldığı görülmektedir. Acaba israf kavramının günümüz toplumunda kullanıldığı çerçeveye Kur'ân-ı Kerîm'e göre daha kapsamlı mı, aynı ölçüde mi yoksa daha dar mı bunu ortaya koyabilmektir.

Kavram çalışmaları, tefsir alanında yaygınlaşmış ve bu çerçevede pek çok kavram, araştırma konusu yapılmıştır. Bizim araştırma konusu olarak seçmiş olduğumuz israf kavramı ise bugüne kadar tefsir alanında lisans seviyesinde yapılsa bile bilebildiğimiz kadarı ile yüksek lisans ve doktora seviyesinde incelenmemiştir. Bu da bizi bu kavramı araştırmaya sevk eden nedenlerden biridir.

II. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

“Kur’ân-ı Kerîm’de İsrâf Kavramı” olarak ifade edilen tezin isminde yer alan kelimelerin her birisi aslında tezin kapsamını belirlemektedir. Yani isimde belirtilen her bir kelime teze bir sınırlama getirmektedir. İlk olarak israf kavramına *Kur’ânî* bir çerçeve çizilmiştir. Bu açıdan sadece Kur’ân-ı Kerîm’in israf olarak belirttiği konular üzerinde durulmuştur. Böylece hadîs-i şerîflerde akar suların israfı¹ ile zaman ve sıhhatin boşa harcanması² gibi konular her ne kadar bizzat israf olarak belirtilse de bu konular Kur’ân-ı Kerîm’de bizzat israf olarak belirtilmediği için tezde ele alınmamıştır. Yine aynı şekilde sosyal hayatta kullanılan törenlerde yapılan israf, kaynakların israfı, kabiliyetleri kullanmada israf, zaman israfı, ekmek israfı gibi konular Kur’ân-ı Kerîm’in bizzat israf kavramıyla ifade ettiği aşırılıklara girmediği için müstakil bir başlık halinde işlenmemiştir. Bu konulardan bazılarına ilgili görülen başlık altında kısaca değinilmiştir.

İkinci kelime olan israf ise tezin temel konusunu belirlemektedir.

Son olarak ise israf, konu olarak değil kavram olarak ele alınmaktadır. Yani Kur’ân’da bizzat israf kavramının kullanıldığı konular ele alınmaktadır. Aşırılık manasına gelse de Kur’ân-ı Kerîm’de bu manada kullanılan adv, zulm, tuğyan gibi kavramların ifade ettiği aşırılık konularına girilmemiştir. O konulara da girildiği takdirde Kur’ân-ı Kerîm’de israf kavramı içinde yer almayan fakat Cenâb-ı Hakk’ın yukarıda bir kısmı sayılan kavramlar ile o davranışın aşırılık olduğunu ifade ettiği pek çok konunun da işlenmesini gerektirecektir. O konulara örnek olarak ise itikâdî anlamda düşülen aşırılıklardan meleklere cinsiyet verme, ahireti inkar; ameli anlamda düşülen aşırılıklardan, ibadette, savaş uygulamalarında, aile içi münasebette, alışverişte, miras taksiminde, şahitlikte, ahde bağlı kalmada düşülen aşırılıklar, bunlarla beraber Yahudilerin cumartesi yasağına uymaması, ihramlı iken avlanma; ahlakî olarak ise kendilerine söylenen sözü değiştirme, gizleme ve mescitlerde zikri engelleme söylenebilir. Bu kadar konuyu işlemek ise yüksek lisans seviyesi bir yana doktora seviyesi için bile geniş olacağı bir gerçektir.

¹ İbn Mace, *Tahare*, 48.

² Buharî, *Rikak*, 1; Tirmizî, *Zühd*, 1.

Bununla birlikte israf kavramı kullanılarak aşırılık olduğu ifade edilen bir konu başka bir âyette başka bir kavramla yine aşırılık olduğu vurgulanmış ise o kavram ve âyet, ilgili konu içinde işlenmeye çalışılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızın konusu “Kur’ân’da İsfraf Kavramı” olunca temel başvuru kaynaklarımız öncelikle Kur’ân-ı Kerîm, lügatler ve tefsir kitapları olmuştur. Zira ayetlerin doğru ve sağlıklı bir şekilde anlaşılmasında, öncelikle kavramların doğru manalarını tesbit etmek ve müfessirlerin yorum ve değerlendirmelerini dikkate almak, şüphesiz büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede lügatler ve Kur’ân’da israf kavramının geçtiği ayetler tefsirlerden de istifade edilerek değişik yönlerden değerlendirilmiş ve farklı açılardan incelenmiştir.

Konuyla ilgili olduğu düşünülen kelime ve kavramlar el-Cevherî (ö. 400/1009)’nin es-Sihâh’ı, er-Râğıb el-İsfahânî (ö. 502/1108)’nin el-Müfredât’ı, İbn Manzûr (ö. 711/1311)’un Lisânu’l-Arab’ı, el-Cürcânî (ö. 816/1413)’nin et-Ta’rîfât’ı, ez-Zebîdî (ö. 1205/1791)’nin Tâcu’l-Arûs’u, başta olmak üzere önemli lügatlerden yararlanılarak işlenmeye çalışılmıştır.

Konunun işlenmesinde ise et-Taberî (ö.310/922)’nin Câmiu’l-Beyân’ı ez-Zemahşerî (ö. 538/1143)’nin el-Keşşâf’ı, er-Râzî (ö. 606/1209)’nin et-Tefsîru’l-Kebîr (Mefâtihu’l-Ğayb)’ı, el-Kurtubî (ö. 671/1272)’nin el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân’ı, el-Beydâvî (ö. 685/1286)’nin Envâru’t-Tenzîl’i, İbn Kesîr (ö.774/1372)’in Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm’i, eş-Şevkânî (ö.1250/1834)’nin Fethu’l-Kadîr’i, Elmalılı (ö. 1942)’nin Hak Dîni Kur’ân Dili gibi tefsîrleri esas olmak üzere pek çok tefsirden faydalanılmıştır.

Araştırmada sadece tefsir kitaplarından yararlanılmamıştır. Onlarla beraber konularla ilgili olduğu düşünülen başta kütübü tis’a olmak üzere hadîs kaynaklarına ve daha çok temek kaynaklar olan kalamî, fikhî ve tasavvufî eserlere de müracaat edilmiştir.

Başta ilahiyat fakülteleri bünyesindeki hakemli dergilerde çıkan yazılar olmak üzere diğer pek çok dergi de bu çalışmada başvurulmuş kaynaklar arasında yer almıştır.

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Her ilmin kendine has bir metodu vardır. Fen ilimleri daha çok deney, uygulama metotları kullanırken, sosyal ve din bilimleri ise teorik metotlar kullanmaktadır. Bununla beraber hemen hemen her bilim dalının ortaklaşa kullanabileceği metotlar da vardır.³

Araştırmamız genel olarak sosyal bilimler alanında kullanılan Tümevarım, Tümdengelim, Çözümleme ve Birleşim gibi metotlarla birlikte dökümantasyon veya belgesel gözlem metodu kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in evrensel olmasıyla birlikte Arapça oluşu, âyetlerin, mesaj sahibinin maksadına uygun olarak anlaşılabilmesi, mesaj dilinin kavranabilmesi, ilmî usûl ve yöntemlerinin çok iyi bilinmesi ile doğrudan orantılı olduğu tartışılmayacak bir gerçektir.

Bu nedenle konuyu ilmî metotlarla araştırıp değişik yönleriyle ve detaylarıyla anlayıp incelemeye ve bu konu hakkındaki araştırmaları müstakil olarak sistemli ve bir bütünlük içerisinde ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken iki yönlü bir yol izledik:

a) Kur'ân merkezli çalışmamızda, önce doğrudan ilgili olan yani bizzat “serafe” kalıbından türeyen isim ve fiilleri tesbit ettik. Ardından dolaylı olarak konuyla ilgisi olan âyetleri belirleyerek onları tek tek, gruplar hâlinde veya toplu olarak mefhum ve cümle yapıları bakımından inceledik. Bu âyetleri incelerken de siyak ve sibakına dikkat ederek her bir âyetin lafzı, manası ve ele aldığı konusuna ayrı ayrı dikkat ettik. Özellikle israf çeşitlerini incelediğimiz bölümü sadece israf kavramıyla ifade edilen konulardan oluşturduk. İsrafla eş anlamlı kelimeleri de oluşturulan bu konulara mutabık düştüğü ölçüde ilgili konu içinde ele aldık. Oluşturulan başlıkların altında değerlendiremediğimiz konular için konuyu çok uzatmamak için ayrı bir başlık açmadık. Sonra bu prensiplere riayet ederek konuyu ele almaya; içeriğini ve kapsamını imkân dahilinde ortaya koymaya çalıştık.

b) Bunun için, önce Kur'ân tefsirlerini, hadîs kitaplarını ve diğer ilgili eserleri, lügatleri ve ansiklopedik türden bazı temel kaynakları inceledik. Ayrıca israf olarak değerlendirilen konu itikadî, amelî ya da ahlakî alanlardan hangisine giriyorsa o alanla ilgili temel eserlerin o kavrama yüklediği manaya da dikkat ettik.

³ Zeki Aslantürk, *Araştırma Metot ve Teknikleri*, Çamlıca yayınları, İstanbul, 2004, s.63.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSRAFIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

I. SÖZLÜK ANLAMLI

İsrâf kelimesi ‘serafe’ fiilinin if’al babına girmiş mastar şeklindedir. İsrâf kelimesi sözlüklerde seraf mastarıyla aynı anlamda kullanılmıştır. Lügatler, bu kelimenin pek çok manaya geldiğini aktarmaktadır. Onlardan en meşhuru ve önemlisi, konumuzun da merkezini oluşturan ‘haddi aşma’ anlamıdır. Haddi aşma manasını ifade etmek için bu kelimenin açıklamasında ⁴ مَجَاوَزَةُ الْقَصْدِ ve ⁵ تَجَاوُزُ مَا حَدَّ لَكَ ifadeleri kullanılır. ‘Kasd’ kelimesi ‘itidal’, ‘orta yol’ anlamına gelirken, ifadenin bütünü ‘orta yolun ihlal edilmesi’ manasına gelmektedir. İkinci ifade de yer alan ‘had’ kelimesi, ‘çizilen sınır’ manasındayken, ifadenin bütünü ise ‘sana çizilen sınırı aşmandır’ anlamındadır. Bu manasıyla israf kavramı hem ifrat hem de tefrit anlamında haddi aşmayı ifade etmektedir.⁶

Kelimenin bir diğer manası da ‘gaflette bulunma, gereken önemi vermeme, fark edememe, dalgınlığa gelme’dir. Bununla alakalı kamus sahipleri, مَرَزْتُ بِكُمْ فَسَرَفْتُكُمْ “Size rastladım ama sizi fark edemedim.” cümlesini misal olarak getirmektedirler.⁷

Bir başka manası ise ‘bir işte hata etmek, isabetsiz iş yapmak, yerli yerinde yapmamak’tır.⁸ Cerîr’in Benî Ümeyye’yi methederken söylediği مَا فِي عَطَائِهِمْ مِنْ وَلَا سَرَفٍ “Onların atıyyelerinde (ihsanlarında) ne başa kakma ne de israf var.” şiirindeki ‘seraf’ kelimesine ‘hata etme’ anlamı yüklenmiş ve beyite ‘hak etmeye verip müstahak

⁴ İbn Manzûr Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab*, Daru'l-maâif, Kahire, 1119, c.III, s.1996; Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebidi, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1975, c.XXIII, s.428.

⁵ el-Ezherî, a.g.e., c.XII, s.276; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXIII, s.428.

⁶ er-Râğıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Seyyid Geylani, Dâru'l-marife, Lübnan, ts, s.230; ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b.Ömer, *Esâsu'l-Belâğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1399/1979, c.I, s.294; Meryem Abdu'l-Hâdi Muhammed el-Kuhtânî, *el-İsrâf beyne'l-hitâbi'l-Kur'ânî ve ru'yeti's-şâiri'l-câhiliyyi menâhihi'l-ictimaiyye ve esâlibihi'l-beyâniyye*, h.1418, s.6.

⁷ Cevherî, İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve sıhâhi'larabiyye*, thk.: Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1407/1987, c.VI, s.63; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXIII, s.428.

⁸ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru's-Şa'b, Kahire, c.VII, s.110.

olanı mahrum bırakmak suretiyle ihsanı verecekleri yerde hata etmezler.’ şeklinde mana verilmiştir.⁹

Bu kelimenin ضَرَاوَةٌ ‘bir şeye aşırı düşkünlük tamah etmek hırs göstermek’ anlamı da vardır. إِنَّ لِلنَّحْمِ سَرَفًا كَسَرَفِ الْحُمْرِ “Et yemeğinin adet edinerek devamlı tamahkârlıkla yenilmesi, içkiye karşı tamahkâr olunması gibidir.” sözünde ‘seraf’ kelimesi bu manada kullanılmıştır.¹⁰

Bu manaların dışında kurdun ağacı yemesini ifade etmek için de bu kelime kullanılır. Zemahşerî bu mananın ‘serafe’ fiilin aslî manası olduğunu söylemektedir.¹¹ Annenin bebeğine çok süt vererek çocuğun midesini bozması, suyun faydasız bir şekilde akması¹² gibi manalarının yanında, mecaz olarak, kalbin gaflette olması, akıl azlığı¹³ anlamları da ‘serafe’ kelimesiyle ifade edilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ‘Serafe’ fiili israf manasında kullanılmaktadır. Serafenin biraz önce bahsettiğimiz anlamlarına baktığımızda verilen manalarının her birisinin hoş karşılanmayan ve istenmeyen fiil, davranış ve düşünce olduğunu görmekteyiz. Bu anlamların her birisi bir manada haddi aşma ve aşırılıktır.

II. TERİM ANLAMI

İslam alimleri genel itibariyle israf kavramını malın tasarrufuyla alakalı kullanmıştır. Bu açıdan Cürcânî israfı; değersiz bir gaye için çok mal sarfetmek, harcamada aşırılığa düşmek şeklinde tarif eder. Ayrıca kişinin helal olmayan bir şeyi yemesi ya da helal olan bir şeyden ihtiyacının üstünde tüketmesinin de israf kavramıyla ifade edildiğini söylemektedir.¹⁴

⁹ ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXIII, s.428.

¹⁰ İbn Manzûr, a.g.e., c.III s.1996, ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXIII, s.428.

¹¹ ez-Zemahşerî, a.g.e., c.I, s.294.

¹² ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXIII, s.431.

¹³ ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXIII, s.433.

¹⁴ Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerif, *Kitâbu't-Tarîfât*, thk. İbrahim Ebyârî, Beyrut, 1405/1984, c.I s.38.

Fîrûzâbâdî, ‘Vaz’ itibariyle insanın yapmış olduğu herhangi bir fiilinde haddi aşmasıdır.’ şeklinde tarif etmekle birlikte bu kavramın infakla ilgili kullanımının daha meşhur olduğunu belirtmektedir.¹⁵

Muhammed Abdurrauf el-Münâvi, israfın bazen kemmiyet bazen de keyfiyet itibariyle kullanıldığını bu yüzden taat dışında yapılan her harcamanın israf olacağını söyleyenlerin olduğuna dikkat çeker.¹⁶

Elmalılı da, *isrâfî* şu şekilde izah etmektedir: “İsraf, mal sarfında meşhur ise de insanın yaptığı herhangi bir fiilde haddini aşmaktır.”¹⁷

Ömer Nasûhi Bilmen ise, israfı “Bir şeyi layik olan mahalde münasib olan mikdardan ziyade sarf etmektir.”¹⁸ şeklinde tarif etmiştir.

Yukarıdaki tariflere baktığımızda israf kavramının çoğunlukla tek taraflı olarak ele alınıp ifrat boyutunun öne çıkarıldığını görmekteyiz.

Taberi ise israfı iki boyutlu olarak ele alır. “*Her biri mahsul verince ürününden yeyin, devşirildiği gün yoksulların hakkını da verin, israf etmeyin, çünkü O müsrifleri sevmez.*”¹⁹ meâlindeki âyet-i kerîmenin tefsirinde israf etmeyin cümlesiyle ilgili ifrat ve tefrit ifade eden iki farklı gruptaki rivayetleri verir. O rivayetlerden birinci grupta; ‘*israf etmeyin*’ cümlesi, ‘infakta haddinden fazla vermek suretiyle saçıp savurmayın’ şeklinde tefsir edilirken; ikinci grupta ise ‘hak edenin hakkını men etmeyin’ şeklinde tefsir edilmiştir. Taberî bu rivayetleri verdikten sonra bu iki farklı rivayeti cem ederek israfı; ‘*Arap kelimasında olduğu gibi ister sınırın üstünde ister altında vererek hak edenin hakkını vermede hata etmek*’ şeklinde tanımlar.²⁰

Bu tanımlardan sonra israfı en geniş anlamıyla “*İnsanın herhangi bir davranışında ifrat ya da tefrite girmek suretiyle haddi aşması*” şeklinde tanımlayabiliriz.

¹⁵ el Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed, *Besâir zevi’t-temyîz fî letâifi’l-kûtâbi’l-azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, İhyâu’t-turâsi’l-islâmiyyî, Kahire, 1416/1996, c.II, s.105.

¹⁶ Muhammed Abdurrauf el-Münâvi, *et-Tevkîf alâ muhimmâti’t-Teârif*, thk. Muhammed Ramazan ed’Daye, Beyrut 1410, c.I, s.61.

¹⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dînî Kur’ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, ts, c.VI, s.4133.

¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen yayınevi, İstanbul, 1967-1970, c.VII, s.269.

¹⁹ En’am suresi, 6/141.

²⁰ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân*, Beyrut, Dârü’l-Fikr, 1984, c.VIII s.59-61.

Bu tanımla birlikte israf kavramını hem ifrat hem de tefrit boyutlarıyla ele almaya çalışacağımızı da belirtmiş olmaktadır. Ayrıca bu tanımda “insanın *herhangi bir davranışında haddi aşması*” demek suretiyle konunun belirli bir alanla sınırlandırılmaması gerektiği de ortaya çıkmaktadır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de israf kelimesi farklı kiplerle 23 yerde kullanılmaktadır.²¹ Bu kullanımlara bakıldığında aşırılık manasında kullanılan israf kavramının sadece tek bir ilmî branşla sınırlı olmadığını İslam hukukunun yanında inanç ve ahlaka dair konularda da kullanıldığını görmekteyiz.

Kur’ân-ı Kerîm’de kullanıldığı şekli olan bu geniş anlamıyla düşündüğümüzde İsrâf kavramına eş ve zıt anlamlı pek çok kelime vardır. Şimdi Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bu eş ve zıt manalı kelimeler üzerinde tek tek durmaya çalışalım.

III. İSRAFLA EŞ ANLAMLI KELİMELELER

A. Adv ve İ’tedâ:

Kur’ân’da israf kavramına eş anlamda kullanılan kelimelerden birisi ‘adv’ kavramıdır. Adv kelimesi lügatta ‘haddi aşmak’ ve ‘uyumsuz olmak’ manalarında kullanılır. Bu fiil kalbe isnad edilince adavet ve düşmanlık ifade ederken, yürüme fiiline isnad edilince koşma anlamına gelir. Karşılıklı münasebetlerde hakkı adaleti ihlal anlamında kullanılırken,²² mekan için kullanıldığında yeri düz olmayan, çukur ve tümsekleri bulunan arazi manasına gelir.²³

Kur’ân-ı Kerîm’de yaklaşık 50’ye yakın yerde aşırılık manasında kullanılmaktadır.²⁴ Bu manada Kur’ân’da kullanılan müştakları; âdûne, mu’tâdûne, ya’tâdû, i’tedâ, yeteadde, ya’dûne, ta’dû vb. şeklinde gelmektedir.²⁵

تَعْدُوا kelimesi “*Dünya hayatının süslerini arzulayarak sakın gözlerin onlardan başkasına kaymasın*”²⁶ meaindeki âyet-i kerîmede ‘başkasına kaymasın’ diye ifade edilen yerde kullanılırken, Yahudiler hakkında “Bir de onlara: ‘Cumartesi günü av

²¹ Abdalbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu’cemü’l-Müfrehres Li Elfazı’l-Kur’âni’l-Kerim*, Daru’l-Hadis, Kahire, 1422/2001, s.429.

²² Bkz. En’am suresi, 6/108.

²³ el-İsfehânî, a.g.e., s.326; İbn Manzûr, a.g.e., c.III s.2845.

²⁴ Bir kısmı için bkz: Bakara suresi, 2/178,190,194229-231; Maide suresi, 5/77-78,94,106-107; Â’râf suresi, 7/55; Tevbe suresi, 9/10.

²⁵ Abdalbaki, a.g.e., s.551-553.

²⁶ Kehf suresi, 18/28.

yaparak, ilâhî yasağı aşmayın’ deyip bu hususta kendilerinden ağır teminat aldık.”²⁷ anlamındaki nazm-ı celilde, ‘ilâhî yasağı aşmayın’ anlamını ifade için gelmektedir.

يَتَعَدَّ fiili de üç yerde geçmiş ve üçünde de Allah’ın koymuş olduğu hadleri sınırları aşma anlamında ‘hudûdullah’ ve ‘hudûdehu’ lafızlarıyla beraber kullanılmıştır. Haddi aşanlar ise zâlim olarak nitelenmiştir.²⁸ Zalim ise, âyetlerde zaman zaman müsrifin müradifi olarak gelmektedir.

إِعْتَدَا fiili ve müştakları pek çok konuda haddi aşma manasında kullanılmıştır. Belki onlardan en dikkat çekenini de “Sizinle savaşanlara karşı, siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez.”²⁹ meâlindeki âyet-i kerîmedir.

B. Zulm:

Lügatte ikinci baktan kullanılan ‘zaleme’ fiilinin mastarı olarak ‘zulm’ gelir. Hakiki mastarı ise ‘zalm’dır. Zulm mastardan elde edilmiş bir isimdir. Az da olsa ‘mazlime’ mastarı da kullanılmaktadır. Zulm kelimesinin asıl anlamı için ‘sınırın aşılması’ anlamına gelen مَجَاوَزَةُ الْحَدِّ ifadesi kullanılır.³⁰ Zebîdî bu mananın yanında başkasının malında tasarrufta bulunma manasını da zikreder.³¹ En çok kullanıldığı anlamlardan birisi de bir şeyi olması gerekli olan yerin dışında başka bir yere koymaktır. Bu manasının dışında günaha girmek, sağa sola sapmak suretiye yoldan çıkmak, toprağı kazmak ve sel baskını gibi manalar için de kullanılır.³²

Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle beraber yaklaşık 300 yerde geçmektedir ki, israf kavramına yakın anlamda olup Kur’ân’da en çok kullanılan kelime olarak dikkat çekmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği yerler incelendiğinde kahır ekseriyetinin mâzî, muzâri, mastar, ism-i fâil, ism-i meful ve ism-i tafdiliyle sülasi kalıbında kullanıldığı görülmektedir. Az da olsa ‘if’âl’ babının mâzî, ism-i fâil ve ism-i mefulleri

²⁷ Nisâ suresi, 4/154.

²⁸ Bkz. Bakara suresi, 2/229; Nisâ suresi, 4/14; Talak suresi, 65/1.

²⁹ Bakara suresi, 2/190.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘arab*, c.IV s.2756; ez-Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, c.XXXIII, s.33.

³¹ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, c.XXXIII, s.33.

³² el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzîbu’l-Luğa*, Dâru İhyai’t-Tûrasi’l-Arabi, Beyrut, 2001, c.XIV, s.274; el-İsfehânî, a.g.e., s.316; ez-Zemahşerî, a.g.e., c.I, s.404; İbn Manzûr, a.g.e., c.IV s.2756; el-Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1416/1986 c.I, s.1464.

kullanılmıştır. Mubâlağalı ismi fâil olarak da ‘zalûm’ ve ‘zallâm’ kalıplarının kullanıldığı görülmektedir.³³

Kur’ân-ı Kerîm’de; buzağıya tapanlar,³⁴ kendilerine söylenilen sözü değiştiren ya da gizleyenler,³⁵ mescitlerde zikri engellemeye çalışanlar,³⁶ Allah Teâlâ’nın dışında dostlar edinenler,³⁷ infak etmeyenler ve zekat vermeyenler,³⁸ yetim malı yiyenler,³⁹ kibirlenenler,⁴⁰ meşru olmayan bir yolla mala sahip olanlar,⁴¹ hırsızlık yapanlar,⁴² Cenâb-ı Hakk’a iftira edenler,⁴³ Cenâb-ı Hakk’ın âyetlerini, hakkı ve doğruyu yalanlayanlar,⁴⁴ şirk koşanlar,⁴⁵ boşama hususunda haddi aşanlar⁴⁶ ve pek çok zümreye zulm isnat edilmektedir.

Zulmün Kur’ân-ı Kerîm’deki bu geçtiği yerlere bakıldığında îtikat, muâmelat ve ahlak konuları gibi geniş bir alanda kullanıldığı görülmektedir. Bu açıdan da zulm kelimesinin israf kavramıyla aynı çerçevede olduğu anlaşılmaktadır.

C. Tağv ve Tuğyan:

‘Tağa’ fiili birinci babdan kullanıldığında mastarı ‘tuğyan’ gelirken üçüncü baktan kullanıldığında ise mastarı ‘tağv’ gelmektedir. Sözlüklerde ise ilk kullanılan anlamı ve diğer kelimelerle ortak manası olan ‘haddi aşma’ anlamıdır. Sözlüklerdeki açıklamasında جَاوَزَ الْقَدْرَ ifadesi kullanılır. الْقَدْرَ tek başına kullanıldığında miktar, derece, mertebe, takdir anlamlarına gelir.⁴⁷

‘Tağ’ ve ‘tuğyan’ kelimelerinin haddi aşma manasının yanı sıra, ‘suyun taşması’, ‘küfür ve isyanda taşkınlık’, ‘kanın hızlı akması’, ‘çıgılık’, ‘bulutların çok

³³ Abdalbaki, a.g.e., s.533-539.

³⁴ Bakara suresi, 2/51, 54.

³⁵ Bakara suresi, 2/59-140; A’râf suresi, 7/162.

³⁶ Bakara suresi, 2/114.

³⁷ Bakara suresi, 2/165.

³⁸ Âli İmran suresi, 3/117.

³⁹ Nisâ suresi, 4/10.

⁴⁰ Ahkaf suresi, 46/10.

⁴¹ Nisâ suresi, 4/29-30.

⁴² Mâide suresi, 5/38-39.

⁴³ En’âm suresi, 6/21,34,144; Yunus suresi, 10/17; Kehf suresi, 18/15; Ankebut suresi, 29/68; Zümer suresi,39/32; Saf suresi, 61/7.

⁴⁴ En’âm suresi, 6/21-157; Zümer suresi, 39/32; Ankebut suresi, 29/68;A’râf suresi, 7/37.

⁴⁵ Lokman suresi, 31/13.

⁴⁶ Bakara suresi, 2/229-230;

⁴⁷ İbn Manzûr, a.g.e., c,IV, s.2677; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXXVIII, s.492.

yükselmesi' gibi her şeyin aşırılığını ifade eden anlamlar da vardır. Aşırılık anlamına kısmen uymamakla beraber bazen 'ineğin böğürmesi' de 'tağa' fiiliyle ifade edilir. Hatta çok kullanılsa dahi küçük yabanî düvelere 'tağy' denilebilmektedir. 'Tağiye' kelimesi ise dağ ve kibir sahibleri için kullanılır.⁴⁸

Söz konusu kelime bir şeyin taşması, ilim ve mal için de kullanılır. İbn Manzur Peygamber Efendimiz'den(sallallâhu aleyhi ve selem) bir hadis naklederek bunu delillendirmektedir. Resûl-i Ekrem *إِنَّ لِلْعِلْمِ طُعْيَانًا كَطُعْيَانِ الْمَاءِ* “*ilim sahibi bazen suyun taşkınlık yapıp sınırı aşdığı gibi sınırı aşabilir.*” buyurmaktadır. Buradan ise ilim sahibinin ilmi ile amel etmediği zamanki durumundan bahsedilmiştir.⁴⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de 'tağy' ve 'tuğyan' kelimeleri kendilerinden müştak olan tağa, yetgâ, etgâ, tâğiye, tâğun, tağvâ, tuğyân, tâğut kalıplarıyla beraber 39 yerde geçmektedir.⁵⁰ Geçtiği yerlerde münafıklık yapanlar,⁵¹ peygambere sâhir, şair ve mecnun diyenler,⁵² ölçü-tartıda aşırılığa kaçanlar⁵³ yeryüzünde fesat çıkaranlar,⁵⁴ Cenâb-ı Hakk'a karşı kibirlenenler,⁵⁵ yemek yemede aşırılığa kaçanlar⁵⁶ ve suyun taşması,⁵⁷ Peygamber Efendimiz'in bakmada sınırı aşmaması,⁵⁸ manalarında kullanılmıştır.

D. Fesad:

F-s-d kökünden gelen fiilin 1., 2. ve 5. bab olmak üzere üç baktan da kullanımı vardır. Mastarı 'fesad' ve 'fusûd' gelir. Sözlükte uygun ortamın bozulması, huzurun kaçırılması anlamında (تَقْيِضُ الصَّلَاحِ) kullanılır. Rağıb İsfahânî ise, fesâdı, 'bir şeyin az veya çok mutedil seviyeden çıkıp bozulması' şeklinde tarif eder.⁵⁹ Bunun dışında batıl olma, dağılıp kaybolma, malı zulmederek alma manaları da sözlüklerde mevcuttur.

⁴⁸ ez-Zemahşerî, a.g.e., c.1, s.391; İbn Manzûr, a.g.e., c.IV s.2677; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.1685; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXXVIII, s.492;

⁴⁹ İbn Manzûr, a.g.e., c.IV s.2677; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXXVIII, s.492.

⁵⁰ Abdalbaki, a.g.e., s.524-525

⁵¹ Bakara suresi, 2/14-15.

⁵² Zariyat suresi, 51/53.

⁵³ Rahman suresi, 55/8-9.

⁵⁴ Fecr suresi, 89/11.

⁵⁵ Alak suresi, 96/6.

⁵⁶ Taha suresi, 20/81.

⁵⁷ Hakka suresi, 69/11.

⁵⁸ Necm suresi, 53/17.

⁵⁹ er-Râğıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru'l-marife, Lübnan, ts. c.I, s.379.

‘Tefâsede’ fiili ise bir kavm hakkında kullanıldığında onların neslinin yok olmasını ifade eder.⁶⁰ Bütün bunlar da bir manada haddi aşmanın bir çeşididir. ‘Fesad’ kavramının zıddı ise ‘salah’tır ki Kur’ân-ı Kerîm’de de fesadın zıddı olarak kullanıldığı yerler vardır.⁶¹

Kur’ân-ı Kerîm’de fesad türevleriyle beraber 50 yerde geçmektedir.⁶² Sülâsîden daha çok rubâî kalıbının ‘if’âl’ babı kullanılmıştır. Fesâd mastarının manası bozulmak iken ‘if’âl’ babından gelen ‘ifsâd’ mastarının manası ise, bir şeyin bir yeri bozmasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de bozma fiilinin isnad edildiği yegane varlık insandır. Bu da çok manidardır. Bozulan yer olarak da Kur’ân, iki âyet dışında hep arzı zikreder.

Kur’ân-ı Kerîm’de fesad kelimesi, bazen hangi cins fesad yapıldığı zikredilmeyip sadece fesâdın yapıldığı mekan olan yeryüzü ile beraber kullanıldığı gibi,⁶³ bazen de fesadın yapıldığı yeryüzü zikredilmekle birlikte fesadın türüne de işaret edilmektedir.⁶⁴

Kur’ân-ı Kerîm fesad olarak değerlendirdiği insanın diğer davranışlarını ise, yer yüzünde müminlere tuzak kurmak,⁶⁵ yeme-içme de aşırılığa düşmek,⁶⁶ ekinleri ve nesilleri kurutmak,⁶⁷ Cenâb-ı Hakk’a ifirada bulunmak,⁶⁸ hırsızlık yapmak,⁶⁹ haksız yere insan öldürmek⁷⁰ ve yol kesip haramilik yapmak⁷¹ olarak zikretmektedir.

Yukarıda zikredilen her bir fesad çeşidi geçtiği yerlere bakıldığı takdirde yeryüzü ile beraber kullanıldığı görülecektir. Bir de mekan zikredilmeyip fesad olarak zikredilen davranışlar vardır. Bu davranışlar ise, sihirbazlar,⁷² küfr edenler ve başkalarını Allah’ın yolundan saptırtmaya çalışanlar,⁷³ yalancılık yapanlar⁷⁴ ve iman

⁶⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c,V s.3412; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, c. VIII, s.496.

⁶¹ A’râf suresi, 7/56, 85.

⁶² Abdalbaki, *a.g.e.*, s.629-630

⁶³ Bakara suresi,2/27,30; A’râf suresi, 7/56,74; İsrâ suresi, 17/4; Şuara suresi, 26/152.

⁶⁴ Bkz. A’râf suresi, 7/85; Şuarâ suresi, 26/181-183.

⁶⁵ Bakara suresi, 2/11.

⁶⁶ Bakara suresi, 2/60.

⁶⁷ Bakara suresi,2/205.

⁶⁸ Maide suresi, 5/64.

⁶⁹ Yusuf suresi, 12/73.

⁷⁰ Maide suresi, 5/32.

⁷¹ Maide suresi, 5/35.

⁷² Yunus süresi, 10/79-81.

⁷³ Nahl suresi, 13/25.

⁷⁴ Âl-i İmran suresi, 3/61-63.

etmeyenlere⁷⁵ isnat edilen davranışlardır. Bunlar daha çok içtimaî ve beşerî bir kaos ortamını netice vermektedir.

İsraf-fesad ilişkisini göstermesi ve israf kelimesinin açıklaması açısından önemli bir âyet-i kerîmede; “*Sakin işi gücü dünyada fesat çıkarıp nizamı bozmak olan, düzeltme için ise hiç bir gayretleri bulunmayan o müsriflerin (haddi aşanların) isteklerine uymayın.*”⁷⁶ meâlindeki nazm-ı celîldir. Bir şeyi vasfetmek, vasfedilenin özelliğini ortaya koymaktır. Burada da müsrifin en önemli özelliklerinden birisinin de fesat çıkartmak olduğu anlatılmaktadır.

E. İsyân:

İsyân, mazisi ‘asâ’, muzarisi ‘ya’sî’ gelen fiilin en çok meşhur olan mastarıdır. Diğer mastarları ise ‘ma’siye’ ve ‘asy’dir. Kur’ân-ı Kerîm’de mazi, muzari ve türevlerinde geldiği gibi ‘isyân ve ‘masiye’ mastarları ile ‘asiyy’ kalıbı da kullanılmıştır. Lügatlerde, emre itaat etmemek, baş kaldırmak, boyun eğmemek, karşı çıkmak şeklinde mana verilen isyân mastarı ‘itaatin’ zıddı olarak kullanılır. Kölenin efendisinin emrine muhalif davranması عَصَى الْعَبْدُ رَبَّهُ şeklinde ifade edilir.⁷⁷ Bu aslî manasının dışında mecaz olarak, kanı durmayan kesik damar için ‘âsi’ tabiri kullanılırken, kuşun uçması anlamında târa fiilinin müradifi olarak ‘asâ’ fiili kullanılır. Yine tohumun zarını yarıp çıkması manasında asâ fiilin ‘iftial’ babı olan ‘i’tesâ’ fiili kullanılır.⁷⁸

Bir hadîs-i şerifte Cenâb-ı Hak için de kullanılmıştır. *“Biz لَوْ أَطَعْنَا اللَّهَ مَا عَصَيْنَا”* Bir hadîs-i şerifte Cenâb-ı Hak için de kullanılmıştır. *“Allah’a itaat edersek Allah Teâlâ bize isyân etmez.”*⁷⁹ manasına gelen hadiste Cenâb-ı

⁷⁵ Yunus süresi, 10/40.

⁷⁶ Şuarâ suresi, 26/150-151.

⁷⁷ Tâhâ suresi, 20/121.

⁷⁸ el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzîbu’l-Luğa*, (Thk. Muhammed Avaz Murabba’), Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut, 2001, c.3, s.51; İbn Abbâd, Ebu’l-Kâsım İsmail, *el-Muhît fi’l-Luğa* thk.. Muhammed Hasen Al Yasin, İlemü’l-kütüb li’l-melâyin, Beyrut, 1994, c.I, s.111; İbn Manzûr, *a.g.e.*, c.IV, s.2981; Cürçânî, Ebû’l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta’rifat*, thk. İbrahim el-ebyari Beyrut, Dârü’l-Kitabu’l-arabiyye, Beyrut, 1405, c.I, s.195. ez-Zebîdî, *a.g.e.*, c.XXXIX, s.58.

⁷⁹ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü’l-musannef fi’l-ehâdis ve’l-asar*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyad, Mektebetu’r-Ruşd, 1409, c.7 s.153; bkz. Bedruddin Muhammed b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu’l-kâri şerhu sahihi’l-Buhârî*, Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut, tsz. c.25, s.109.

Hakk'a izafe edilen 'asâ' fiilini İbnü'l Esir dua ettiğimizde duamıza karşılık verir mefhumunda olduğunu kaydeder.⁸⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de 33 yerde kullanılan asâ fiili ve müştakları⁸¹ ise pek çok aşırılık ifade eden fiil, davranış ve sözleri ifade etmek için gelmektedir. Hz. Adem'in yasaklanan meyveden yemesi,⁸² Hz. Musa'nın kavminin muzağıyı ilah edinip Cenâb-ı Hakk'a itaat etmemesi,⁸³ Yahudilerin Tevrat metnini tahrif edip isyan ettiklerini söylemeleri⁸⁴ ve Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerini yalanlamaları ve peygamberlerini haksız yere öldürmeleri,⁸⁵ Efendimizin şirk koştuktan korktuğu,⁸⁶ Firavun'un müfsitlerden olduğu,⁸⁷ âyetleri yalanladığı⁸⁸ ve elçilere inanmadığı,⁸⁹ Hz. Musa'nın Hızır'a(a.s.) itiraz etmeyeceğini söylemesi,⁹⁰ Şeytanın isyan etmesi,⁹¹ Küfr ve fîsk anlamları,⁹² Ehl-i Kitab'ın dinde aşırılığa düştüğü,⁹³ Peygambere karşı gelinmesi⁹⁴ gibi konuların müştaklarıyla beraber isyan mastarıyla ifade edildiğini görmekteyiz.

F. Bağy:

2. baktan gelen 'Beğâ' fiilin en çok kullanılan masterlarından birisi 'bağy'dir. 'buğâen, buğyeten, biğyeten, buğan, beğan ve bağyen' masterları da lügatlerde yer almaktadır. Bu kelime müteaddi(geçişli) fiil olarak kullanıldığında bir şeyi haddinden fazla istemektir. İstenilen şey hem hayır hem de şer olabilir. Fiilin lazım(geçişsiz) olarak kullanıldığında kazandığı manalar ise, haktan sapmak, zulmetmek, başkasının

⁸⁰Bkz. Ebû's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *en-Nihaye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi, Kahire, Dâru'l-mektebetu'l-ilmiyye Beyrut, 1399/1979, c.III, s.251. (لولا أنا نعصي الله معاصانا)

⁸¹ Abdalbaki, a.g.e., s.569.

⁸² Tahâ suresi, 20/121.

⁸³ Bakara suresi, 2/93.

⁸⁴ Nisâ suresi, 4/ 46.

⁸⁵ Bakara suresi,2/61; Âli İmran suresi, 3/112.

⁸⁶ En'âm suresi , 6/15; Yunus suresi, 10/15; Zümer suresi, 39/13.

⁸⁷ Yunus suresi, 10/15.

⁸⁸ Naziat suresi, 79/21

⁸⁹ Müzzemmil suresi, 73/16.

⁹⁰ Kehf suresi, 18/69.

⁹¹ Meryem suresi, 19/44.

⁹² Hucurat suresi, 45/ 7.

⁹³ Mâide suresi, 5/78.

⁹⁴ Mümtehine suresi, 60/ 12; Mucadile suresi, 58/8,9; Nisâ suresi, 4/42; Hud suresi, 11/59; Hakka suresi, 69/10; Nuh suresi, 71/21.

canına, malına, ırzına kastetmek, şiddetli yağmur yağmak, yaranın iyice kötüleşmesi şeklinde sözlüklerde ifade edilmektedir.⁹⁵

Kuran-ı Kerim de beğâ, buğîye, yebğî, bağy, biğâu, bâğî, beğiyy, ibteğâ, yenbeğî türevleriyle kullanılan beğâ fiili 80 kusur yerde geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelimenin yarısı 'aşırı arzulama' manasına gelen 'ibteğâ' kalıbı ile gelmektedir. Uygun olmak manasına gelen 'Yenbeğî' kelimesinin dışındaki diğer kullanımlar ise, konumuzla ilgili anlamında yani israf çerçevesinde kullanılmıştır.⁹⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığı yere, siyak ve sibakına göre; haset, kıskançlık, nefret etme,⁹⁷ zulüm yapma ve zulme uğrama,⁹⁸ birisinin hakkına girme,⁹⁹ yeryüzünde fesad çıkartma,¹⁰⁰ iki suyun birbirinin özelliklerini bozmaması,¹⁰¹ zina etme,¹⁰² Cenâb-ı Hak dışında Rab aramak¹⁰³ ve Yahudilerin hayvanın haram kılınan yerlerini yemeleri sebebiyle hükmün dışına çıkmaları¹⁰⁴ manalarında hep haddi aşmanın farklı sıfatları ve ünvanları olarak değerlendirilmiştir.

G. Guluv:

Birinci baktan gelen 'ğalâ' fiilinin iki mastarı vardır ve mastarına göre mana değişir. Şayet mastar 'ğalâen' gelirse fiyatların pahalı olması manasına gelirken, guluv mastarında gelirse dinde ve herhangi bir meselede haddi aşma manasına gelmektedir. Konumuzla da alakalı olan manasını guluv mastarıyla kazanmaktadır.¹⁰⁵ Ğalâ fiilinin 2. baktan da gelen bir şekli vardır. Bu fiilin ise mastarı ğalyun ve ğalayân gelmektedir. Manası ise taşmaktır.¹⁰⁶

⁹⁵ Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabu'l-ayn*, Müessesetü'l-A'lemi Li'l-Matbu, Beyrut, 1988, c.II, s.231; İbn Abbâd, a.g.e., c.I, s.422; ez-Zemahşerî, a.g.e., c.I, s.46; İbn Manzûr, a.g.e., c.I, s.322; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXXVII, s.179-187.

⁹⁶ Abdalbaki, a.g.e., s.161-163.

⁹⁷ Bakara suresi, 2/90, 213; Şûra suresi, 42/14; Câsiye suresi, 45/17; Âli İmran suresi 3/19; Yunus suresi, 10/90.

⁹⁸ A'râf suresi, 7/33; Nahl suresi, 16/90; Hac suresi, 22/60; Kasas suresi, 28/76; Sad suresi, 38/24; Şûra suresi, 42,39; Yunus suresi, 10/23.

⁹⁹ Sâd suresi, 38/22.

¹⁰⁰ Hucurat suresi, 49/9.

¹⁰¹ Rahman suresi, 55/20.

¹⁰² Meryem suresi, 19/20; Nur suresi, 24/33.

¹⁰³ En'âm suresi, 6/164; A'râf suresi, 7/140.

¹⁰⁴ En'âm suresi, 6/146.

¹⁰⁵ el-Ferâhidî, a.g.e., c.VIII, s.446; İbn Manzûr, a.g.e., c.V, s.3290; Zebîdî, a.g.e., c.XXXIX, s.178

¹⁰⁶ el-Cevherî, a.g.e., c.II, s.24; Zebîdî, a.g.e., c.XXXIX, s.183.

Mastarı ğuluv şeklinde gelen ğala fiili Kur'ân'ı Kerîm'de 2 yerde geçmektedir. Geçtiği iki yerde de Ehl-i Kitab'ın Hz. İsa'ya (a.s.) ilahlık isnad ederek şirke düşmeleri durumu tasvir edilmiştir.¹⁰⁷

H. Aseyân ve Isıyyen:

'Asiye', 'ya'sê' (عَنِ يَعْئِي) fiilinin mastarı olarak sözlüklerde 'aseyân, ısıyyen ve usüyyen' şeklinde gelmektedir. Manası ise fesad çıkartmaktır. Bunun yanında 'malı saçıp savurma', 'bir şeyi yumuşaklıkla almama' manalarına gelir. Birinci baktan kullanıldığında el-e'sâ الْأَعْنَى ismi, 'saçı veya sakalı gür ve siyah olan adam' anlamındadır. Asê fiilin müradifi olarak âse عَات fiili kullanılmaktadır. Âse fiili aynı zamanda 'kurdun koyunu parçalayarak öldürmesini' de ifade etmektedir.¹⁰⁸

Kur'ân-ı Kerim'de 5 yerde geçen bu kelime geçtiği her yerde “*Yeryüzünde fesat çıkararak taşkınlık yapmayın!*” meâlindeki وَلَا تَعْتَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ cümlesi gelmektedir.¹⁰⁹ Bu âyetlerin siyakına baktığımızda ise ifsat olarak isimlendirilen konuların farklı farklı olduğunu görmekteyiz. Bir yerde Yahudilere verilen 12 pınardan bahsedilip, buralardan için ve fesat çıkartmayın denirken,¹¹⁰ başka bir âyette Semut kavmine yeryüzünde verilen nimetler hatırlatılarak fesat çıkartmamaları istenmiştir.¹¹¹ Yine iki âyette ölçü tartıda adaletli olarak insanlara hakları verilmesi emredilip, hakları verilmemek suretiyle fesat çıkartılmaması istenirken,¹¹² başka bir âyette Allah'a ibadet etmeleri ve ahirete inanmaları istenip fesat çıkartmamaları söylenmektedir.¹¹³

İ. Tebzîr:

'Bezera-yebzuru' fiilinin 'tef'il' babından mastarıdır. 'Bezera' fiili sözlükte toprağa tohum atma manasına gelmektedir. Bezîr ismi, sırrını tutamayıp başkasına söyleyen kişi için kullanılmaktadır. Tebzîr ise, malda istenilen sınırdan fazla

¹⁰⁷ Nisâ suresi, 4/171; Mâide suresi, 5/77

¹⁰⁸ el-Ezherî, a.g.e., c.III, s.96; Cevherî, a.g.e., c.VIII, s.341; el-İsfehânî, a.g.e., s.322; İbn Manzur, a.g.e., c.IV, s.2811; Zebîdî, a.g.e., c.V, s.305.

¹⁰⁹ Abdalbaki, a.g.e., s.547.

¹¹⁰ Bakara suresi, 2/60.

¹¹¹ A'râf suresi, 7/74.

¹¹² Hûd suresi, 11/85; Şuarâ suresi, 26/183.

¹¹³ Ankebut suresi, 29/36.

harcamada bulunma, malı saçıp savurma manasına gelmektedir. Malın gayr-ı meşru yollarda harcanmasını da ifade ettiği nakledilmektedir.¹¹⁴

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde farklı türevleriyle peşipeşine üç kez geçmektedir. Geçtiği yerde malı saçıp savurma manasına gelmektedir. *وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ* *Yakınlarına, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver, sakın saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür.*¹¹⁵

İsraf ile tebzîr arasında nuans farklarının da bulunduğu rivayet edilmektedir. Cevherî, israfı bütün davranışlardaki aşırılık olarak değerlendirirken, tebzîri özellikle mal tasarrufunda düşülen aşırılık olarak ifade etmektedir.¹¹⁶ Bununla beraber tebzîri, malın uygun olmayan yerde harcanması olarak mana verip; israfı, malın uygun olan bir yerde fazla harcanması olarak tarif edenler de vardır. Ayrıca israfı, malın sarfında haddi aşma; tebzîri ise, uygun olmayan yerde malı zayi etme şeklinde değerlendirilmiştir. Bu yüzden tebzîr israftan daha kötüdür.¹¹⁷

J. İfrât- Tefrit:

Mastarı ifrât olan efrata fiilinin sülasisi 'ferata-yefrutu' kalıbıdır. Bu baktan fart ve furût olmak üzere iki mastarı olan bu fiil ezdattandır. Yani bu fiil birbirine zıt iki mana için de kullanılır. 'Furût' mastarından kullanılınca bir şeyde öne geçmek, galip gelmek ve acele etmek manalarına gelirken, 'fart' mastarından gelince bir işi başaramamak, zayi etmek manalarını ifade etmektedir. Bu fiilin 'if'âl' babının mastarı olan 'ifrât' kelimesinin asıl anlamı 'bir şeyi istenilen seviyeden fazla yaparak meşru olan sınırın dışına çıkma' olduğu gibi, genel olarak haddi aşma manasını verenler de bulunmaktadır. Bununla beraber acele etme manası da verilmektedir. Yine bu baktan türeyen 'tef'il' babının mastarı olan 'tefrît' kelimesi ise bir şeyi istenilen seviyeden az yaparak meşru olan sınırın dışına çıkmayı, bir işi kusurlu yapmayı ifade etmektedir.¹¹⁸

¹¹⁴ el-İsfehânî, a.g.e., s.182; İbn Manzur, a.g.e., c.I, s.237; ez-Zemahşerî, a.g.e., c.I, s.33; Zebîdî, a.g.e., c.X, s.146; el-Ezherî, a.g.e., c.XIV, s.308

¹¹⁵ İsra suresi, 17/26.

¹¹⁶ el-Cevherî, a.g.e., c.VI, s.63.

¹¹⁷ Ebû Hilal el-Askerî, *el-Furûku 'l-Luğa*, s.114-115.

¹¹⁸ el-Ferâhidî, a.g.e., c.VII s.418; el-İsfehânî, a.g.e., s.376-7; ez-Zemahşerî, a.g.e., c.I, s.470-1; İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.3389-92; Zebîdî, a.g.e., c.XIX s.533.

Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de furut, yefrutu, ferrata, mufratun kalıplarıyla 8 yerde gelmektedir.¹¹⁹ Dünyada yapılmayıp bırakılan ameller, iyilikler,¹²⁰ kitapta eksik bırakılanlar,¹²¹ hayatını boşa harcayan,¹²² haddi aşan¹²³ gibi manalarda kullanılmaktadır.

K. Buhl:

b-h-l kökünden gelen fiilin dördüncü babtın 'bahal', beşinci babtın ise 'buhl' şeklinde mastarları gelmektedir. Cimrilik etmek, yanında hapsetmesi helal olmayan bir şeyi elinde tutmak, başkasına vermemek, ihtiyaç anında başkasını nefsine tercih etmemek manalarına gelmektedir. Aşırı derecede cimrilik yapana da 'bahîl' denir.¹²⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de 12 yerde gelen bu kelime on yerde fiil kalıbıyla gelirken 2 yerde buhl mastarıyla kullanılmaktadır.¹²⁵ Geçtiği âyetler incelendiğinde ise cimrilik yapılan şeyin Allah tarafından kula ihsan edildiği hatırlatılmaktadır.¹²⁶ Yani Cenâb-ı Hak burada her ne kadar siz o malı kazanmak için cüz'i bir iradede bulunmuşsanız bile Ben size o malı kazanacak güç kuvvet vermeseydim, size Pazar ortamı sağlamasaydım, insanları size ve sizin mallarınıza teveccüh ettirmeseydim, siz nereden o zenginliğe ulaşacaktınız. Dolayısıyla kendinizin olduğunu söylediğiniz mallar aslında Ben'in size bir ihsanımdır. O yüzden size lutfettiğim o malları yine belli miktarını istediğim yerlere sarfedin ki cimriliğe girmiş olmayasınız, demektedir.¹²⁷

Bir âyet-i kerîmede ise cimrilik sıfatının kafirlerin bir özelliği olduğu söylenmektedir.¹²⁸

L. Şuhh:

Şuhh kelimesi 2. Babtın 'şahha-yeşihhu' fiilinin mastarıdır. Şahh mastarı da vardır. Hırsla cimrilikte bulunmak manasına gelmektedir. Bu manasıyla buhl kelimesinden daha mubalağalıdır.¹²⁹ Diğer manası ise suyun az akmasıdır.¹³⁰

¹¹⁹ Abdalbaki, a.g.e., s.626.

¹²⁰ En'am suresi, 6/31;

¹²¹ En'am suresi, 6/38.

¹²² Kehf suresi, 18/28.

¹²³ Nahl suresi, 16/62.

¹²⁴ el-İsfehânî, a.g.e., s.38; İbn Manzur, a.g.e., c.I, s.228; Cürçânî, a.g.e., c.I, s.62; Zebîdî, a.g.e., c.XXVIII, s.63;

¹²⁵ Abdalbaki, a.g.e., s.141.

¹²⁶ Âl-i İmran suresi, 3/180; Nisâ suresi, 4/37; Tevbe suresi 9/76.

¹²⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., c.II, s.1236.

¹²⁸ Nisâ suresi, 4/37

Şuhh kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde mastar, iki yerde ise eşihha şeklinde çoğul olarak gelmektedir.¹³¹ Geçtiği yerlerde ise, insanın fitratında cimrilik duygusunun olduğunu belirtmekte¹³² ve insanın Allah'ın rızasına kavuşup gerçek kurtuluşa erebilmesi için nefsinin cimriliğinden kurtulması gerektiği ifade edilmektedir.¹³³

M. Katr:

Birinci ve ikinci baktan gelen 'katara' fiilin 'katr' ve 'kutûr' olmak üzere iki mastarı vardır. Yetecek miktardan daha az harcamak, kısmak manalarına gelir. Bu mananın yanında etin kokusunun yayılması, ateş dumanının çıkması, bir şeyi bir şeye eklemek manalarında da kullanılır. Hakkı olanın hakkına mânî olmaya "katr" dendiği gibi kişinin, çoluk çocuğu için yapması gereken harcamaları hususunda cimrilik yapması da "katr" kelimesiyle ifade edilmektedir.¹³⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de 'yakturu, katerun, kateratun, katûrun ve muktur' kalıplarıyla 5 yerde geçmektedir.¹³⁵ Geçtiği yerlere baktığımızda ise bu kelimenin; eli dar olan,¹³⁶ leke,¹³⁷ cimrilik yapmak¹³⁸ ve karanlık¹³⁹ manalarına gelmektedir.

N. Men':

Üçüncü baktan kullanılan 'menea' fiilinin mastarı olan men' Lügate, bir şeyi yasaklamak, engel olmak, vermemek, hapsetmek manalarına gelmektedir. Zıttı ise إعطاء yani vermektir.

Kur'ân-ı Kerim'de menea, münia, temneu, yemneu, nemna', memnu', menû' kalıplarıyla 16 yerde kullanılmaktadır.¹⁴⁰ Hususi manasıyla konumuzla doğrudan alakalı olan cimrilik etme anlamında ise 3 yerde kullanılmaktadır. Hakkı inkâr eden

¹²⁹ el-Ferâhidî, a.g.e., c.III, s.12; el-İsfehânî, a.g.e., c.I, s.256; İbn Manzûr, a.g.e., c.IV, s.2205;

¹³⁰ Heyet, *el-Mu'cemü'l-vasit*, Mektebetü's-Şurûki'd-duveliyye, 1425/2004, s.506.

¹³¹ Abdalbaki, a.g.e., 461

¹³² Bkz., Nisâ suresi, 4/128.

¹³³ Bkz., Haşr suresi, 59/9; Teğabun suresi, 64/167.

¹³⁴ el-İsfehânî, a.g.e., s.392-3; ez-Zemahşerî, a.g.e., s.491; İbn Manzûr, a.g.e., c.V, s.3526; Zebîdî, a.g.e., c.XIII, s.361-8;

¹³⁵ Abdalbaki, a.g.e., s.643.

¹³⁶ Bakara suresi, 2/236.

¹³⁷ Yunus suresi, 10/26.

¹³⁸ Furkan suresi, 25/67; İsrâ suresi, 17/100.

¹³⁹ Abese suresi, 80/41

¹⁴⁰ Abdalbaki, a.g.e., s.773.

kâfirlerin durumları anlatılırken genellikle “Onlar, gösteriş yaparlar ve hayra mani olurlar.”¹⁴¹, “Hayra engel olucudur.”¹⁴² denilmektedir. Yani onlar, son derece cimri oldukları gibi başkalarının yapacağı hayra da engel olurlar. Ayrıca insanın kötü vasıflarının anlatıldığı bir âyette de “İnsan, kendisine hayır geldiğinde pinti kesilir, cimrilik eder.”¹⁴³ denilmektedir.

IV. İSRAFLA ZIT ANLAMLI KELİMELELER

A. Adl:

2. baktan kullanılan “adele” fiilinin ‘adl, ıdl, adâlet, udûlet, udûl, ma’dele, ma’dile’ gibi pek çok mastarı vardır. Davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak (Allah hakkında kullanıldığında şirk koşturmak), orta yol, istikâmet, eş, benzer, misil, birşeyin karşılığı olan cezâ, fıdye, farz, nâfile, keyl (ölçü), kıymet, hak, bedel ve insâf anlamlarına gelmektedir. Bu fiil ‘udûl’ mastarından kullanıldığında sapmak, yoldan çıkmak manalarına gelmektedir.¹⁴⁴ ‘Adl’ mastarı ile ‘ıdl’ mastarı arasında da bir incelik vardır. ‘Adl’ mastarı, denkliği basiretle idrak olunanı, ‘ıdl’ ise, duyularla denkliği idrak olunanı ifade eder.¹⁴⁵

Kur’ân-ı Kerim’e baktığımızda ‘adl’ kelimesi türevleriyle beraber 28 yerde kullanılmaktadır.¹⁴⁶ Geçtiği yerlerde ise, fıdye vermek,¹⁴⁷ haktan sapmak,¹⁴⁸ insanın azalarının denk yaratılması¹⁴⁹ ve meşhur manasıyla adaletle davranmak manalarına gelir. En çok da meşhur manasıyla kullanılmıştır. Müminin iman şiarı olarak her yerde adil olması gerekmesine rağmen, Kur’ân’ın hususiyle adaletle davranılmasını istediği yer ve konumlar vardır. Bu yerler, her an istikametten çıkılabilecek kaygan zemin ve hassas yerlerdir. Bu açıdan müminin özellikle bu yerlere dikkat etmesi gerekir. Kur’ân’da borcun hesabını tutarken,¹⁵⁰ erkeğin eşleri arasındaki muamelede bulunurken,¹⁵¹ emaneti ehline verirken ve insanlar arasında hükmederken,¹⁵² şahitlikte

¹⁴¹ Maun suresi, 107/6-7.

¹⁴² Kalem suresi, 68/12.

¹⁴³ Mearic suresi, 70/21.

¹⁴⁴ el-Ferâhîdî, a.g.e., c.II, s.38; ez-Zemahşerî, a.g.e., c.I, s.411; İbn Manzur, a.g.e., c.IV, s.2838; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.1331; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXIX, s.445.

¹⁴⁵ Ali Ünal, *Kur’ân’da Temel Kavramlar*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2011, s.242.

¹⁴⁶ Abdülbaki, a.g.e., s.550-1.

¹⁴⁷ Bakara suresi, 2/48, 123; En’âm suresi, 6/70.

¹⁴⁸ En’âm suresi, 6/1; En’âm suresi, 6/150.

¹⁴⁹ İnfitâr suresi, 82/7.

¹⁵⁰ Bakara suresi, 2/282;

¹⁵¹ Nisâ suresi, 4/3, 129;

bulunurken,¹⁵³ vasiyet ettiğinde iki şahit tutarken,¹⁵⁴ konuşurken,¹⁵⁵ adaletle davranılması istenmiştir.¹⁵⁶

Cenâb-ı Hak insanı adl üzere, yani düzgün, eli, ayağı, gözü kulağı, kısacası bütün organları birbirine denk gelecek ve dünya hayatını sürdürmesini sağlayacak şekilde yaratmış, tam bir denge üzerine var etmiştir. “*O değil mi seni yaratan, bütün vücud sistemini düzenleyen ve sana dengeli bir hilkat veren,*”¹⁵⁷ Cenâb-ı Hak aynı şekilde kainatı da yaratmış ve ona bir sistem koymuştur. “*Göğü bu âhenkle O yükseltti ve bu mîzânı koydu ki siz de ders alıp ölçü dışına taşmayasınız.*”¹⁵⁸ Şimdi Rahman suresindeki âyette ifade edildiği ölçü ve denge üzerine yaratılan insanın, mizan üzerine kurulan şu kainatta, Cenâb-ı Hakk’a karşı muamelelerinde O’nun emir ve nehiylerinde muvâzene ile ifrat ve tefrite girmeden istikamet üzere bulunması gerekir.¹⁵⁹

B. Kıst:

Kaseta (قَسَطَ) fiilinin mastarıdır. Bu fiil sülâsiden kullanıldığında zulmetmek ve adil davranmak manalarında ezdat olarak kullanılır ve mastarları ise manasına göre değişir. Adaletle davranmak manasını kıst mastarı ifade ederken zulmetme, haktan sapma manalarını ise kusût mastarı ifade eder. Kıst kelimesi isim olarak kullanıldığında ise, pay hisse manasına da gelir. İf’âl babı ise, sadece âdil olma anlamı için kullanılır.¹⁶⁰

Kur’ân’da 27 yerde geçmekte olan ‘kıst’ fiili hem ‘sülâsî’ hem de ‘if’âl’ babından kullanılmıştır.¹⁶¹ Sülâsîsinin sadece mastar ve ism-i fâil kalıpları kullanılırken if’âl babının fiil kalıpları da kullanılmıştır. Şimdi ism-i fâil kalıpları üzerinden iki bab arasındaki mana nuaslarını belirtelim.

¹⁵² Nisâ suresi, 4/3; Mâide suresi, 5/95; Hucurât suresi, 45/9.

¹⁵³ Mâide suresi, 5/8; Talak suresi, 65/2.

¹⁵⁴ Mâide suresi, 5/106.

¹⁵⁵ En’âm suresi, 6/152.

¹⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. Şükran Balıkkaya, *Kur’ân’da Adalet Kavramı*, Bursa, 2005, Basılmamış Y. Lisans tezi.

¹⁵⁷ İnfitâr suresi, 82/7.

¹⁵⁸ Rahman suresi, 55/7-8.

¹⁵⁹ Ali Ünal, a.g.e., s.242.

¹⁶⁰ el-Ferâhîdî, a.g.e., c.V, s.71; Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., c.I, s.403; ez-Zemahşerî, a.g.e., c.I, s.506; İbn Manzûr, a.g.e., c.V, s.3627; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.881; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XX, s.24-32

¹⁶¹ Abdalbaki, a.g.e., s.653.

”¹⁶² *Hak yoldan sapanlar ise, cehennem odunu olurlar.* وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا

âyet-i kerîmesinde ‘kâsîrûn’ kelimesiyle hak yoldan sapanlar ifade edilirken, لَا يَنْهَأُكُمُ اللَّهُ عَنْ الدِّينِ لَمْ يُفَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِينِكُمْ أَنَّ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ *“Dininizden ötürü sizinde savaşımayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kâfirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmeden, adalet ve insaf gözetmeden menetmez. Çünkü Allah âdil olanları sever.”*¹⁶³ âyet-i kerîmesindeki muksîrûn kelimesiyle ise adaletle davranma ifade edilmiştir.

2 yer dışında¹⁶⁴ geçtiği her yerde adaleti ifade etmek üzere kullanılmıştır. ‘Kıst’ fiilinin kullanıldığı mevzular ise ‘adl’ kelimesinin kullanıldığı konularla ya aynı ya da benzer mevzuları teşkil etmektedir. Bu da yukarıda da ifade edildiği üzere o konularda hassas olunması gerektiğini ifade ediyor.

Aynı fiilden gelen ‘kıstâs’ kelimesi ise وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ *“Ölçtüğünüz zaman dürüst olun, tam ölçün. Doğru teRâzî ile tartın. Bu hem ticaretiniz için daha hayırlı, hem de âkıbet yönünden daha güzeldir.”*¹⁶⁵ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi dosdoğru adaletli ve insâflı ölçü, mizan anlamındadır.

C. Vasat:

Vasata-yasitu fiilinin mastarı ‘vast’ gelir. Vast kelimesi aynı zamanda mekan zarfı olarak بَيْنَ (arasında) anlamında da kullanılır. Mesela جَلَسْتُ وَسَطَ الْقَوْمِ *“Topluluğun arasında oturdum.”* ‘Vasat’ bu fiilden türetilen isimdir. Manası iki uç noktanın ortasıdır. İyi ile kötü arasında orta derecede olma manasındadır. İstılahta ise, ifrat ve tefritden hâli olup müstakîm, mutedil olmayı ifade eder.¹⁶⁶

Bu kelime Kur’ân’da türevleriyle beraber 5 yerde kullanılmaktadır. Bu yerlerden birinde ümmetin insanlar nezdinde hakkın şahitleri olduğu ifade edilirken ‘vasat’ kelimesi kullanılmaktadır. وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا *“Ve işte böylece Biz sizi vasat bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk’ın şahitleri*

¹⁶² Cin suresi, 72/15.

¹⁶³ Mümtetine suresi, 60/8.

¹⁶⁴ Bu yerlerde haktan sapan anlamında sülâsinin ism-i faili kullanılmıştır. Bkz. Cin suresi, 72/14-15.

¹⁶⁵ İsrâ suresi, 17/35.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, a.g.e., c.VI, s.4832; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.894; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XX, s.181.

olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun.”¹⁶⁷ Hakkın şahitliği ise, hakkı hak olarak görüp göstermek, batılı da batıl olarak görüp göstermekle olur. Yoksa Cenâb-ı Hak’ın haram kıldığını kendine helal kılan, helal kıldığını da haram kılan bir topluluk vasat bir ümmet olamaz. Bunlar ancak ifrat ya da tefrite düşmüş zümrelerdir.

Bu âyetten başka farz namazlarının ortasında bulunan namaz, ikinci namazı,¹⁶⁸ yemin keffâretinde verilen yemek fidyesinin orta halli yemek olması gerektiği,¹⁶⁹ bir grup içindeki en mutedil kişi¹⁷⁰ son olarak ise atların düşman saflarının ortasına dalması¹⁷¹ konularında da hep vasat kelimesi ve türevleri tercih edilmiştir.

D. İstikamet:

‘Kâme’ fiilinin istif’al babının mastarı olan ‘istikâmet’, sözlükte ömür boyu doğrunun peşinde koşmak, i’tidâl üzere bulunmak, adâletten, doğruluktan ayrılmamak, [ayağa] kalkmak; dik durmak, doğru, isabetli olmak manalarına geldiği gibi bir kişinin başka birisini sena etmesi, şiirin vezinli olması¹⁷² anlamlarına da gelir. İstilahta ise, aşırılıklara girmeden dinî düşünce, yaşayış ve seciyede dosdoğru olmak manasına gelir.¹⁷³

Kur’ân’da sadece اسْتَقَامَ kalıbı ve türevlerine baktığımızda 47 yerde geçtiğini görürüz.¹⁷⁴ Bunların 37 si bu fiilin ism-i mekan kalıbından yani مُسْتَقِيم kelimesinden kullanılmıştır. مُسْتَقِيم kelimesi ise 3 yer dışında her yerde صِرَاط kelimesiyle beraber gelmektedir. صِرَاط مُسْتَقِيم aşırılıktan eğrilikten uzak dosdoğru yol manasına gelir. Farklı kelimeyle kullanıldığı 3 yerden birisinde, sırat kelimesinin müradifi olan ‘hüdâ’ kelimesiyle beraber هُدًى مُسْتَقِيم şeklinde gelmektedir.¹⁷⁵ Diğer 2 yerde ise قِسْطًا kelimesinin mevsûfu olarak الْقِسْطُ الْمُسْتَقِيم şekliyle gelir.¹⁷⁶ Kistâs ise ölçü demektir.

¹⁶⁷ Bakara suresi, 2/143.

¹⁶⁸ Bakara suresi, 2/238.

¹⁶⁹ Mâide suresi, 5/89.

¹⁷⁰ Kalem suresi, 68/28.

¹⁷¹ Âdiyât suresi, 100/5.

¹⁷² İbn Manzûr, a.g.e., c.V, s.3782.

¹⁷³ el-Ferâhîdî, a.g.e., c.V, s.234; el-Ezherî, a.g.e., c.IX, s.270.İbn Manzûr, a.g.e., c.V, s.3782; ; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXXIII s.318.

¹⁷⁴ Abdalbâki, a.g.e., s.685-686.

¹⁷⁵ Hac suresi,22/67.

¹⁷⁶ İsrâ suresi, 17/35; Şuarâ suresi, 26/182.

Kur'ân'da haddi aşmamayı ve mutedil olmayı ifade etmek için bu kelimeyle kullanılan pek çok âyet vardır. Meselâ *فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ* “Öyleyse ey Resulüm, sen beraberinde olup tövbe edenlerle birlikte, sana nasıl emredilmişse öyle dosdoğru hareket et. Aşırı gitmeyin. Çünkü O, yaptığınız her şeyi görmekte olup işlerinizin karşılığını da size verecektir.”¹⁷⁷

Bu âyette müstekim olunması istendikten sonra *وَلَا تَطْغَوْا* (aşırılığa girmeyin) ifadesi kullanılarak istenilen şey tekit edilmiştir. *اسْتَقِمْ* israf'ın zıddı olurken *وَلَا تَطْغَوْا* ise eş anlamlısıdır.

E. Hakk:

‘Hakka’ fiilinin mastarı ‘hakk’ kelimesi gelmektedir. Bu kelime pek çok manayı ifade etmek için kullanılabilir. Sözlükte bâtil’nın zıddı, zorunlu olmak, Hak ve gerçek olmak, (cezaya)müstehak olmak, (bir şeyin)sâbit ve mevcut olması, Allah, Kur’ân, İslâm, adâlet, tevhit, doğruluk, mal, mülk, pay, ihtiyaç, yakîni bilgi, yerine getirilen hüküm gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷⁸

Kur’ân’da en çok kullanılan kelimelerden birisidir. Yaklaşık 200 yerde geçmektedir.¹⁷⁹ Ve yukarıda verilen bir çok manada kullanılmaktadır. Biz burada sadece konumuzla alakalı adalet manasının kastadıldığı âyetlerden bir kaçını zikredeceğiz.

*“O gün Allah onlara gerçek cezâlarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır.”*¹⁸⁰

*“...Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adâletle hükmet. Sen hükmedenlerin en hayırlısıdır.”*¹⁸¹

*“...Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adâletle hükmet, haksızlık etme; bize doğru yolu göster...”*¹⁸²

¹⁷⁷ Hud suresi, 11/112; bkz. Şûra suresi, 42/15; Ahkaf suresi, 46/13; Tevbe suresi, 9/7; Fussilet suresi, 41/30;

¹⁷⁸ İbn Abbâd, a.g.e., c.I, s.151; el-Ferâhîdî, a.g.e., c.III, s.6; İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.939; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXV, s.167; el-Cevherî, a.g.e., c.I, s.140;

¹⁷⁹ Abdalbaki, a.g.e., s.255-260.

¹⁸⁰ Nûr suresi, 24/25

¹⁸¹ A'râf suresi, 7/89

¹⁸² Sâd suresi, 38/22

F. Hudud:

Hadde fiilin iki farklı baktan kullanımı vardır. 2. baktan kullanıldığında mastarı حُدَّ sinirlenmek, kızmak anlamına gelirken 1. Mastarı حُدَّ gelmektedir. Manası ise, iki şey arasındaki mânia, engel, bir şeyin en son sınırıdır. Bir hadîs-i şerifte de Kur'ân âyetleriyle ilgili ¹⁸³ لِكُلِّ حَرْفٍ حُدٌّ وَلِكُلِّ حُدٍّ مُطْلَعٌ buyurulmaktadır. Yani her harfin bir sınırı, her sınırında bir matla'ı vardır. Manasından hareketle fıkıh literatürüne de Şâri'in koymuş olduğu emir ve yasakları ihtiva eden sınırlar, hadler manasında kullanılmaktadır. Bir de fıkıh kitaplarında muamelat bahislerinde hadler bahsi işlenir. Sirkat haddi, şurb haddi gibi. Bunlar ise ceza manasına gelir.¹⁸⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de 'had' mastarı kullanılmamakla birlikte çoğulu olan حُدُودُ kelimesi 14 yerde geçmektedir.¹⁸⁵ Bu kelimenin Kur'ân'da tekil olarak değilde çoğul olarak kullanılmasının hikmeti bizzat geçtiği konularla ilgili olabilir. Mesela

أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّثْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِيَّاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَّاسٌ هُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

(Ey kocalar), oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde, eşlerinize yaklaşmak size helâl kılındı. Eşleriniz sizin elbiseleriniz, siz de eşlerinizin elbiselerisiniz. Allah nefsi-nize güvenemeyeceğinizi bildiği için yüzünüze bakıp, size bu lütufta bulundu. Artık bundan böyle onlara yaklaşıp Allah'ın sizin için takdir buyurduğu neslin arayışı içinde olun! Şafak vaktine, günün ağarması gecenin karanlığından fark edilinceye kadar yiyin için. Sonra gece girinceye kadar orucu tamamlayın! Mescidlerde itikâfta bulunduğunuz sırada eşlerinize yaklaşmayın! Bunlar Allah'ın yasak sınırlarıdır, sakın o hudutlara yaklaşmayın! İşte böylece Allah insanlara, zararlardan sakınıp korunmaları için âyetlerini iyice açıklar.¹⁸⁶

Bu âyette oruç ahkamıyla ilgili pek çok hükme yer verilmiştir. O hükümlerin her birisi Şâri'in koymuş olduğu sınırlardır. Cenâb-ı Hakk bu hükümlerden sonra تِلْكَ

¹⁸³ Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi Taberani, *el-Mu'cemü'l-kebir*, Nşr. Hamdi Abdülmecid Selefî, Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1986/1406, c.IX, s.136.

¹⁸⁴ İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.939; ez-Zebîdî, a.g.e., c.VIII, s.6; el-Ezherî, a.g.e., c.3, s.269.

¹⁸⁵ Abdülbaki, a.g.e., s.239-240.

¹⁸⁶ Bakara suresi, 2/187.

خُدُودُ اللَّهِ cümlesiyle oruç âyetinin başından buraya kadar geçmiş olan ve tafsilâtı bir şekilde anlatılmış olan bütün hükümlere işarettir.¹⁸⁷ Ya da bu hükümlere işaretle beraber bütün islâm ahkama da dikkat çekilmiş olabilir ki Zemahşerî bu âyette geçen ‘hudûd’ lafzını, geniş manasıyla İslam ahkâmının bütününü içine alabilen ‘hak ile batılı bir birinden ayıran sınırlar’ diye tarif etmektedir.¹⁸⁸ İşte bu sınırları aşmak Allah’a isyan ile ifrat ya da tefrite düşmenin ayrı birer unvanıdır.

Hudud kavramının geçtiği diğer yerlere baktığımızda ise boşama hukukuna,¹⁸⁹ miras hukukuna,¹⁹⁰ zihar keffâreti ile ilgili ahkama¹⁹¹ taalluk eden hükümler olduğunu görmekteyiz.

G. Vezn, Mizan:

‘Vezene-yezinu’ fiilinin mastarı olarak ‘vezn’ kullanılır. Tartmak, ölçmek, el ile tartmak manalarına gelir. ‘Mizân’ ise ‘vezn’ mastarının ism-i âletidir. Yani tartma aleti, teRâzî, ölçü manalarına gelir. Bu kelimeden, eşitlik, adalet, kural gibi mecaz anlamlar çıkartılmıştır.¹⁹² Aynı zamanda şiirin satırlarındaki ölçü, insanın akıl ve rüşd sahibi olması, dağın yamacı, günün ortası ve yarılanması, hak, adâlet, denge ve miktar manalarına da gelir.¹⁹³

Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de 23 yerde kullanılmaktadır.¹⁹⁴ En çok kullanılan türevi ise mizân kelimesidir. “*Ölçüyü, tartıyı adaletle (tam ve doğru) yapın.*”¹⁹⁵

Cenâb-ı Hak farklı farklı zaman ve mekanlarda defalarca ölçü ve tartıda adaletli olmayı emrederken, ticaretin sosyal hayatın ana umdesi olduğunu, onun bozulmasıyla ictimâî hayatın bozulacağını, güvensizliğin ve kaosun hüküm süreceği bir ortamın doğacağını söylemektedir. فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ

¹⁸⁷ Râzî, a.g.e., c.V, s.98.

¹⁸⁸ Zemahşerî, a.g.e., c.I, s.255.

¹⁸⁹ Bakara suresi, 2/229-230; Talak suresi, 65/1.

¹⁹⁰ Nisâ suresi, 4/13-14.

¹⁹¹ Mücadile suresi, 58/2-4.

¹⁹² İbn Abbâd, a.g.e., c.II, s.305; el-Cevherî, a.g.e., c.II, s.277; İbn Manzûr, a.g.e., c.VI, s.4828; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XXVI, s.251;

¹⁹³ Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.1597.

¹⁹⁴ Abdalbaki, a.g.e., s.840-841.

¹⁹⁵ En’âm suresi, 6/152; A’râf suresi, 7/85; Hud suresi, 11/85.

إِصْلَاحِهَا “Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin, ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın.”¹⁹⁶

وَالسَّمَاءَ Cenâb-ı Hak semanın düzeni için de ‘mizan’ kelimesini kullanmaktadır. “Göğü bu âhenkle O yükseltti ve bu mîzânı koydu.”¹⁹⁷

H. Rüşd:

‘Raşede’ kalıbı birinci babtan kullanıldığında mastarı ‘rüşd’ olurken, 4. Babtan kullanıldığında mastarı ‘raşeden’ ve ‘raşâden’ kullanılmaktadır. ‘Gayy’ ve ‘dalâl’ kelimelerinin zıddıdır. Manası ise, hidayet ve iman üzere olmak, doğru ve hak yolda müstakim üzere olmaktır. ‘Reşîd’ kelimesi ise, doğru yolu gösteren mürşid manasında Cenâb-ı Hakk’ın ismi şerîfidir.¹⁹⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de yerşidûn, rüşd, raşed, raşâd, râşid, mürşid türevleriyle birlikte 20 yerde geçen bu kelime hep bu mana üzerinde kullanılmıştır.¹⁹⁹

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ

سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Doğru yol, sapıklıktan, hak batıldan ayrılıp belli olmuştur. Artık kim tağutu reddedip Allah’a iman ederse, işte o, kopması mümkün olmayan en sağlam tutamağa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir, bilir.”²⁰⁰

Ayette zikredilen “rüşd” kelimesinin tâğutu inkar edip Allah’a iman etme yolu olduğu açıkça anlaşılmaktadır. “Allah’a itaat ve teslimiyet gösterenler, doğru yolu arayanlardır.”²⁰¹

Doğru yolun dışına çıkmak ise haddi aşmak, aşırılığa ve israfa girmektir.

¹⁹⁶ A’râf suresi, 7/85.

¹⁹⁷ Rahman suresi, 55/7.

¹⁹⁸ el-Ferâhîdî, a.g.e., c.VI, s.642; ez-Zemahşerî, a.g.e., c.I, s.232; İbn Manzur, a.g.e., c.III, s.1649; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.360; ez-Zebîdî, a.g.e., c.VIII, s.95.

¹⁹⁹ Abdalbaki, a.g.e., s.394-5.

²⁰⁰ Bakara suresi, 2/256.

²⁰¹ Cin suresi, 72/14.

İKİNCİ BÖLÜM
İSRAFIN ÇEŞİTLERİ

I. İTİKADÎ KONULARDA İSRAF

Cenâb-ı Hak kullarından bir takım şeylere inanmalarını istemiştir ki, bunlar Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine imandır. Bunlar temel inanç esasları olduğu gibi Cenâb-ı Hakk'ın esmâ ve sıfatları, ru'yetullah, sırat, mizan gibi temel hususlara bağlı inanılması gereken tâlî esaslar da vardır. Bütün bu inanç mevzularında inkar etme ya da meşru çizgide olmayan inanma şeklinde düşülen aşırılıklar itikatta israf olarak kabul edilebilir. Fakat bütün bu mevzulara değinmek konumuzu aşacağından ötürü biz burada sadece Kur'an-ı Kerîm'in bizzat israf kavramıyla tavsîf ettiği itikatta aşırılık konularına değineceğiz. O konular ise, Allah'a, Peygamber'e ve Kelâmullah'a inançta düşülen aşırılıklardır.

İsraf kavramının inançta aşırılık olarak ifade edildiği âyetlere baktığımızda genel itibariyle onların bir biri ile münasebet ve bütünlük içinde işlendiğini görürüz. Mesela bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hakk'ı inkâr işlenirken aynı zamanda peygambere, Allah'ın âyetlerine, Kur'ân'a iman da işlenmiştir.²⁰² Aslında bu münasebet sadece israf kelimesinin geçtiği yerlere has değil, inanç konularının işlendiği âyetlerde de sık sık göze çarpmaktadır.²⁰³ Buradan şu anlaşılmaktadır ki, Allah'a iman, sırasıyla O'nun göndermiş olduğu Peygamber'e, Peygamber'e iman, Peygamber'in Cebrail vasıtasıyla getirmiş olduğu Cenâb-ı Hakk'ın Kelam'ına, o kelama iman da Kelam'ın içinde anlatılan itikadî, amelî, ahlakî ve benzeri bütün hususlara imanı gerektirmektedir.

İman edilen konular her ne kadar birbirinden ayrılmayıp bir bütünlük arz etsede her bir iman mevzuyla ilgili girilen israfların önemine binaen ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Bu bölümde bu münasebetler de önemsiz görülmeden âyetler tasnif edilmeye ve tefsir ulemâsının da görüşlerine dayanılarak izah edilmeye çalışılacaktır.

²⁰² Bkz. Mümin suresi, 40/28, 35.

²⁰³ Bkz. Bakara suresi, 2/285; Âl-i İmran suresi, 3/31, Nisâ suresi, 4/136; A'râf suresi, 7/158;

A. Tevhid

1. İnkâr ve Şirk

İnkâr ve şirk, israf çeşitlerinin şüphesiz ki en büyüğü,²⁰⁴ en çok azabı gerektiren ve yapılan amelleri boşa çıkartan,²⁰⁵ Allah'ın onun dışında her şeyi affedebileceğini yalnız onu affetmeyeceğini söylediği²⁰⁶ en büyük günahıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de bir kişinin ya da grubun inkâra ve şirke taalluk eden durumları ve davranışları aktarıldıktan sonra niteleme yapılırken kullanılan sıfatlardan biri de “müsrif”dir. Yani Cenâb-ı Hak, inkâr eden topluluğa kafir ve şirke giren gruba müşrik nitelendirmesinde bulunduğu gibi bu topluluklara “müsrif” sıfatını da kullanmaktadır.

وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيمِ
الْعُقَارِ لَا جَرَمَ أَنَّ تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنْ مَرَدَّنَا إِلَى اللَّهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ

*“Ey benim (sevgili) milletim, nedir bu başıma gelen? Ben sizi kurtuluşa dâvet ederken, siz tutup beni ateşe çağırıyorsunuz! Çünkü benim, Allah'ı inkâr etmemi ve O'nun ortağı olduğuna dair hiçbir bilgim olmayan şeyleri, Kendisine ortak koşmamı teklif ediyorsunuz. Ben ise sizi o Azîz ve Gaffâr'ın yoluna dâvet ediyorum. Hiç şüphe yok ki sizin beni tapmaya dâvet ettiğiniz putların, ne dünyada, ne de âhirette, asla kendilerine ibadete dâvet yetkileri yoktur. Şu kesin ki: hepimizin dönüp varacağı yer Allah'ın huzurudur ve **haddi aşır israf edenler** cehennemini boylayacaklardır.”*²⁰⁷

Bu âyet-i kerîmede Hz. Musa'nın kendisini küfre ve şirke çağırانları müsrif olarak nitelendirdiği görülmektedir.

Taberî(ö.310/922), farklı tevcihleri aktarmakla beraber bu ayette yer alan israf eden manasındaki ‘musrifün’ kelimesini Allah'a şirk koşan, haddi aşan ve haksız yere bir cana kıyan kişiler olarak yorumlamıştır.²⁰⁸

Zemahşerî(ö.538/1143) bu âyetteki müsrifin kelimesiyle ilgili kendisi bir yorum yapmazken bir iki rivayet aktarır. O rivayetlerden birisi Katade'ye aittir.

²⁰⁴ Bkz. Lokman suresi, 31/13.

²⁰⁵ Bkz. Bakara suresi, 2/218.

²⁰⁶ Bkz. Nisâ suresi, 4/117.

²⁰⁷ Mümin suresi, 40/41-43.

²⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.XXIV, s.69.

Katade ise müsrifin kelimesini ‘müşrikîn’ kelimesiyle tefsir etmektedir.²⁰⁹

Râzî(ö. 606/1209)’de ‘Söz konusu âyette Cenâb-ı Hak kâfirleri, müsrif olarak isimlendirmiştir.’ demekte ve bu isimlendirmenin sebebini ise bazı kişilerin görüşü üzerinden birkaç tevcihle aktarmaktadır. O tevcihlerden birisi de Ebu Bekr el-Esamm’a aittir. el-Esamm, şöyle demektedir: "Kâfir, hem nefsi hem de malı hususunda israf içindedir; onları zayi etmiştir. *Nefsi hususunda israftı, onun kendisini, putlara kul yapmasıdır.* Malı hususundaki israfa gelince onlar, mallarını Bahîra, Sâibe, Vasile ve Hâm gibi putların yolunda harcamak suretiyle zâyî etmişlerdir."²¹⁰ el-Esamm’ın bu ayette geçen müsrifleri, putlara tapınarak şirke düşenler olarak vasıflandırdığı anlaşılmaktadır.

Fîrûzâbâdî(ö. 817/1414) ise, israf kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de değişik yerlerde altı farklı manada kullanıldığını belirtmektedir. O manalardan birisinin şirk olduğunu ifade ettiği yerde yukarıda aktarmış olduğumuz وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ âyetini misal olarak getirmektedir.²¹¹ Daha bir çok ulemâ da bu ayette yer alan الْمُسْرِفِينَ kelimesini inkar eden ve şirke girenler olarak tefsir etmektedir.²¹²

Câhiliye Araplarının puta tapması şirk olduğu gibi Hristiyanların Hz. İsa’yı ilah edinmeleri Ona rab sıfatı vererek Rabbu’l-Alemîn’e ortak kılmaları da şirkin ayrı bir çeşididir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu şirk çeşidi ise israf kavramının müradîfı guluv kelimesiyle ifade edilmektedir.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ

“Ey Ehl-i kitap! Dininizde haddi aşmayın, taşkınlık yapmayın ve Allah hakkın-
da gerçek olmayan şeyleri iddia etmeyin. Meryem’in oğlu Mesih İsa sadece Allah’ın
resulü, Meryeme ulaştırdığı kelimesidir. Allah tarafından gelen bir ruhtur. Gelin Al-

²⁰⁹ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyunü'l-ekavil fî vücuhi't-te'vil*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts., c.V, s.351.

²¹⁰ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990/1411 c.XVII, s.43.

²¹¹ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, c.II, s.105.

²¹² Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Begavî, *Mealimü't-tenzil*, thk. Hâlid Abdurrahman Ak, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1987/1407, c IV s.96; Râzî, a.g.e., c.XXVII s.52; Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi İbn Aşur, *Tefsirü't-tahrir ve't-tenvir*, Dâru sahnûn, Tunus, 1997, c.XIX s.286.

lah'a ve elçilerine iman getirin, "Tanrı üçtür!" demeyin. Kendi iyiliğiniz için bundan vazgeçin. Allah ancak tek bir İlahtır."²¹³

Cenâb-ı Hak bazen şirk ile küfr kelimelerini birbiri yerinde kullanmaktadır. Bu da şirk ile inkarı bir birinden ayırmadığını ifade etmekte ve marziyatına uygun olmadığını gözler önüne sermektedir. Biz de bu espriye binaen inkar ve şirk konularını beraber işledik. Bu duruma misal olarak ise şu âyeti zikredebiliriz.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ

حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

"Allah, Meryem'in oğlu Îsâ'dır." diyenler hiç şüphesiz kâfir olmuşlardır. Hâlbuki Îsâ vaktiyle şöyle demişti: "Ey İsrail oğulları! Benim de, sizin de Rabbiniz olan tek Allah'a ibadet ediniz. Kim Allah'a eş ortak koşarsa, şu kesindir ki, Allah ona cenneti haram kılmıştır ve onun varacağı yer ateştir. Zalimlere yardımcı olan da çıkmaz."²¹⁴

Bu âyette Hristiyanlar'ın küfre düştikleri belirtilmiştir. Bu ise "Allah, Meryem'in oğlu Îsâ'dır." ve "Allah üç uknumdan biridir",²¹⁵ demelerine bağlanmıştır. Bunlar şirk ifade eden cümleler olmasına rağmen küfürle müsâvî tutulmuştur.

Başka bir âyette ise Yahudilerin de Hristiyanlar gibi Cenâb-ı Hakk'a şirk koştukları açıkça ifade edilmektedir. "Yahudiler hahamlarını, Hristiyanlar rahiplerini ve Meryem'in oğlu Mesih'i Allah'tan başka Rab edindiler. Hâlbuki onlara bir tek İlâha ibadet etmeleri emr olunmuştu. Ondan başka İlah yoktur. O, onların ortak koştukları şirkten münezzehtir."²¹⁶

Bazen âyet-i kerîmelerde kişinin davranışları resmedilmekte ve âyetin sonunda bu tavır israf kategorisinde değerlendirilmektedir. O davranışlara bakıldığında ise dolaylı olarak kişinin Cenâb-ı Hakk'a şirk koştuğu veya inanmadığı anlaşılmaktadır.

Gâfir suresinin 28. âyetinde Firavun'un Hz. Musa'yı öldürme isteğinden bahsederken mümin bir kişinin konuşması üzerinden durum şöyle resmedilir.

²¹³ Nisâ suresi, 4/171.

²¹⁴ Mâide suresi, 5/72.

²¹⁵ Mâide suresi, 5/73.

²¹⁶ Tevbe suresi, 9/31.

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ

كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ

“Firavun hanedanından olup o zamana kadar iman ettiğini saklayan biri kalkıp şöyle dedi: “Ne o, siz bir insan Rabbim Allah’tır!” dedi diye kalkıp onu öldürecek misiniz? Halbuki o Rabbiniz tarafından açık belgeler ve mucizeler de getirdi. Eğer yalan söylüyorsa, yalanı zaten kendi aleyhinedir. Ama şayet doğru söylemişse, en azından onun sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Şu bir gerçektir ki Allah **israf eden**, yalancı kimseleri iflah etmez”.

Görüldüğü gibi burada Firavun’un Hz. Musa’yı öldürmesi, Hz. Musa’nın ‘Rabbim Allah’tır.’ demesinden dolayıdır. Bu da gösteriyor ki, Firavun Hz. Musa’yı öldürme isteğiyle küfrünü perdelemektedir. Bu yüzden âyetin sonunda Firavun *müsrif* olarak nitelenmektedir.

Ayete zahiren bakıldığında müsrif ve kezzâb sıfatları Hz. Musa(a.s) için söylenmiş gibi algılanabilir. Fakat Cenâb-ı Hakk’ın, Peygamber olarak gönderdiği bir Zat’a böyle bir nitelemde bulunması mümkün değildir. Dolayısıyla Allah(c.c.) burada Resulu’nü bir nevi aklamış, tariz ve remz yoluyla ilahlık iddia ederek şirke giren ve Yüce Allah’a iftirada bulunan Firavun’un da müsrif ve kezzâb olduğunu belirtmiştir.²¹⁷

Sonuç olarak diyebiliriz ki; inanma mevzuunda haddi aşır israfa girmemek için hem inkardan vazgeçip iman etmek hem de inandıktan sonra Cenâb-ı Hakk’ın dışındaki hiçbir şeyi kulluk edecek derecede kendisine denk tutmamak gerekmektedir.

Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de “Rabbimiz Allah’tır, deyip sonra da istikamet üzere, doğru yolda yürüyenler yok mu, işte onların yanına melekler inip: “Hiç endişe etmeyin, hiç üzülmeyin ve size vâd edilen cennetle sevinin! derler.”²¹⁸ buyurulmaktadır. Burada istikamet üzere yürümeyi tefsir uleması hiçbir şeyi O’na şirk koşmadan hayatın başından sonuna kadar tevhid inancıyla yaşama olarak anlamıştır.²¹⁹

²¹⁷ Râzî, a.g.e., c.XXVII s.52.

²¹⁸ Fussilet suresi, 41/30.

²¹⁹ Taberî, a.g.e., c.XXIV s.114; Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî ilmi't-tefsir*, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987/1407 c.VII s.253; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, tsh. Ahmed Abdülalim Berduni, Kahire, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1967, c.XV s.357; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî Şevkanî, *Fethül-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1983/1403, c.IV s.516.

2. Nankörlük

Nankörlüğü, yapılan bir iyiliğe, verilen bir nimete, insanlık onurunun korunması ve gelişmesi için gösterilen her türlü faaliyete karşılık, gösterilen minnetsizlik, hatırtanımazlık ve kadirbilmezlik olarak tanımlayabiliriz.²²⁰

Kur'ân-ı Kerîm sıkıntılı durumlarda Allah'a dua edip sıkıntıdan kurtulup feraha çıktıktan sonra ise Allah'ın kendisine yapmış olduğu o iyiliği unutanları yani nankörlük yapanları israf edenler olarak nitelendirmektedir.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِيًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ

مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

*“İnsan bir sıkıntıya mâruz kalınca gerek yan yatarken, gerek otururken veya ayakta iken, Bize yalvarıp yakarır. Fakat biz sıkıntısını giderdik mi, sanki uğradığı dertten dolayı Biz’e yalvaran kendisi değilmiş gibi eski haline döner. İşte **israf edenlere**, yaptıkları işler, kendilerine böyle süslenmiş, hoşlarına gitmiştir.”*²²¹

Cenâb-ı Hak insana mal, makam, ferahlık, çoluk çocuk, sıhhat, huzur, mutluluk gibi pek çok nimet lutfetmiştir. Bu *nimetlerin yok olup gitmesi* insan için bir imtihan vesilesidir. Âyetin ifadesiyle insana zararın dokunmasıdır. İnsanın başına bir belâ geldiğinde aciziyeti ve zayıflığı onu, çokça duâ etmeye, yalvarıp yakarmaya, tazarru ve niyaz da bulunmaya sevkeder.²²²

Bundan daha önemli olan ise o yokluk dönemi ne kadar uzun olursa olsun bütün hayatı boyunca devam etse dahi insanın Cenâb-ı Hakk’a isyan etmeyip küfür ve dalalet dışında her haline şükretmesidir. Bu hâlet-i ruhiye ile hareket ettiğinde insan Resûl-i Ekrem’in *“Ayağına batan dikenin verdiği acı da dahil olmak üzere müslümanın başına gelen her türlü yorgunluk, hastalık, tasa, keder ve üzüntüyü, Allah müminin hatalarını mağfiret etmeye vesile kılar.”*²²³ hadisiyle müjdelanmaktadır.

Yokluklar ve sıkıntılar insan için imtihan olduğu gibi belki bundan daha önemli bir imtihan ise Cenâb-ı Hakk’ın ihsan etmiş olduğu *nimetlerle, varlıkla* olan imtihandır. Nitekim nazm-ı celilde malların ve çocukların imtihan vesilesi olduğu açıkça zikredilmektedir. *“Biliniz ki mallarınız ve evlatlarınız, sadece birer imtihan ko-*

²²⁰ Kerim Buladı, *Kur'ân'da Nankörlük Kavramı*, Pınar yay. İstanbul, 2001, s.71

²²¹ Yunus suresi, 10/12.

²²² Râzî, a.g.e., c.XVII, s.43.

²²³ Buhârî, *Merza*, 1; Müslim, *Birr*, 49.

nusudur. *Büyük mükâfat ise, âhirette Allah nezdindedir.*”²²⁴ İnsanın bu gibi nimetleri o sıkıntılı dönemlerinde dua ederek isterken mutlak olarak istememeli, hayırlısını talep etmelidir. Cenâb-ı Hak tarafından korunmuş olmasına rağmen Peygamber Efendimiz bile mutlak olarak ilmi istememiş, faydasız ilimden Allah’a sığınmıştır.²²⁵

İnsan nimetleri mutlak olarak istemediği gibi, o nimetler kendisine verildiğinde ise onlarla imtihan olduğunu unutmamalıdır.²²⁶ O nimetleri vereni hep hatırlamalı ve ‘her şeyin zekatı kendi cinsindendir’ mazmununca kendisine lutfedilen nimetleri meşru dairede ve Allah yolunda sarf etmelidir.

Kur’ân-ı Kerîm malla imtihan olup bu nankörlüğü sebebiyle imtihanı kaybedenlerden birisinin Karun olduğunu bize aktarır.

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءَ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ
اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ “Yoldan sapanlardan biri olan Karun da Mûsa’nın ümmetinden olup onlara karşı böbürlenerek zulmetmişti. Ona hazineler dolusu öyle bir servet vermiştik ki o hazinelerin anahtarlarını bile güçlü kuvvetli bir bölük zor taşırdı. Halkı ona: “Servetine güvenip şımarma, böbürlenme! Zira Allah böbürleneni sevmez!” demişti.²²⁷ Halkın bu uyarısına Karun قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي “Ben bu servete sadece ilmin ve becerim sayesinde kavuştum.” şeklinde cevap verdi.²²⁸

Karun Cenâb-ı Hakk’ın kendisine yaptığı iyilik ve ihsanlara bir şükür ve teşekkür ifadesi olarak insanlara iyilik yapacağı yerde, iyiliğin arkasındaki iyilik sahibini unutmuş, bu serveti kendi becerisiyle kazandığını iddia etmişti.

Burada önemli olan diğer bir husus da Cenâb-ı Hakk’ın yukarıda zikretmiş olduğumuz وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ âyetindeki müsrif olarak nitelendiren kişilerle kimi murad ettiğidir. Burada zikredilen الْإِنْسَانَ lafzıyla sadece kafirler mi yoksa ayette zikredilen muhteva olan nankörlüğü yapan bütün herkes mi kastedilmiştir. Yani burada müsriflikle kafirlik mi yoksa nankörlük mü kastedilmiştir.

²²⁴ Enfal suresi, 8/28. Bkz. Tegâbûn suresi, 64/15; Enbiya suresi, 21/35; Munafikûn suresi, 63/9.

²²⁵ Müslim, *Zikr*, 73.

²²⁶ Bkz. Zümer suresi, 39/49.

²²⁷ Kasas suresi, 28/76

²²⁸ Kasas suresi, 28/76

Âyetin başında, kafir, mümin, facir, münafık, Ehl-i Kitap şeklinde takyid edilmeksizin الْإِنْسَانِ şeklinde mutlak olarak zikredilmiştir. Buradan hareketle bazı âlimler âyeti mutlak manasıyla tefsir ederek âyetin sadece kafirlere hitap etmediğini onların dışındaki diğer insanlara da hitap ettiğini belirtmişlerdir.²²⁹

Taberî bu âyeti insan başına bir sıkıntı geldiği zaman dua eder. Rabbi o sıkıntıyı izale ettiğinde ise sıkıntı başına gelmeden önceki hal üzere hayatını devam ettirir. Başına gelen o sıkıntıları ya unuttur ya da unutmuş gibi yapar ve Rabbi'ne şükretmez şeklinde yorumlamıştır.²³⁰

Razî de, insan kelimesinden murad olunanı açıklarken iki tevcih olduğunu onlardan birisinin de mümin-kafir herkese şamil olduğunu söylemektedir.²³¹

İbn Kesir(ö. 774/1372) gibi bazı ulema ise aynı çerçevede zikredilen âyet ve hadisten delil getirerek buradaki müsrifinden kafir ve müşriklerin kastedildiğini söylemektedirler.²³² İstişhat ettikleri âyet ve hadis ise şunlardır. *“Eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırır, sonra o nimeti geri alırsak o, son derece ümitsiz, son derece nankör olur. Fakat başına gelen bir dertten sonra kendisine bir nimet tattırırsak: “Artık bütün dertler ve belalar bir daha gelmemek üzere bitti gitti!” der, sevinir, övünür durur. Ancak her iki halde de sabredip makbul ve güzel işler yapanlar başka! İşte onlar için pek geniş bir mağfiret ve pek büyük bir mükâfat vardır.”*²³³

*“Müminin durumu hayret vericidir. Gerçekten onun durumu bütünüyle hayırlıdır. Bu da müminde başkasına müyesser değildir. O, neşe ve sevinç ifade eden bir duruma mazhar olunca şükreder, bu onun için hayır olur; her hangi bir sıkıntıya maruz kaldığında da sabreder, bu da yine onun için hayır olur.”*²³⁴

Yukarıda Hud suresinde zikredilen âyet pasajlarından *“Ancak her iki halde de sabredip makbul ve güzel işler yapanlar başka!”* âyetini delil getirmektedirler.

²²⁹ Begavî, a.g.e., c.II s.346; Kurtubî, a.g.e., c.VIII, s.317; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezairî Seâlibî, *Cevâhirü'l-hisân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Müessesetu'l-A'lamî, Beyrut, ts, c.V, s.122; Abdurrahman b. Nasır Sa'dî, *Teysirü'l-kerimi'r-rahman fî tefsiri kelâmi'l-mennân*, thk. Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1421/2000, c.I, s.359.

²³⁰ Taberî, a.g.e., c.XXIV s.58.

²³¹ Râzî, a.g.e., c.XXVII s.152.

²³² Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâburi, *el-Veciz fî tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, ed-Dâru's-Samiyye, Dimaşk, Dârü'l-Kalem, 1995/1415, I, 491.

²³³ Hud suresi, 11/9-11.

²³⁴ Müslim, *zühed ve rakaik*, 64.

Fakat istidlal ettikleri bu bölümde mutlak olarak iman edenler kastedilmemiş, imanla beraber sabredenler ve salih amelde bulunanlar kastedilmiştir. Dolayısıyla iman etmiş de olsa bir mümin sıkıntıya maruz kaldığında sabredip salih amelde bulunmuyor, darlıktan refaha çıktığında ise şükredip Cenâb-ı Hakk’a dua etmiyor ve Allah’ı unutuyorsa bu âyetin mâsadağıdır denebilir.

İstidlal edilen hadiste ise zikredilen vasıflar müminde olması gereken ideal vasıflardır. Fakat pratikte her müminin böyle olmadığı bir gerçektir. Bu yüzden Peygamber Efendimiz bu hadisinde ihbârî bir uslupla inşâî bir mana kastetmiştir denebilir. Müminlerin önlerine bir hedef konulmuş, bir ufuk gösterilmiş ve olunması gereken durum arz edilmiştir. Nitekim Hac Suresi’nin başında da müminlerin vasıfları *“Muhakkak ki müminler, mutluluk ve başarıya erdiler. Onlar namazlarında tam bir saygı ve tevazu içindedirler. Onlar boş şeylerden uzak dururlar. Onlar zekât vermek için çalışırlar...”*²³⁵ şeklinde anlatılırken aynı zamanda bu vasıfları tam manasıyla taşımayan müminlere de bir ideal ortaya konulmuştur. Ashabtan bir kısmının namazda semayı temaşa etmesi üzerine bu âyetin inmesi de bunu ortaya koymaktadır.²³⁶ Yani âyet lafzen ihbarî olsa da ihbarî mananın yanında inşâî mana da kastedilmiştir.

Diğer bir açıdan ise, Cenâb-ı Hakk’a karşı yapılan bu nankörlük Yunus suresinin 12. âyetinin yanı sıra pek çok âyet-i kerîmede de muhteva olarak anlatılmakta ve kişi, kafir ya da mümin değil insan olarak isimlendirilmektedir.²³⁷

Bu âyetlerde ifade edilen, Cenâb-ı Hakk’ı sıkıntılı durumunda dua edip hatırlayan, Cenâb-ı Hak kendisini feraha çıkarttığına ise Mabud’unu unutan ve nankörlük yapan kişi, tefsirlerin genelinde -bu sıfatlar ancak inkarcıda bulunur diye- kafir olarak nitelenmektedir.²³⁸

Yalan konuşmak, aldatmak, zulmetmek, nankörlük yapmak Yüce Yaratıcı’yı unutmak gibi zemmedilen sıfatlar inanmayanların sıfatıdır. Doğru konuşmak, adaletle

²³⁵ Müminun suresi, 23/1-4.

²³⁶ Taberî, a.g.e, c.XVIII, s.2.

²³⁷ Bkz. Yunus suresi, 10/21; İsrâ suresi, 17/67; Fussilet suresi, 41/51; İsrâ suresi, 17/83; Zümer suresi, 39/8, 49.

²³⁸ Begavî, a.g.e., c.II, s.348; Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-veciz fî tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993/1413, c.III, s.112; Kurtubî, a.g.e., c.VIII, s.317; Ebü'l-Berekat Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Medâriku't-tenzil ve hakâiuku't-te'vil*, Daru'l-kelimu't-tayyib, Beyrut, 1419/1998, c.II, s.13; Ebü'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed Semerkandî, *Bahrü'l-ulum*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts., c.II, s.106.

davranmak, vefâkar olmak her daim Cenâb-ı Hakk'ı hatırlamak gibi medhedilen sıfatlar ise müminlerin sıfatıdır. Ama şurası da bir gerçek ki bazen müminde kafir sıfatı, kafirde de mümin sıfatı bulanabilir. Tabi bu sıfatlar inandığı sürece ne mümini kafir, inanmadığı sürece ne de kafiri mümin yapar.

Çoğu âlimin yukarıdaki âyetlerde geçen insan kelimesini kafir ve müşrik olarak yorumlamış olmaları bu âyetlerin sebab-i vurudunu belirleme açısından önemlidir. Fakat tefsirin en önemli kaidelerinden biri “Sebebin hususiliği hükmün umûmiliğine mani değildir.”²³⁹ prensibidir. Cenâb-ı Hak kendisini unutup nankörlük yaptığını söylediği kişiyi yukarıdaki bütün âyetlerde kafir olarak değil insan olarak nitelemekte ve “İşte öyle nankördür bu insanoğlu!”²⁴⁰ demektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Allah'ı unutmak ve nankörlük yapmak suretiyle haddi aşma her insanda olabilecek bir durumdur. Yani Cenâb-ı Hak Yunus suresinin 12. âyetinde zikretmiş olduğu (كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) müsrifin kelimesiyle sadece kafirleri değil nankör olan herkesi kastetmiştir.²⁴¹

Mümine düşen ise iradesinin hakkını vererek Cenâb-ı Hakk'a her zaman şükretmek, O'nu hatırlamaktır. Yoksa bolluk ve refah ile olan imtihanını kaybedip Karun ve Firavun gibi verilen nimeti kendinden bilip Allah'a karşı nankörlük edebilir ve *haddi aşır müsriflik* yapabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede müminlere sayıca az, zayıf oldukları ve insanların kendilerini ezip geçmelerinden korktukları bir dönemde onların korunduğunu, nusretiyle desteklediğini ve kendilerine güzel rızıklar verdiğini hatırlattıktan sonra umulur ki şükredersiniz demektedir. Ardından gelen âyette ise “*Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne hıyanet etmeyin, bile bile aranızdaki emanetlerinize de hıyanet etmeyin!*”²⁴² denilerek özellikle müminlerin uyarılmaları kafirler gibi müminlerin de Allah'ı unutma ve nankörlük gibi kötü durumlara düşebilecekleri hatırlatılmaktadır.

Yukarıdaki âyetlerin sonunda belirtilen ‘bizi unutup şirke girdi’ şeklinde ifade edilen mefhumu ise, sadece o dönemde elleriyle yaptıkları basit eşyaya indirgemeyip

²³⁹ Bkz. Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, IV. Bsk., İstanbul 1978, I, 38.

²⁴⁰ İsra suresi, 17/67

²⁴¹ Taberî, a.g.e., c.XXIV s.58; Râzî, a.g.e., c.XXVII s.152; Begavî, a.g.e., c.II s.346; Kurtubî, a.g.e., c.VIII, s.317; Seâlibî, a.g.e., c.V, s.122; Sa'dî, a.g.e., c.I, s.359.

²⁴² Enfal suresi, 8/27.

oradan hareketle Cenâb-ı Hakk'ın yerine konulan ya da O'nu unutturan nefis, para, makam, şeref, çoluk-çocuk gibi her türlü şeyi buna kıyas edebiliriz. Aslında bu, ezeli ve ebedî olan Cenâb-ı Hâkk'ın kelamı olması açısından Kur'ân-ı Kerîm'in her asra ve her kişiye hitap etmesinin bir sonucudur.

B. Nübüvvet

Mevcudat içinde hiçbir varlık gayesiz ve vazifesiz yaratılmamış ve hiçbir canlı da rehbersiz bırakılmamıştır. Elbetteki canlıların en kâmil olan insan da rehbersiz ve peygambersiz bırakılmayacaktır, bırakılmamıştır da. İnsanlar, akıllarıyla kâinatta cereyan eden hâdiselere bakıp, Allah'ı (c.c.) bulsalar bile, yaratılışlarındaki gaye ve hikmeti, nereden gelip, nereye gittiklerini ve ibadetlerinin keyfiyetlerini peygambersiz bilemezler.

İnsan fitratındaki hadsiz istidatlarla, sahip olduğu kabiliyetleri inkişaf ettirip geliştirecek ve onları yaratılış gayelerine yönlendirecek olanlar da ancak peygamberlerdir. Kâinat, eşya ve hâdiselerin sırlarını insanlara öğretecek ve onlara insan-kâinat-kitap münasebetlerini izah edecek muallimler de yine peygamberlerdir. Varlığı ve hayatı doğru yorumlayıp kavramak, ferdi ve ictîmâî hayatı erdemli kılmak, dünya ve ahiret mutluluğuna erişmek ancak peygamberle mümkündür.²⁴³

İnsana düşen vazife ise daha bilmediğimiz sayısız hikmetlere binaen gönderilen Peygamberlerin kendileri gibi sıradan bir insan olmadığına, Cenâb-ı Hakk'ın muhafazası altında olduğuna ve elçisi bulunduğuna iman edip, onların gösterdiği yolu yol edinip onlara itaat etmektir. Bu şekilde davranmamak suretiyle haddi aşmamaktır.

Cenâb-ı Hak Yasin suresinde peygamberleri kendileri gibi bir beşer görüp getirdiği âyetlere inanmayan bir topluluğu peygamberlerinin sözleriyle *müsrif* olarak nitelemektedir.

قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمَرْسَلُونَ وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ قَالُوا إِنَّا نَطَّيَّرُكُمْ بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالُوا طَائِفُكُمْ مَعَكُمْ أَلَنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ

“Ahali dedi ki: “Doğrusu Rahman’ın indirdiği bir şey yok! Siz de bizim gibi bir beşersiniz, evet evet... siz sadece yalancısınız!” Resuller dediler: “Elbette biliyor Rabbimiz, Size gönderilen elçileriz. Açıkça tebliğden başka bir şeyle yükümlü değiliz

²⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, DİA, c.XXXIV, s.258.

biz.” Ahâli dedi ki: “Uğursuzsunuz siz, şayet vazgeçmezseniz, sizi taşlarız, acı mı acı bir azap size dokundururuz.” Resuller cevap verdiler: “Uğursuzluğunuz sizinle beraber, çünkü siz imânsızsınız, irşâd edildiniz diye mi böyle söylüyorsunuz? Müsrif (haddi aşan) toplumun tekisiniz siz!”²⁴⁴

Semerkandî (ö. 373/983), kâfirlerin sözü olarak zikredilen, “*Siz de bizim gibi bir beşersiniz, ...siz sadece yalancısınız*” cümlesini “Allah bize insanlardan bir resul göndermemiştir. Allah resulu olduğunuzu iddia ederek bizlere yalan söylüyorsunuz” şeklinde açıklamıştır.²⁴⁵

Râzî (ö. 606/1209) ise aynı bölümü şöyle tefsir etmiştir. ‘Onlar, o elçilerin, kendileri gibi insan olmalarını, peygamber olarak gönderilmeyeceklerine bir delil kabul ettiler. Bu, müşriklerin genel tavrıdır. Çünkü müşrikler, “*Bu zikir(Kur’ân), aramızda ona mı indirildi?*”²⁴⁶ demişlerdi. Onlar bunu, Allah’ın hür ve irade sahibi olduğuna inanmadıkları için söylemektedirler. “Binâenaleyh insan olma bakımından hepimiz eşitiz. Aramızda tercih yapıp, birimizi seçmek mümkün değil” diyorlardı. Allah Teâlâ ise, onların bu görüşlerini, “*Allah, peygamberliği kime vereceğini bilir*”²⁴⁷ ve “*Allah dilediğini seçer*”²⁴⁸ buyurarak, reddetmiştir.’²⁴⁹

Beyzavî (ö. 685/1286), âyet-i kerîmede geçen “*Siz de bizim gibi bir beşersiniz,*” cümlesini ‘sizin bir meziyetiniz yok. Getirdiğiniz, iddia ettiğiniz şeylerde bir ihtisasınız da yok. Sıradan bir insansızın demektedirler’ diye tefsir etmiştir.²⁵⁰

Onların peygamberleri kendileri gibi bir beşer olarak göstermelerinin altında yatan sebep peygamberleri değersizleştirmeye çalışmak ve onların peygamberliklerini inkârdır. Âyetin sonunda ise peygamberlere inanmayan ve onları taşlamakla tehdit eden zümre *Müsrif (haddi aşan) toplumun tekisiniz siz!* denilerek müsrif olarak nitelendirilmektedir. Çünkü peygambere عبده ورسوله sırrınca Allah’ın kulu ve rasûlu olarak inanma inançta istikamettir. Risaleti uluhiyete götürmek bir guluvv ve ifrat iken insaniyet ve kulluğa takılıp nübüvvetini inkarda bir tefrittir. İstikametten ayrılıp,

²⁴⁴ Yasin suresi, 36/15-19.

²⁴⁵ Semerkandî, a.g.e., c.III, s.113.

²⁴⁶ Sâd suresi, 38/8

²⁴⁷ En’âm suresi, 6/124.

²⁴⁸ Şûrâ suresi, 42/13.

²⁴⁹ Râzî, a.g.e., c.XXVI, s.46.

²⁵⁰ Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envarü’t-tenzil ve esrarü’t-te’vil*, Daru’l-fikr, Beyrut, ts. c.IV, s.429.

inançta ifrat ve tefrite girmekte herhalükarda israftır. Bu açıdan Allah'tan başka hiçbir varlığa tanrılık nisbet etmemek, yalnız ona kulluk etmek İslâm'ın ana prensibidir. Bunun dışında kalan her türlü saygı, sevgi ve nâzik davranışı Hz. Muhammed(s.a.v)'den esirgememek de Müslüman olmanın sembolüdür.²⁵¹

Peygambere inanmamanın ve israfa girmenin tezahürü olan âyetteki “Siz de bizim gibi beşersiz” sözü pek çok âyette farklı kavimlerin peygamberlerine söylediği söz olarak dile getirilmektedir.

Nitekim bu hususta Kur'an bize şunları söyler; “(Nuh) kavminin içinden ileri gelen bir grup (şöyle) dedi: ‘Bu sizin gibi bir insandan başka bir şey değil, böyleyken size hakim olmak istiyor. Allah bize mesaj ulaştırmak isteseydi, (böyle sizin gibi bir insan göndermez), melaikeler indirirdi. Nitekim biz atalarımızdan da böyle bir şey işitmedik.’”²⁵²

Ad kavmi, Hz. Hud (a.s.) için aynı şeyleri söylemiştir. “(Ad) kavminden kendilerine dünya hayatının bol nimetlerini verdiğimiz o inkar eden ve ahirete kavuşmayı yalanlayan eşraf takımı dedi ki; bu da sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. Sizin yediğinizden yiyor, sizin içtiğinizden içiyor. Eğer sizin gibi bir insana itaat ederseniz o takdirde siz, mutlaka hüsrana uğrayanlardan olursunuz.”²⁵³

Semud kavmi de, Hz. Salih (a.s.) için aynı şeyleri söylemiştir. “Biz, içimizden bir adamın peşinden mi gideceğiz? Böyle yaparsak doğrusu sapıtmış ve çıldırmış oluruz!”²⁵⁴

Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de kavimlerin peygamberlerine söyledikleri yakışsız ve inançsızlığının bir göstergesi olan bu sözleri nakletmekle bir nevi Peygamber Efendimiz dönemindeki müşrik, kafir ve Peygambere iman etmeyenlere onların durumuna düşüp haddi aşip israfa girdiklerini ve ahiretlerini harap ettiklerini söylemekte,²⁵⁵ Peygamberimiz'e ve müminlere ise daha öncede aynı sözleri söyleyen kavimlerin olduğunu haber vererek teselli etmektedir.

²⁵¹ Bekir Topaloğlu, “Peygambere Saygısızlığın Dinî Hükümü,” Diyanet Dergisi, 1989, c.25, sy.4, s.80.

²⁵² Müminun suresi, 23/24.

²⁵³ Müminun suresi, 23/33, 34.

²⁵⁴ Kamer suresi, 54/24.

²⁵⁵ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-kurân*, çev. Muhammed Han Kayani, İnsan yayınları, İstanbul, 1987, c.VI, s.49.

Peygambere inanmayan kişiler her dönemde peygamberle kendilerini bedeni, fizikî yönden kıyaslarken, asıl değerlendirilmesi gereken manevî, vehbî ve kabiliyet yönlerini hiç dikkate almamışlardır. Halbuki bu husus, İbrahim suresinde; “*Resulleri onlara: ‘Evet,’ dediler. ‘Biz sizin gibi beşerden başka bir şey değiliz. Fakat Allah peygamberlik nimetini kullarından dilediğine ihsan eder.*’”²⁵⁶ şeklinde ifade edilmiştir.

İnanmayanlar, peygamberlerin de kendileri gibi yemek yiyen,²⁵⁷ çarşıda pazar da dolaşan²⁵⁸ bir insan olduğunu, halbuki söz konusu şahsın bir beşer değil, melek olması gerektiğini²⁵⁹ iddia etmektedirler. Ancak Cenâb-ı Hak onların bu düşüncelerine cevaben “*Onlara deki: ‘Eğer yeryüzünde melekler yerleşip dolaşsalar o zaman Biz onlara melek elçi gönderirdik.*”²⁶⁰ buyurmaktadır.

Allah Teala, Yasin suresinin 15 ile 19. âyetleri arasında peygambere inanmamayı israf olarak değerlendirdiği gibi başka yerlerde de peygambere inanmamayı israf olarak nitelemektedir. Mesela Enbiya Sûresi’nin başında, insanların hesap verme zamanının yaklaştığını, onların ise halen daha gaflet içinde haktan yüz çevirdikleri bildirilmektedir. Müşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber(s.a.v) hakkındaki batıl görüşleri ve mucize talepleri dile getirildikten sonra, onlardan önce helak edilmiş hiçbir topluluğun iman etmediği belirtilerek, mucize görseler dahi bu Mekkeli müşriklerin de onlar gibi iman etmeyecekleri vurgulanmaktadır. Hz.Muhammed'in(s.a.v) peygamberlik davasında ilk ve tek olmadığı, daha önce de Allah'ın vahyine mazhar olan peygamberlerin gönderildiği beyan edildikten sonra onlara itaat edenlerin kurtarılıp isyan edenlerin helak edildiği şu şekilde açıklanmaktadır:

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ وَمَا جَعَلْنَاهُمْ حَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا

خَالِدِينَ ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ

Biz senden önce de, ancak kendilerine vahiy gönderdiğimiz birtakım erkekleri peygamber gönderdik. Şayet bilmiyorsanız, bunu bilenlere sorunuz. Biz onları yiyip içmeyen bedenden ibaret kılmadık; hem dünyada onlar ebedî olarak da kalmadılar. Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Onları (peygamberleri) ve dilediğimiz

²⁵⁶ İbrahim suresi, 14/11.

²⁵⁷ Bkz. Müminun suresi, 23/33, 34.

²⁵⁸ Bkz. Furkan suresi, 25/20

²⁵⁹ Bkz. En'âm suresi, 6/8-9

²⁶⁰ İsrâ suresi, 17/95.

kimseleri (onların yanında yer alan inançlı insanları) kurtardık, müsrifleri ise helak ettik."²⁶¹

Tefsirlerde bu âyetteki musrifin kelimesi küfürde ve masiyette haddi aşan, hakkı yalanlayan, şirk koşan olarak açıklanmıştır.²⁶² Bu mana doğru olmakla beraber aslında şirk koşma ve haddi aşma müsriflerin genel özellikleridir. Haddi aşma mevzuu pek çok konuda olabilir. Bu âyetlerde ise haddi aşmanın konusu peygambere inanmadır. Yani peygambere inanma mevzuunda haddi aşıp müsrif zümresine girmişlerdir. Aslında yukarıda zikredilen tefsirlere bakıldığında müsrifün kelimesinin geçtiği ayetten önceki bölümde peygamberi inkar mevzuunun işlendiğini onlarda tefsirlerine aldığı görülecektir. Bu açıdan burada geçen 'müsrifün' kelimesini direk peygamberleri yalanlayanlar olarak tefsir eden müfessirler de bulunmaktadır.²⁶³

Surenin başından beri bahsi geçen konulara ve şahıslara bakıldığında âyetteki 'müsrifler' kelimesinden, Peygamberlere iman etmeyip onları yalanlayan, onların karşısında yer alan ve bu hususta mücadele veren kimselerin kast edildiği anlaşılmaktadır. Böylece onların bu fiilleri, israflarına örnek teşkil etmektedir.

Yüce Allah'ın Peygambere inanmamayı israf olarak nitelendirildiği bir başka yer ise Şuarâ suresinde yer almaktadır. Şu'arâ sûresinde Hz. Salih'in kıssası anlatılırken, onun, halkına (Semud kavmi) irşat etmek için söylediği sözlerin sonunda şu cümleler yer alır:

²⁶¹ Enbiya suresi, 21/7-9.

²⁶² Taberî, a.g.e., c.XVII, s.6; Vâhidî, a.g.e., c.II, s.712; Begavî, a.g.e., Ebû'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî ilmi't-tefsir*, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987/1407, c.V, s.341; c.III, s.239; Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *Tenvirü'l-mikbas min tefsiri İbn Abbas*, Tahran, İntişarat-ı İstiklal, c.I, s.269; Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmad Ebüssuud Efendi, *İrşadü'l-akli's-selim ila mezaya'l-Kur'ân-ı Kerim*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts. c.VI, s.57; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani Şevkanî, *el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1983/1403, c.III, s.399.

²⁶³ Bkz. Muhammed el-Emin b. Muhammed b. el-Muhtâr el-Cengî, eş-Şankıfî, *Ezvâu'l-Beyan fî îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, thk: Mektebetü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995, c.IV, s.137; Ebû'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, Muhammed b. Ahmed Abdurrahman b. Ebîbekr el-Muhallî, *Tefsîru'l-celâleyn*, Dâru'l-hadîs, Kahire, ts. c.I, 421; İbrahim Kattân, *Tefsîru'l-Tefsîr*, c.II, s.428.

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ "Allah 'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin! Müsriflerin isteklerine uymayın. "264 Bu âyetin devamında ise müsriflerle kimlerin kastedildiği anlatılmaktadır.

الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَأْتِ بَآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ "O müsrifler işi gücü dünyada fesat çıkarıp nizamı bozmak olan, düzeltme için ise hiç bir gayretleri bulunmayan kişilerdir. Onlar "Sen" dediler, "bir sihirin etkisine kapılmışlardan birisin. Hem bize hiçbir üstünlüğün yok, bizim gibi bir insansın. Yok eğer böyle değil de, iddianda doğru isen mucize göster bize!"265

Burada da görüldüğü üzere müsriflerin fiilleri, yer yüzünde fesat çıkartma; sözleri ise peygamberi inkar sadedinde onun bir 'sihirbaz' ve kendileri gibi bir beşer olduğunu iddia etmedir. Bu fiil ve sözler ise onların israfa girmelerinin sebebidir.

Başka bir âyet-i kerîme de ise peygamberleri değersizleştirmeye çalışmak için kullandıkları 'kendileri gibi bir beşer' ve 'sihirbaz' argumanlarının yanında 'mecnûn' argumanını da kullandıkları ifade edilerek bu şekilde davranmalarından ötürü azgın, haddi aşmış bir kavim oldukları belirtilmektedir.

"İşte böyle... Senin hemşehrilerinden önceki ümmetlere ne zaman bir elçi geldiye mutlaka ona muhatapları büyücü veya mecnun dediler. Birbirlerine tavsiye mi ettiler, aralarında anlaştılar mı ki hep aynı şeyleri söylediler? Hayır, böyle bir tavsiye yok ama, onlar azgınlıkta müşterekler. İşte ondan, böyle söylerler"266

"Kendileri gibi bir beşer', 'sihirbaz' ve 'mecnûn' gibi nitelemelerde bulunan kişi Peygambere sebbetmiş olduğu gibi, Peygamber'(a.s)e doğrudan dil uzatan onu ayıplayan bizzat kendisine, soyuna, dinine veya ona has vasıflardan birine bir eksiklik ve kusur nisbet eden, ona dolaylı bir şekilde dil uzatan, yahut da şahsiyetini yaralamak, hakaret etmek, şânını küçümsemek küçük düşürmek ve ayıplamak maksadıyla birine veya bir şeye benzeten kimse de ona sebbetmiş olur..

Aynı şekilde ona lânet okuyan, beddua eden, zarar görmesini isteyen, yermek maksadıyla makam ve şerefine yakışmayan şeyleri ona nisbet eden, onun yüce katına münasebetsiz, asılsız ve çirkin sözler yakıştıran, mâruz kaldığı bazı müsibet ve meşakkatleri diline dolayarak kendisini ayıplayan, yahut da herkeste vuku bulabilecek

²⁶⁴ Şuara suresi, 26/150-151.

²⁶⁵ Şuara suresi, 26/152-154.

²⁶⁶ Zâriyat suresi, 51/53.

bazı beşerî arızaları bahane ederek onu gözden düşürmeye çalışan kimse de ona sebbetmiş olur.²⁶⁷

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, peygamberleri bizzat inkar etmek ya da inkarı, onları değersizleştirmeye çalışmak, sebbetmek, küçük görmek ve alaya almak gibi tavırlar altında perdelemek nübüvvete iman konusunda israfa girmektir.

C. Kur'ân

Bilindiği gibi Cenâb-ı Hakk'ın “Kelâm” sıfatı vardır. O, Mütakellim-i Ezelî'dir. Allah, içinde insanoğlunun da bulunduğu kâinatları yaratır, sonra hem onu ve bizi, hem de Zât'ını, sıfatlarını ve isimlerini bize anlatır.

Kur'ân ise Kelamullah'ın hıtâmuhu miskidir. Yani Allah bu kelimıyla, son olarak ve en güzel surette insanoğluna rızasına ulaştıran yolu göstermiştir. Zat, sıfat ve esmâsını ifade etmiş, doğru şekilde bilinip tanınmasını, iman edilip ubudiyette bulunulmasını, herhangi bir yanlış anlamaya meydan vermeyecek netlikte açık-seçik ortaya koymuştur. Mü'minlerin vazife ve sorumlulukları üzerinde durmuş, onları vaad ettiği ve içinde ebedi kalacakları cennetle müjdelirken,²⁶⁸ kâfir, münafık ve ehl-i kitaba ise, vaâdinde bulunduğu, ahirette başlarına gelecek azabın müjdelesini vermiştir.²⁶⁹

İman şerefine nail olmayanların üzerine düşen vazife ise, Allah'ın ahirette azabına müstehak olmadan Cenâb-ı Hakk'a ve Peygamberlerine iman etmekle beraber, diğer bir inanç esası olan Kitaplara, hususiyle ise Kur'ân'a inanmaktır. İnanmamak, yalanlamak ve değersizleştirmeye çalışmak suretiyle içinde bulundukları israftan, haddi aşmışlıktan kurtulmaktır.

1. İnkâr Etmek

Kur'an-ı Kerim hakkında düşülen aşırılıklardan birisi ona alenen inanmamaktır ve inkar etmektir.

قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى وَكَذَلِكَ بُخِزِي مَنْ أُسْرِفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَى

“Ya Rabbî,” der, “ben gözleri gören biri olduğum halde neden beni kör olarak haşrettin? Buyurur ki: “Bu böyledir. Nasıl âyetlerimiz sana geldiğinde sen onları

²⁶⁷ Kadı îyaz, *eş-Şifâ* (nşr. Muhammed Emin Karaaü ve diğerleri), Dımaşk, 1932, s. 473-474.

²⁶⁸ Tevbe suresi, 9/112; Yunus suresi, 10/3; Ahzab suresi, 33/47

²⁶⁹ Nisâ suresi, 4/138; Tevbe suresi, 9/3; Câsiye suresi, 45/8

unuttuysan, bu gün de sen öyle unutulur, bir kenara atılırsın. Hadlerini aşanları ve Rab'lerinin âyetlerine inanmayanları böyle cezalandırırız. Âhiret azabı ise elbette daha şiddetli ve daha devamlı olacaktır.²⁷⁰ âyetinde yer alan israfın konusu, Allah'ın âyetlerini dolayısıyla Kur'ân'ı inkardır.

Âyette geçen أَفَاثُنَا ifadesi, 'Kainat'ta Allah'ın birliğine götüren deliller' olarak yorumlanmakla birlikte²⁷¹ daha çok Peygamberin Cebrail vasıtasıyla insanlara tebliğ ettiği vahiy yani Kur'ân âyetleri olarak tefsir edilmiştir. أَفَاثُنَا ifadesinin ardından gelen فَتَنَّاهَا “Sen onu unuttun.” ifadesini ise İslam alimleri, 'Kur'ân âyetlerine iman ettin daha sonra üzerinden zaman geçmesiyle o âyetler zihninden silindi' manasında değil, 'Bizzat iradenle kasten o âyetleri terk ettin, onlardan yüz çevirdin, inanmadın ve onunla amel etmedin.' manasında anlamışlardır.²⁷²

Taberi (ö. 310/922), فَتَنَّاهَا ifadesini âyetlerimizden yüz çevirdin ve onlara iman etmedin şeklinde tefsir ettikten sonra bir sonraki âyette geçen مَنْ أَصْرَفَ ifadesini Allah'a isyan eden ve Peygamberlere ve kitaplarına inanmayan olarak tefsir eder.²⁷³

Râzî (ö. 606/1209) bazı ulemânın وَمَنْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ “Rab'lerinin âyetlerine inanmayanları” ifadesini مَنْ أَصْرَفَ “haddi aşanlar” ifadesinin tefsiri olarak düşündüğünü aktarmaktadır.²⁷⁴

Kurtubî (ö. 671/1272) de, bu ifadeye birkaç açıdan haddi aşan manasını vermektedir. O zikrettiği haddi aşma (israf) alanlarından ilkinin Kur'ân-ı Kerîm'den yüz çevirmek olarak zikreder.²⁷⁵

²⁷⁰ Tâhâ suresi, 20/126-7.

²⁷¹ el-Kurtubî, a.g.e., c.XI, s.259.

²⁷² Taberî, a.g.e., c.XVI, s.230; Vâhidî, a.g.e., c.II, s.708; İbn Cevzî, a.g.e., c.V, s.332. Begavî, a.g.e., c.III, s.235; Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu'l-kütübî's-Sekâfiyye Beyrut, 1996/1416, c.III, s.170; Ebu's-Suud, a.g.e., c.IV, s.48; Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur fi't-tefsiri'l-me'sur*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1983/1403, c.V, s.610; Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993/1413, c.IV, s.68; Şankitî, a.g.e., c.VIII, s.55.

²⁷³ Taberî, a.g.e., c.XVI, s.230.

²⁷⁴ Râzî, a.g.e., c.XXII, s.114.

²⁷⁵ Kurtubî, a.g.e., c.XI, s.259.

Beyzâvî (ö. 685/1286), مَنْ أَسْرَفَ ifadesini tefsir ederken şehvânî hislerine dalmak ve âyetlerden yüzçevirmek sûretiyle isrâf eden kimseler şeklinde yorumlamıştır.²⁷⁶

İbn Aşur (ö. 1973) ise, مَنْ كَفَرَ ifadesini مَنْ أَكْفَرُ şeklinde tefsir etse de daha sonra buradaki israftan maksadın dalaletle girme, Allah'ın âyetlerine inanmama ve onları yalanlama olarak açmaktadır.²⁷⁷ Buradan da ibn Aşur'un başta أَكْفَرُ kelimesinin tefsiri sadedinde zikrettiği كفر fiilini mutlak manada kullandığını anlamaktayız.

Başka bir âyet-i kerîme de Yüce Allah Kur'ân âyetlerini inkar edenleri israf kavramının müradıfı olan zulm kavramıyla niteleyerek فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا “Artık Allahın âyetlerini yalan sayandan, onlardan yüz çevirenden daha zâlim kimdir?”²⁷⁸ buyurmaktadır.

Umûmi manada inanılması gereken her şeyi inkar eden kafirlerin bir sıfatı olsa da israf kelimesinin, bu âyet-i kerîmelere siyak sibakıyla beraber bakıldığında husûsî olarak Allah'ın âyetlerini dolayısıyla Kur'ân'ı inkar edenler için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2. Değersizleştirmeye Çalışmak

Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili düşülen israflardan birisi de onunla mücadele ederek değersizleştirmeye çalışmaktır. Tabîî ki bu davranışın müminde bulunması düşünülemez. Dolayısıyla bu tavır inkarcının değişmez bir tavrıdır. Bu konuyu Kur'ân'ı inkar başlığı altında değilde, ayrı bir başlık altında işlememizin sebebi ise bizzat Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın ayetleriyle mücadele etmeyi müsriflik olarak isimlendirmesidir.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّىٰ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنَ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ (٣٤) الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبِيرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ قَلْبٍ مُنْكَبِرٍ جَبَّارٍ (35)

“Daha önce Yusuf da size açık açık delillerle gelmiş, siz onun getirdiği gerçek hakkında da şüphe edip durmuştunuz. Nihayet vefat edince: “Ondan sonra Allah artık

²⁷⁶ Beyzâvî, a.g.e., c.IV, s.160.

²⁷⁷ İbn Aşur, a.g.e., c.XXXII, s.411.

²⁷⁸ En'âm suresi, 6/157. Ayrıca Bkz. Enam suresi, 6/21; Zümer suresi,39/32; Ankebut suresi, 29/68; A'râf suresi, 7/37.

hiçbir peygamber göndermez!” demiştiniz. İşte Allah haddi aşan, şüpheci kimseleri böyle şaşırtır. Kendilerine ulaşmış hiçbir delile dayanmaksızın Allah’ın âyetleri hakkında ileri geri tartışan bu müsrif ve mürtâbların hareketleri, hem Allah indinde, hem de iman edenler yanında pek büyük bir gazaba yol açar. İşte Allah, her kibirli ve zorbanın kalbini böylece mühürler. ²⁷⁹

Bu âyet-i kerîme de Peygamber Efendimiz dönemindeki inkarcılara Yusuf(a.s) dönemindeki inkarcılarla aynı durumda oldukları hatırlatılmaktadır. Onlar nasıl Allah’ın âyetlerini inkar etmelerinden ötürü müsrifler ise siz de Kur’ân âyetlerini inkar etmeniz dolayısıyla müsriflerdensiniz denilmektedir.

Taberi 35. âyetin başındaki *مُسْرِفٌ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ* ibaresini *مُسْرِفٌ* kelimesine dönen hazfedilmiş bir *هم* zamirinin sıfatı olarak değerlendirir ve âyetin sonundaki *.....كَمَا طَبَعَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ* bölümünü tefsir ettiği yerde *.....كما طبع الله على قلوب المسرفين الذين يجادلون في آيات الله بغير سلطان أتاهم....* ²⁸⁰ Bu durumda cümlelerin manası ise, ‘Allah Teâlâ, kendilerine ulaşmış hiçbir delile dayanmaksızın Allah’ın âyetleri hakkında ileri geri tartışan müsriflerin kalbini mühürlediği gibi mütekebbir ve cebbarların kalplerini de mühürler’ demektir.

Zeccac *مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ* ifadelerinin tefsiri olarak düşünmekte; müşriklerin Allah’ın âyetleri hakkındaki mücadelelerinin ise o âyetleri yalanlamak suretiyle ibtal etmeye çalışmak olduğunu ifade etmektedir. ²⁸¹

Kurtubî(ö. 671/1272) ise, her ne kadar müsrif kelimesini müşrik olarak tefsir etsede devamında “müsrif” ve “mürtâb” kelimelerinin yerine “Allah’ın âyetleri hakkında mücadele edenler” olarak açıklamaktadır.

Bütün bu tefsirlerle beraber *مُسْرِفٌ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ* âyetini *مُسْرِفٌ* kelimesinin bedeli olarak görenleri ²⁸² de düşündüğümüzde, müşriklerin ve kafirlerin bir sıfatı olarak kullanılan “müsrif” kelimesinin, belki yine bu manaları içermekle beraber, “Allah’ın âyetleriyle mücadele edip değersizleştirmeye çalışanlar” için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

²⁷⁹ Mü’min suresi, 40/34-35.

²⁸⁰ Taberî, a.g.e., c.XXIV, s.63-4.

²⁸¹ Begâvî, a.g.e., c.IV, s.98.

²⁸² Bkz. Beyzâvî, a.g.e., c.V, s.92; el-Hâvî, Muhammed b. Ömer, Nevevî, *Murâhun lebid li keşfi mane’l-kur’âni’l-mecîd*, thk. Muhammed Emin es-Sanevî, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut, 1417, c.II, s.348.

Sonuç olarak israf kavramının itikâdî anlamda inkar, şirk, nankörlük ve peygamberi yalanlama anlamlarında kullanıldığı gibi Allah'ın âyetlerini dolayısıyla Kur'an âyetlerini yalanlamak, inkar etmek ve değersizleştirmeye çalışmak manasında da kullanıldığını söyleyebiliriz.

II. AMELÎ KONULARDA İSRAF

İsraf yukarıda 'herhangi bir konuda sınırın aşılması' olarak tarif edilmişti. Bu tarif açısından bakıldığında israfın bütün ameli konularla da ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Şâri''in hükmünü koyduğu herhangi bir ameli mevzûun dışına çıkmak bir anlamda israftır. Fakat bütün bu konulara girmek, çalışmamızın sınırlarını aşacağından dolayı biz burada sadece Cenâb-ı Hakk'ın haddin aşıldığını belirtmek için bizzat israf kavramıyla nitelendirdiği amelî konular üzerinde duracağız.

A. Yaşam Hakkının Kullanımında Aşırılık

1. Haksız Yere Adam Öldürmek

İslâm, insan hakları konusunda olabildiğince dengeli hareket eden engin ve evrensel bir dindir. İnsan haklarının da dereceleri vardır. Bunlar hukuka esas teşkil eden ve usûl kitaplarımızda "zaruriyat" diye önemle üzerlerinde durulan din, can, nesil, akıl ve mal diye belirtilen ve herkesin korumakla yükümlü olduğu temel esaslardır. Nitekim bir hadîs-i şerifte de "*Kim malını müdafaa sırasında öldürülürse şehiddir. Kim kanını müdafaa sırasında öldürülürse şehiddir. Kim dinini müdafaa sırasında öldürülürse şehiddir. Kim ailesini müdafaa sırasında öldürülürse o da şehiddir.*"²⁸³ buyrulur buna işaret edilmiştir.

Konumuzla alakalı zarûrât-ı hamseden biri olan hayat hakkı ise her şahsın en temel hakkıdır. Dolayısıyla ne kişilerin ne de devlet organlarının şahsın varlığına, hayat hakkına müdehale etme yetkisi yoktur. Bu yüzden Kur'an-ı Kerîm kişi dokunulmazlığını hiçbir etnik ayrıma gitmeden, hiçbir inanç ve düşünce mensubiyeti gözetmeden mutlak olarak savunmaktadır.²⁸⁴

Kur'an-ı Kerim insana hayat hakkı tanımamayı israf olarak değerlendirmiştir.

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ

²⁸³ Tirmizî, *Diyât* 22; Ebû Davud, *Sünnet*, 32.

²⁸⁴ Muhsin Demirci, *Kur'an'a göre Temel Hak ve Özgürlükler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s.80.

*“İşte bundan dolayı İsrail oğullarına kitapta şunu bildirdik: Kim katil olmayan ve yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kişiyi öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir adamın hayatını kurtarırsa sanki bütün insanların hayatını kurtarmış olur. Şüphesiz ki resullerimiz onlara açık âyetler ve deliller getirmişlerdi. Ne var ki onların çoğu bütün bunlardan sonra, hâla yeryüzünde fesat ve cinayette aşırı gitmektedirler.”*²⁸⁵

Görüldüğü gibi âyette, önce insan hayatının kutsallığı çok veciz ve mükemmel bir tarzda ortaya konulmakta; haksız yere bir tek cana kıymak, sanki bütün insanları öldürmek gibi büyük bir cinayete denk sayılmaktadır.²⁸⁶ Âyetteki bu hüküm, başka hiçbir din ve modern sistemde olmadığı gibi, insan haklarıyla alâkalı hiçbir komisyon ve kuruluştaki da insana bu seviyede değer verilmemiştir.

Şu bir gerçek ki, "Allah, insan hayatının değerini ve kutsallığını; cana kıymanın ne kadar büyük bir cinayet olduğunu, gönderdiği ilahi kitap vasıtasıyla, peygamberlerin diliyle İsrail oğullarına bildirmiştir. Bu hususta peygamberlerin eliyle birçok deliller de sunulduğu halde, onların pek çoğu bütün emir ve delillere rağmen, Allah'a isyan ederek vebalinin büyüklüğüne aldırmadan insanları öldürmeye, hatta bu konuda aşırı gitmeye ısrarla devam etmişlerdir."²⁸⁷

Burada hemen şunu belirtelim ki, Yüce Allah bu âyette kıyaslama yaparak bir insanın canına kıymanın ne demek olduğunu vicdanlara duyururken başka bir âyet-i kerîmede ise bu fiilin ahirette kişiye nasıl ceza olarak döneceğini söyleyerek bizleri uyarmaktadır.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعْنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا

*“Kim bir mümini kasden öldürürse onun cezası, içinde ebedî kalmak üzere gireceği cehennemdir. Allah ona gazab etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”*²⁸⁸

Cenâb-ı Hak birçok âyet-i kerîmesinde ise haksız yere öldürülenlerin peygamberler olduğunu bildirmektedir.²⁸⁹ Birkaç âyette ise cahiliye âdetine dikkat

²⁸⁵ Mâide suresi, 5/32-33.

²⁸⁶ Hikmet Akdemir, “Kur’ân-ı Kerim’de İsrâf Kavramı”, Harran Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ocak-Haziran, 2001, sy:1, s.37

²⁸⁷ Taberî, a.g.e., c.VI, s.200; Râzî, a.g.e., c.XI, s.166.

²⁸⁸ Nisâ suresi, 4/93.

²⁸⁹ Bakara suresi, 2/61; Âli İmran suresi, 3/21, 112.

çekerek çocukların açlık korkusuyla haksız yere öldürölmelerinden bahseder.²⁹⁰ Fakat şu da unutulmaması gerekir ki, haksız yere cana kıyma bir kâfir sıfatı olsa da bu sıfat bazen müminde de ortaya çıkabilir.

Burada şunu da belirtelim ki her öldürme haram kılınmış değildir. Cenâb-ı Hak'ın meşrû kıldığı öldürmelerde vardır. Fakat bu meşru öldürmelerin de kendi içinde bir takım şartları bulunmaktadır. Bu şartlara riayet edilmeden gerçekleştirilen öldürme fiili ayrı bir israf ve meşruiyet içindeki meşrusuzluktur. İşte bunlardan biri de kısastır. Kur'ân'da da kısasla ilgili yapılan aşırılıkları bizzat israf kavramıyla ifade etmiştir. Şimdi kısasta yapılan aşırılık üzerinde durmaya çalışacağız.

2. *Kısasta Aşırı Gitmek*

Cenâb-ı Hak haksız sebeblerle cana kıymayı yasaklamaktır.²⁹¹ Canın masuniyeti aslolmasına rağmen haklı sebeblerle de Cenâb-ı Hak bazen cana kıymayı mubah kılmaktadır. Haklı sebebler kişiden kişiye değişen durumlar değil, din de bir yeri olan (meşru) sebeblerdir. O sebeblerden birisi ise kısastır. Yani kısas yoluyla bir insanın canına kıymak meşru olabilir. Ancak her cana kıyanın yani katilin kısas yoluyla canına kıyılma ruhsatı yoktur. Bir takım şartların olması gerekir ki öldürenin canına kıyılabilsin. Bu şartlar ise hem öldürönde hem de öldürölönde olması gereken şartlardır.

Öldürenin; öldürdöğü anda mükellef olması yani âkıl-baliğ olması, kasten öldürmesi, kendi ihtiyarıyla baskı altında kalmadan öldürmesi,²⁹² kazdığı kuyuya birisinin düşüp ölöme sebep olması gibi durumlardan olmayarak bizzat kendisinin mübaşeret ederek öldürmesi, düşmanlıkla değil canını malını savunurken öldürmemesi, bir kişiyi öldürdöğönde gayr-ı Müslim iken daha sonra Müslöman olmamış olması²⁹³ iki kişi olmaması²⁹⁴ gibi durumların gerçekleşmesi gerekir.

²⁹⁰ En'âm suresi, 6/140, 151; İsrâ suresi, 17/31.

²⁹¹ İsrâ suresi, 17/33.

²⁹² Hanifiler ikrah-ı mülcii kısasın uygulanmamasına bir sebep olarak zikrederken, Hanifiler dışındaki diğer üç mezhep ikrah-ı mülcii olsa bile öldüröne kısas uygulanır demektedirler.

²⁹³ Hz. Vahşi Uhud gazasında Hz. Hamza'yı öldürmesine rağmen Müslöman olduktan sonra kendisine kısas uygulanmamıştır. Müslöman olmadan önce ise Vahşi'nin kanı helaldir. Fakat bu helallik kısas uygulanmasının caiz olduğöundan değil, harbî olması dolayısıyladır. (el-Mevsuatü'l-fikhiyye, C.XXXIII, s.266.)

²⁹⁴ Öldürölönin velisi öldüren iki kişiden birisini affederse affedilmeyen diğer kişiye kısas uygulanır.

Öldürülenin ise, kanının ma'sum olması yani mürted, harbî olmaması²⁹⁵, öldürenin furûu ve kölesi olmaması gerekir.²⁹⁶

İşte bütün bu durumların gerçekleşmiş olması gerekir ki öldürülene kısas uygulanabilsin. Şayet bu şartlardan birisi tahakkuk etmemişse, diğer bütün şartlar gerçekleşse bile öldürüne kısas uygulanamaz. Uygulandığı takdirde katli müstehak olmayan bir kişi öldürülmüş ve bu surette had aşılmış, israfa girilmiş olur.

Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmesinde وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ *“Haklı bir gerekçe olmaksızın Allah’ın muhterem kıldığı cana kıymayın! Bir kimse zulmen öldürülürse onun velisine (mirasçısına) bir yetki vermişizdir; artık o da kısas hususunda aşırı davranıp israfa girmesin, (meşrû hakla yetinsin). Zaten kendisine yetki verilmekle gerekli destek sağlanmış-tır.”*²⁹⁷ buyurmaktadır.

فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ cümlesinde belirtilen kısasta yapılan aşırılık çeşitleriyle ilgili üç farklı tevil yapılmıştır. Onlar ise katledenin dışında başka birinin öldürülme talebi, katledenle birlikte başkasının da öldürülme talebi ve kısas yapmakla kalmayıp müslu yapılmasıdır.²⁹⁸ Bahsedilen bu aşırılıklar katilin dışında birisinin öldürülmesi ya da kısas esnasındaki aşırılıklar olarak görülmektedir. Fakat bunlar aşırılık olmakla beraber katilde ve maktülde aranan şartlara riayet etmeyerek yapılan kısaslar da kısasta israfa girmektir.

Yukarıda belirtilmiş olan katilde ve maktülde aranan bütün bu şartlar tahakkuk ettiğinde öldürülenin velisi kısas talep edebilir. Burada öldürmek ise tek yol değildir. Öldürülenin velisi öldürülme talebinin dışında dilerse afv eder, dilerse fidye alır. Şayet veli, fidye almasına rağmen öldürülmesini talep eder ya da cahiliye de olduğu gibi bizzat kendisi öldürürse o da ayrı bir aşırılık ve israftır. Bu da yukarıdaki âyetin kapsamına girer.²⁹⁹

²⁹⁵ Bunlar kısas yoluyla değil gayr-i Müslim olduklarından kanlarının helal olması sebebiyle öldürüldüğünde kısas gerekmez.

²⁹⁶ el-Mevsuatü'l-fikhiyye, kısas, c.XXXIII, s.261-269

²⁹⁷ İsrâ suresi, 17/33.

²⁹⁸ Razî, a.g.e., c.XX, s.162; Beyzâvî, a.g.e., c.III, s.444; kurtubi, a.g.e., c.X, s.255

²⁹⁹ Muhammed Haşim Mahmud Anber, “el-İsrâf fi dav’i l-Kur’âni l-Kerîm,” Mecelletu’l-câmiati’l-islâmiyye, Ocak, 2011, s.377.

Yine bu âyetin tefsiri sadedinde başka bir âyet-i kerîmede kısasta uygulanan başka israflar da ortaya konmaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Öldürülen kimselerin hakkını almak için size kısas farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, dişi dişi ile kısas olunur. Ama kim, maktûlün velisi tarafından affedilirse kısas düşer. Bundan sonra, diyeti ona güzel bir şekilde ve tam olarak ödemek gerekir. Bu esneklik Rabbiniz tarafından bir kolaylık ve lütuftur. Artık kim bundan sonra karşıdakinin hakkına tecavüz eder haddi aşarsa, Ona son derece acı bir azap vardır.”³⁰⁰

Ayette hür hür ile, köle köle ile, dişi dişi ile kısas olunur. denmektedir. Bu kayıtlar, katilden başkasının öldürülmesinden kaçınılması içindir. Araplar ve onlarla beraber yahudilerin bir kısmı bazen öldürmenin vacib olduğuna, bazen da diyetin vacib olduğuna hükmediyorlardı. Fakat bu iki hükümden her birinde haksızlık yapıyorlardı. Şöyle ki: Öldürmede: Biri, diğerinden daha şerefli olan iki kabile arasında bir öldürme olayı meydana gelince, daha şerefli olanlar; herhalde bizden bir köle karşılığında onlardan bir hür, bir kadın karşılığında bir erkek ve bir erkek karşılığında iki erkek öldüreceğiz diyorlardı³⁰¹ ve kısasta aşırılığa giriyorlardı.³⁰²

Cenâb-ı Hak ise bu âyet-i kerîmesiyle Cahiliye devri âdeti gibi şeref ve kıymet davasıyla katilden başkasının öldürülmesinin meşru olmadığını bundan sonra kısas uygularken karşıdakinin hakkına tecavüz eder, haddi aşar ve israfa girerse ona son derece acı bir azabının dokunacağını bildirmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, kısas uygulamasıyla bir kişinin meşru bir şekilde canına kıyılması için, kısas hükmünü verecek her şartın tahakkuk etmesi, kısas hükmü verildikten sonra ise uygulamadaki şartlara riayet edilerek cana kıyılması gerekir. Yukarıda çizilen bütün bu kayıtların birisinin bile yerine getirilmemesi kısasta haddi aşma ve israfa girme demektir.

³⁰⁰ Bakara suresi, 2/178.

³⁰¹ Elmalılı, a.g.e., c.I, 601.

³⁰² İbn Manzûr, a.g.e., c.III, s.1996.

B. Mal Kullanımında Aşırılık

Kainattaki her şeyin yegane sahibi ve maliki Cenâb-ı Hak'tır.³⁰³ İnsanların da elde ettiği mal ve mülkün hepsi O'nundur.³⁰⁴ Fakat bu, insanın mal-mülk edinmeyeceği anlamına gelmemektedir. Asl olarak malın mutlak sahibi Cenâb-ı Hak olsa da izafî olarak insan elde ettiği malın, mülkün Cenâb-ı Hak karşısında emanetçisi, diğer insanlar karşısında ise sahibi konumundadır. Bu açıdan kişi mal edinme ve malın kullanım hakkına sahiptir. Fakat bu hak onun sınırsız mal edinme ve kullanma hakkı olduğu anlamına gelmemektedir. Cenâb-ı Hak'ın kula vermiş olduğu mal edinme hakkı tıpkı şuna benzemektedir. Bir kimse, bazı tasarruflarda bulunmak üzere birisini vekil tayin etse, sonra bu vekil, müvekkilinin sözünün aksine tasarruflarda bulunsaydı, bunlar icma ile geçersiz sayılır. Meczâî manada mâlik olan bir kimsenin sözünün aksine yapılan tasarruflar geçersiz sayıldığına göre, hakîki manada mâlik olan Cenâb-ı Hak'ın sözünün aksine yapılan tasarrufların haydi haydi geçersiz sayılması gerekir.³⁰⁵

Din, namus, nefis, mal ve nesli korumadan ibaret olan ve İslam teşriinin ana gayeleri olarak belirtilen zarurât-ı hamse, her bir müminin sorumluluğu altında olan hususlardır. Her bir mümin bu ana gayeleri koruma için –tabiri caizse- malına hangi görevler düşüyorsa o malı meşru olan yerde kullanma, meşru olmayan yerde ise kullanmama mükellefiyeti vardır. O mükellefiyeti yerine getirmemek malın harcanması hususunda bir aşırılık ve israftır.

İslam teşriinin ana gayelerini koruma sorumluluğuna kişi üzerinden bakarsak bunun iki yönü vardır. İlki kişinin kendi üzerinde o ana gayeleri koruması, diğeri ise yakın çevresinden başlayarak diğer insanlar üzerinde onları koruması sorumluluğudur. Bu sorumluluğu gerçekleştirme adına kişinin ihtiyaç duyduğu araçların en önemlilerinden birisi maldır.

Mal, mâlik olunan bütün eşyayı ihtiva etmektedir.³⁰⁶ Kur'ân-ı Kerim ise malı kullanırken bir ölçü getirmektedir. وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا *“Rahman'ın o has kulları, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar; bu kişinin arasında bir denge tuttururlar.”*³⁰⁷

³⁰³ Âl-i İmran suresi, 3/109, Furkan suresi, 25/2; Zuhuruf suresi, 43/85.

³⁰⁴ Nur suresi, 24/33.

³⁰⁵ Râzî, a.g.e., c.X, s.58.

³⁰⁶ İbn Manzûr, a.g.e., c.VI, s.4300.

³⁰⁷ Furkan suresi, 25/67.

Peygamber Efendimiz ise, bir nehirden abdest alırken bile suyun israf edilmemesini isterken³⁰⁸ bitip tükenme olasılığı nehirle kısıyılanmayacak kadar kat'î olan malı kullanmada da elbetteki ölçülü olunmasını istemektedir.

Genel itibariyle İslam âlimleri de, israfı malı kullanmada yapılan haddi aşma çerçevesinde değerlendirmiştir ve tanımlarını bu mana üzerinde örgülemiştir. Malın kullanım alanını genel itibariyle üç kısma ayırabiliriz. Onlar, şahsi harcama, başka kişiler için yapılan harcama ve başka bir şahsa ya da kuruma ait malın kullanımındadır. Kur'ân-ı Kerîm malın bu kullanım alanlarıyla ilgili bir takım şartlar, sınırlar belirlemiştir. Bu sınırları aşmak ise, malın kullanımında aşırılığa girmek demektir. Şimdi bu aşırılık çeşitleri üzerinde durmaya çalışalım.

1. Şahsî Harcamalardaki Aşırılık

Şahsi harcamalarda karşılaşılan üç farklı alan vardır. Bunlar harcama yapılması zorunlu alanlar, harcama yapılması yasak olan sahalar ve harcama yetkisi kendisine bırakılmış Cenâb-ı Hakk'ın emir ya da nehiy de bulunmadığı mubah yerlerdir. Zorunlu alanlara harcamada bulunmamak bir israf, yasak olan yerlere harcamada bulunmak ayrı bir israf, mubah olan yerlere yapılan harcamada çizilen sınırın dışına çıkıp ifrat ve tefrite girmek ise yine bir israftır.

Harcama yapılması yasak olan alanlar, kumar, içki, fuhuş gibi fiillerdir³⁰⁹ ki, bunlara karşı mal, nefis, din ve bedeninin korunması istenmektedir. Bu da uhrevî açıdan kişinin malında mutlak tasarruf hakkına sahip olmadığını göstermektedir. Harcama alanını ihlal ettiği her mevzu, kişi için ayrı bir haddi aşmışlık ve israftır. Bu yüzden israfı, malı az dahi olsa Allah'a isyanda ve masiyette harcamak olarak tarif edenler de vardır.³¹⁰

Harcama yapılması zorunlu alanlar, Cenâb-ı Hakk'ın yapılmasını emrettiği ve kişinin onunla mükellef olduğu yerlerdir. Kişinin şahsı adına harcama yapmakla yükümlü olduğu alanları *maddî ve manevî alanlar* olarak ikiye ayırabiliriz.

Kişinin kendisi için malını harcamakla yükümlü olduğu **manevî alanlar**, bazı ibadetler ve kefarettir. Yani bu ibadet ve kefaretlerin yapılabilmesi için kişinin az ya da çok malını harcaması gerekir. Bu ibadetler arasında en çok malî harcamayı

³⁰⁸ İbn Mace, *Tahare*, 48.

³⁰⁹ Mâide suresi, 5/90; İsrâ suresi, 17/32.

³¹⁰ Zemahşerî, a.g.e., c.III, s.299.

gerektiren ise, imkan sabihi kişilerin yapmakla yükümlü olduğu hac ibadetidir. Bu ibadeti imkanı olduğu halde yapmayan bir kişi, israf içine girmiş olur. Cenâb-ı Hak da bu israfı yapanları nankör olarak isimlendirmektedir.

...“...Ziyarete gücü yeten
herkese Beytullahı ziyaret etmek, Allah’ın onun üzerindeki hakkıdır. Nankörlük edip
bu hakkı tanımayan Allah’ın hiçbir ihtiyacı yoktur, o bütün âlemlerden müstağni-
dir.”³¹¹

Ayette hac farızasının, istitaat sahibi (gücü yetenler) olanlar üzerinde Allah’ın bir hakkı olduğu belirtilmektedir. Alimlerin büyük çoğunluğu buradaki istitaatın şartları ile ilgili, yol güvenliği ve beden sıhhatini söyledikleri gibi yol azığını ve yol aracını temin ya da yol masrafını karşılamayı da ilave etmektedirler.³¹² Yol azığını ve yol masraflarını karşılama ise hac ibadetini yerine getirebilmesi için kişinin kendisi hakkında mal tasarrufunun zorunluluğunu beraberinde getirir. Günümüz açısından değerlendirdiğimiz de ise buna otel masraflarını da ekleyebiliriz. Hac ibadetinin ayrı bir malî tasarruf yönü de malî imkânı bulunup da bedenî imkanı bulunmayanların kurban kesmeleridir.

وَأَتُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ
“Hacı da, umreyi de Allah rızası için ta-
mamlayın. Eğer engellenecek olursanız, o durumda kolayınıza gelen bir kurban gön-
derin.”³¹³

Hac ibadetini icra ederken de yapılan bir takım kusurlar sadaka vermeyi ya da kurban kesmeyi gerektirmektedir. Bunlar ise kefarete olarak isimlendirilir. Bunun dışında yalan yere yemin, zıhar, hatâen adam öldürme, Ramazan’da gündüzleyin cima etme sebeplerinden ötürü bir takım kefaretlere de gerektirmektedir. Bu keffaretlerinin bütünü köle azat etmek, oruç tutmak, yemek yedirmek ya da elbise giydirmek olarak özetleyebiliriz.³¹⁴ Bu keffaret cinslerine bakıldığında ise oruç tutmanın dışındakilerin hepsinin malî bir tasarruf olduğu görülmektedir.

Kişinin kendisi için malını tasarruf etmekle yükümlü olduğu **maddi alanlar** da vardır. Cenâb-ı Hak, kişinin, malını hac ve kefaretlere gibi nefsî/kendisi ile ilgili bir

³¹¹ Âl-i İmran suresi, 3/97.

³¹² el-Mevsuatü'l-fikhiyye, c.XVII, s.28.

³¹³ Bakara suresi, 2/196

³¹⁴ el-Mevsuatü'l-fikhiyye, c.XXXV, s.104.

takım alanlara kullanmasını emrederek kişinin uhrevi/manevi yanını, dinini koruma altına almasını istediği gibi, zaruret ölçüsünde yeme, içme, giyinme, barınma, temel ihtiyaçlarını giderme ve temizlenmesini emrederek de maddi, bedeni yönü olan nefsinin korumasını istemektedir. Bunlarla beraber kişinin bakmakla yükümlü olduğu kişilerin nafakasını temin etmeyi de tasarruf edilmesi gereken maddi alanlar içinde zikredebiliriz.

Bu yüzden her kim olursa olsun harcamanın yasaklandığı yani haram olan alanlara harcamada bulunması ve yükümlü olduğu maddî ve manevî alanlara harcamada bulunmaması israfa girmesine sebep olmaktadır.

Bir de *harcama yapmanın mubah olduğu alanlar* vardır ki buradaki harcamalar içinde bulunulan zamanın, kişinin ve toplumun durumuna göre değişir. Yani burada israfın izâfiliği söz konusudur. Fakir için israf sayılan bir şey zengin için israf olmayabilir. Bunun gibi fakir ülkeler için israf sayılan bir tüketim zengin ülkeler için aslî ve zarurî ihtiyaçların giderilmesi olarak düşünülebilir. İhtiyaçlar için karşılanan mallar üç kısma ayrılır. Zarurî mallar, rahatlık ve kolaylık sağlayıcılar, refah malları. Bunlardan birinci sıradakileri temin edemeyenlerin ikinci sıradan mal tüketmeğe kalkışmaları israf olur. İkinci sıradaki ihtiyaçlarını bırakıp da üçüncü sıradaki maddelerden tüketenler de israf yapmış olurlar.³¹⁵

Mesela evine ekmek götürmekte zorlanan ya da çoluk-çocuğuna elbise alamayan bir kişinin zarurî ihtiyacının ötesinde lükse girecek kadar pahalı bir telefon alması onun açısından bir israftır. Fakat malî durumu iyi birinin işlerini kolaylaştırma adına alması onu israf kategorisine sokmayabilir.

Bir malın bol ve kıt olması yahut zaman zaman yokluğunun duyulması, zarurî ihtiyacının olmaması da israfı belirleyen bir husustur. Ekmek yapmak için un bulamayan bir yerde her zaman pasta yemek israf olur.³¹⁶ Buğdayın tüketimden fazla üretildiği bir ortamda ise pasta, börek gibi farklı tüketim alanları oluşturmuyarak buğdayın ziyan olmasına fırsat vermek ise ayrı bir açıdan yine israf demektir. Görüldüğü gibi bir yerde pastanın tüketilmesi israf iken diğer bir yerde ise pastanın tüketilmemesi israftır.

³¹⁵ Celal Yeniçeri, a.g.e., s.79.

³¹⁶ Celal Yeniçeri, a.g.e., s.80.

kullarına yemelerini ve içmelerini emretti. Onları israftan nehyetti. Bunun için yemeyi ve içmeyi terketmek bir zühtlük değildir. Yemek yemediğinden dolayı ölen bir kişi cehennemliktir.³²² Sanki bir mana da ‘En az, yaşayacak kadar yiyin. Bundan daha fazla yerken de israfa girmemeye dikkat edin’ denmektedir.³²³ Cenâb-ı Hak can tehlikesi olduğu bir ortamda mecbur kalındığında meşru yiyecekler bir yana gayr-i meşru yiyeceklerin bile zaruret ölçüsünde yenilmesi gerektiğini bildirmektedir.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَحُمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهْلَ بِهِ لَعَنَ اللَّهُ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“O size leşi, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanın etini haram kıldı. Kim çaresiz kalırsa bunlardan yemesinde günah yoktur. Allah gafurdur, rahimdir..”³²⁴

Âyet-i kerîme’de her ne kadar günah olmadığı söylenerek mubah olduğu ifade edilse de İslam âlimleri aşırı açlık veya susuzluk halindeki bir kişinin, şarap, leş veya domuz eti gibi haram bir şeyi yiyip içmesinin farz olduğunu söylemişler ve bulduğu haram yiyecek ve içeceği kullanmadığından dolayı ölen kimsenin de günahkâr olacağını belirtmişlerdir. Çünkü yemekten imtina etmenin bir nevi nefsi öldürmek için çabalamak olduğunu söylemektedirler.³²⁵

Râzî bu zaruret halinin iki sebepten ötürü olabileceğini söylemektedir. Onlardan birincisi, kişinin şiddetli açlığı olup, açlığını birazcık olsun giderecek helâl bir rızık bulamaması, ikincisi ise, insanı, bir başkası o haram olanı yemeye zorlaması, mecbur etmesi durumudur ve bu iki durumda ancak kişinin haram olan bir şeyi yemesi helal olur.³²⁶

Âyet-i kerîme de geçen غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ tabirleri ise zaruretin ölçüsünü bize göstermektedir. غَيْرَ بَاغٍ başkasının hakkına tecavüz etmemek, وَلَا عَادٍ ise taşkınlık yapmamaktır. Yani her kim mecbur kalır ve yemediği takdirde öleceği muhakkak bulunursa, bunlara da dikkat etmesi gerekir.

³²² eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammedel-Havlânî, *Fethu'l-Kadîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983, c.II, s.200.

³²³ Yüksel Salman, Mehmet Canbulat, Yaşar Yiğit, a.g.e., s.157.

³²⁴ Bakara Suresi, 2/173.

³²⁵ Râzî, a.g.e., c.V, s.21; en-Nisâburi, Nizameddin el-A'rec Hasan b. Muhammed Nizameddin *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-furkan*, Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, Lübnan, 1996,1416; Mehmet Seyyid, *Usul-i Fıkh Medhal*, haz. Selcuk Camcı, Işık Akademi Yay. İstanbul, 2011, s.439.

³²⁶ Râzî, a.g.e., c.V, s.12.

Elmalılı, عَيْرِ بَاغِ ibaresini, kendi gibi zaruret içinde bulunan birisine, elinde bulunan gıdayı almak için saldırarak, ölümüne sebep olmamak, وَلَا عَادِ ibaresini ise, ölmek için gerekli olan zaruret ölçüsünden fazla yememek şeklinde tefsir etmiştir. Ancak bu şekilde zaruret halinde olana günah yoktur. Böyle zaruret içinde kalmış bir kimse için bunlardan hangisini bulursa zaruret miktarı, yani ölmeyecek kadar yemeye ruhsat vardır. O da bu ruhsatı terk ederse israfa girmiş ve günahkar olmuş olur.³²⁷

Zaruret anında tabi olacak hüküm ancak zaruret miktarıncadır. Yani insan mecbur kalıp haram olan bir yiyeceği ya da içeceği yine zaruret miktarında yemesi helaldir. Zarureti aştığı her miktar ona haramdır. Usul-u fıkhıdaki "Zaruretler, haram olan şeyleri mübah kılar."³²⁸ ve "Zaruretler, kendi miktarınca takdir olunur."³²⁹ genel kaidesi de bu ve benzeri âyetlerden çıkartılmaktadır.

Bir de yeme, içmenin haram dairesine girdiği yerler vardır ki bunun da üç farklı buudu vardır. Bunu da müfessirler وَلَا تُسْرِفُوا وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا âyet-i kerîmesindeki وَلَا تُسْرِفُوا kelimesinin açıklamasında yapmışlardır. Onlar ise şöyledir. *Helali haram kılmak, harama bizzat girmek yani bir nevi haramı helal görmek ya da yemekte aşırıya kaçmaktır.*³³⁰ Bunların her birisi israfın ayrı bir çeşididir. Şimdi bunların üzerinde ayrı ayrı durmaya çalışalım.

ab. Bazı Rızıkları Kendine Haram Kılmak

Cenâb-ı Hak kulları için dünya da pek çok nimet yaratmış ve onların istifadesine sunmuştur. Bununla beraber Cenâb-ı Hak bizzat helal kıldığı yiyecekleri yemeye insanları teşvik etmiştir.

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ

*"Allah'ın size rızık olmak üzere yarattığı şeylerden helâl ve temiz olarak yiyin. Kendisine iman ettiğiniz Allah'a karşı gelmekten sakının.."*³³¹

Bu âyetten haram yiyecek ve içeceklerden insanları sakındırma anlaşıldığı gibi helal yiyecekleri kendilerine haram kılmamaları gerektiği de anlaşılabilir. Nitekim bu

³²⁷ Elmalılı, a.g.e., c.I, s.591.

³²⁸ Bkz. Mecelle, mad. 21

³²⁹ Bkz. Mecelle, mad. 22

³³⁰ Ebu's-Suud, a.g.e., c.III, s.224; Alusî, a.g.e., c.VIII, s109; Beyzâvî, a.g.e., c.III, s.17.

³³¹ Mâide suresi, 5/88; Bkz. Bakara suresi, 2/168.

mana bir önceki âyette zahiren aktarılmaktadır. O âyette Cenâb-ı Hak bizzat helal olarak verilen rızkı haram görmeyi yasaklamış ve bunun haddi aşmışlık olduğunu ifade etmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْزُنُوا طَيِّبَاتٍ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

*“Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı o güzel ve temiz nimetleri kendinize haram kılmayın, haddi de aşmayın! Çünkü Allah haddini aşanları asla sevmez.”*³³²

Bu âyetin sebep-i nuzulu olarak şu hâdisi anlatılır. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v), Osman bin Maz’ûn’un (r.a.) evinde, ashabına uzun uzun kıyameti anlatmış, onları inzar ve sakındırma hususunda çok söz söylemişti. Bunun üzerine ashab, dünyayı önemsememeye, güzel ve hoş yiyecek ve içecekleri kendilerine haram saymaya, gündüzleri hep oruç tutup, geceleri çokça namaz kılmaya, hiç yatmamaya ve uyumamaya, kendilerini hadım etmeye, eski püskü elbiseler giymeye ve yeryüzünde dolaşmaya niyetlenmişlerdi. Bu durum, Hz. Peygamber’e(s.a.v) ulaştığında O, onlara, “Ben, böyle bir şeyle emrolunmadım. Şüphe yok ki sizde nefislerinizin hakkı vardır. Binâenaleyh hem oruç tutun, hem İftar edin. Hem gece namazı kılın, hem uyuyun. Çünkü ben de hem namaz kılar, hem uyurum; hem oruç tutar, hem İftar ederim. Et ve et (iç) yağı yerim, hanımlarımın yanlarına yatarım. Artık kim benim sünnetimden (yolumdan) yüz çevirir ise, o ben(im ümmetim)den değildir” buyurdu.³³³

Bu âyet-i kerîmede güzel ve temiz nimetlerin haram kılınması israf kelimesinin müradifi i’teda kelimesiyle tavsif edilmiştir. Yani helal nimetlerin haram kılınması bizzat âyet-i kerîme ile israf olarak nitelenmektedir. İslam’da haddinden çok yemek israf olduğu gibi Allah’ın helal gördüğü şeyi bir nevi kendine haram kılmak da ayrı bir israftır. “Allah’ın size helâl kıldığı o güzel ve temiz nimetleri kendinize haram kılma-
yın” meâlindeki âyet-i kerîme nazil olduktan sonra hala aynı tavrı sürdürmek ise Allah Tealâ’nın emrine karşı gelmek olacağından kişinin dinden çıkmasına bile sebep olabilir. Çünkü Allah’a karşı sınırları aşmak ile Allah’a inanmak, aynı kalpte asla bir araya gelemez!³³⁴ Bu da hüsrân içinde hüsrân, israf içinde israftır.

Başka bir açıdan helal olan bir nimeti haram sayıp onu faydalanma alanı dışında bırakma yani yememe, kullanmama özellikle o rızkı kullanacak bir kimsenin

³³² Mâide suresi, 5/87.

³³³ Râzî, a.g.e., c.XII, s.59.

³³⁴ Seyyid Kutub, *Fî zılâli ’l-Kur’ân*, Durûku’ş-şurûk, Kahire, 2001., c.II, s.970.

olmadığı bir ortamda onu çürümeye yok olmaya bırakmak suretiyle ziyan etmek demektir ki bu da maddi manevi zarara uğramak³³⁵ demektir.³³⁶

Ayrıca helal olan şeyler bize fayda veren şeylerdir. Allah'ın yasaklaması olmadan biz kendi başımıza faydalanacağımız alanları daraltamayız. Böyle yaptığımız takdirde iktisadî gelişme imkânlarımızı daraltmış oluruz.³³⁷

Buradan da anlaşıldığı gibi bazen din namına din de aşırılığa girilebilmektedir.

ac. Haram Olan Yiyecekleri Yemek

Bir mal ya zâtî itibariyle ya da elde edilme şekline göre haram olur.³³⁸ Râzî malları üçe ayırmaktadır. Onlar ise madenler, bitkiler ve hayvanlardır. Madenler yerin parçalarıdır. Bundan dolayı asıl itibariyle helaldirler. Fakat zehir gibi, yiyenlere zararlı olacak şekilde kullanımı haramdır. Bitkilerin de hayat, sağlık veya akla zarar verenleri haramdır. Hayatı yok edici olanlar, zehirler; sağlığı ortadan kaldırıcı olanlar, tedavi dışında kullanılan ilaçlar; akli yok edici olanlar da sarhoşluk verenlerdir. Onlar ise içki ve benzerî meşrubatlardır.³³⁹ Hayvanlara gelince, bunlar yenen ve yenmeyen kısımlarına ayrılır. Eti yenmeyenler; vahşi hayvanlar³⁴⁰ ve hınzırdır.³⁴¹ Yenmesi helâl olan hayvanlar da şer'î usûl ile kesilmedikçe helâl olmaz.³⁴² Kesilenin de bütün parçaları helâl değildir. Hayvanın içkembesinde bulunan yem kalıntısı ve kan haramdır.³⁴³ Bir de bunların dışında Kur'ân-ı Kerîm'in mutlak olarak zikrettiği habîs olan şeylerin³⁴⁴ ve yukarıda saydığımız bütün bu haramların, içine katıldığı diğer maddelerin de haram olduğunu söyleyebiliriz.

İnsan bu açıdan Yüce Allah'ın bizzat yenilmesini ve içilmesini yasakladığı şeyleri irtikab ederek de yeme, içme konusunda israfa girebilmektedir.³⁴⁵ Mecbur kalınmadığı müddetçe az ya da çok bu sınırları aşmak yeme ve içme konusunda ayrı

³³⁵ En'am suresi, 6/140.

³³⁶ Celal Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim ve Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s.82.

³³⁷ Celal Yeniçeri, a.g.e., s.83.

³³⁸ Râzî, a.g.e., c.V, s.100; Elmalılı, a.g.e., c.I, s.678.

³³⁹ Mâide suresi, 5/90

³⁴⁰ Mâide suresi, 5/3.

³⁴¹ En'am suresi, 6/145.

³⁴² Mâide suresi, 5/3.

³⁴³ Râzî, a.g.e., c.V, s.100; Elmalılı, a.g.e., c.I, s.678.

³⁴⁴ A'râf Suresi, 7/157.

³⁴⁵ İbn Manzûr, a.g.e., c.III, s.1996.

bir israf içine girmektir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın rics olarak söylediği ve haram kıldığı şeyleri kişi bir nevi temiz ve helal kılmıştır.

Teşrî' döneminden sonraki dönemlerde hayat standartlarının gelişmesiyle bir takım mamuller keşfedilmiş ya da üretilmiştir. Bu ürünlerle ilgili naslar bulunmadığı için İslam âlimleri bazı ürünlerin hükmünde ihtilaf etmişlerdir. Fakat naslarda yasaklanmış olan yiyecek ve içeceklerin illet ve hikmetlerinden hareketle akla, cana, sıhate zararı dokunan habis şeylerin haram en kötü ihtimalle tahrimen mekruh olduğu ifade edilmektedir.

Meselenin fetva tarafı bu olmakla birlikte takva tarafı da vardır. Yeme ve içme de yapılan israf konusu ise bu ikisini de içine almaktadır. Haram olan şeylerden geri durmak fetva ise şüpheli şeylerden geri durmak ise meselenin takva kısmını oluşturmaktadır. Nitekim bir hadis-i şerifte;

“Helâl olan şeyler belli, haram olan şeyler bellidir. Bu ikisinin arasında, halkın birçoğunun helâl mi, haram mı olduğunu bilmediği şüpheli konular vardır. Şüpheli konulardan sakınanlar, dinini ve ırzını korumuş olur. Şüpheli konulardan sakınmayanlar ise gitgide harama dalar. Tıpkı sürüsünü başkasına ait bir arâzinin etrafında otlatan çoban gibi ki, onun bu arâziye girme tehlikesi vardır. Dikkat edin! Her padişahın girilmesi yasak bir arâzisi vardır. Unutmayın ki, Allah'ın yasak arâzisi de haram kıldığı şeylerdir. Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçücük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur. Eğer o bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalbdır.”³⁴⁶

Haram kılınan yiyecekleri yemek haram olduğu gibi zatı itibariyle helal olsa da gayr-ı meşrû yollarla elde edilmiş mallarda -konumuz açısından düşünecek olursak- yiyecek ve içecekler de haramdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm meşru olmayan yollarla mal yemeyi yasaklamıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda meşrû olmayan yollarla yemeyin. Karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret yapmanız ise, elbette meşrûdur. Sakın haram yiyerek, başkasının hakkını gasbederek kendinizi öldürmeyin. Allah size pek merhametlidir.”³⁴⁷

³⁴⁶ Buharî, İman, 39, Müslim, Müsakat, 107.

³⁴⁷ Nisâ suresi, 4/29.

Âyet-i kerîmede meşru olmayan batıl yollarla denmektedir. Batıl yollar; hırsızlık, hainlik, gasbetmek, kumar, faiz, geçersiz (haksız) değiştirmeler ve sefihlik gibi bütün meşru olmayan sebepleri ve maksatları, yani hem kazanma sebebini ve hem harcama şeklini kapsar.³⁴⁸

Sonuç olarak insan Cenâb-ı Allah'ın nimetlerinden afiyetle yiyip içebilir; fakat hangi yolla olursa olsun her eline geçeni kullanamaz. Yiyip içtiği şeylerin dinî bakımdan yasaklanmış veya şüpheli şeyler olmamasına ve onlarda birilerinin hakkının bulunmamasına dikkat etmelidir. Helalinden kazanmalı ve maddî-manevî tertemiz olan şeylerden – Allah'ın rızasına uygun olarak - faydalanmalıdır.

ad. Helal Rızkı Haddinden Fazla Tüketmek

İsraf kelimesinin günümüzde en çok kullanıldığı durumlardan birisi helal rızkın çok yenilip aşırılığa kaçılmasıdır. İslam tıka basa yemek yemeyi hoş görmemiştir. İsraf konusuyla ilgili çokça zikredilen bir âyet-i kerîme de Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır.

يَا بَنِي آدَمُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

*“Ey Âdem'in evlatları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan el-bisenizi giyinin. Yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri asla sevmez.”*³⁴⁹

Bu âyette geçen وَلَا تُسْرِفُوا kelimesinin tefsiriyle ilgili helal rızkı haram görmek ya da haram irtikab etmek gibi farklı görüşler söylenmekle beraber bunların en meşhuru ise aşırı derecede fazla yemek suretiyle israf etmeyiniz manasıdır.³⁵⁰

Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadîs-i şeriflerinde; *“Âdemoğlu, karnından daha şerli bir kab doldurmamıştır. İnsana belini doğrultacak birkaç lokma yeter. Eğer mutlaka yemesi gerekli ise, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içmeğe, üçte birini de nefes almaya ayırsın.”*³⁵¹ buyurarak yeme içmede israf sayılacak bir derecede fazlalığa kaçmanın insana zararlarına dikkat çekmektedir. Aynı zamanda

³⁴⁸ Cessas, a.g.e., c.III, s.127.

³⁴⁹ A'râf suresi, 7/31.

³⁵⁰ Beyzâvî, a.g.e., c.III, s.17.

³⁵¹ Tirmizî, Zühd, 47; İbn Ma'ce, Et'ime, 50.

insan sağığı için güzel bir ölçü getirmektedir. Zira aşırı yemenin insan sağığına ne kadar zararlı olduğı modern tıbbın da açıkça belirttiğı bir husustur.³⁵²

أَخْشَى مَاخَشَيْتُ عَلَى أُمَّتِي كِبَرُ الْبَطْنِ وَمُدَاوَمَةُ النَّوْمِ وَالْكَسَلُ وَضَعْفُ الْيَقِينِ “Ümmetim hakkında korktuğum şeylerin en korkuncu (tehlikelisi) şunlardır: Karın büyüklüğü (göbek bağlamak), çok uyku, (maddî ve mânevî) tembellik ve yakîn (iman) zayıflığıdır.”³⁵³

Karın büyüklüğünden maksat karın büyüklüğü netice veren yeme-içmeye kendini kaptırmak, aşırılığa gitmektir.³⁵⁴ Hadîs-i şerifte zikredilen her bir husus bizzat karın büyüklüğü ile irtibatlıdır. Bu yüzden insan, midesinin altında kalıp ezilmemeli, yemesini-içmesini disipline eden/edebilen bir irade insanı olmalıdır. Yani mide insanı olmamalıdır. Aksi hâlde abur cubur yemeğe kendini salıveren birinin, az uyuması da, tembellikten kurtulması da, yakîne ulaşması da mümkün değildir.

Çok yemek ve içmek, aynı zamanda kamil bir mü'minin sıfatı değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de bu husus; وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ “İnkâr edenler (kâfirler) dünyada zevklenirler (dünya hayatının zevkini düşünürler) ve hayvanların yediğı gibi yerler. İşte onların barınağı ateştir.”³⁵⁵ buyrularak, inanmayanların yaşayışlarına dikkat çekilmekte ve bu yaşayışlarının sonunun cehennem olduğı vurgulanmaktadır.

Burada Cenâb-ı Hak ‘Kâfirlere gelince, onlar, dünyada sadece zevk u safa sürerler’ buyurmuş mü'minler de dünyadan ve zevklerinden yararlandıkları halde, sadece kâfirlerden bahsetmiştir.

Râzî bu durumu şöyle izah etmektedir. ‘Büyük bir mülkü (zenginliği) olan birisinin, bunun yanı sıra ufak-tefek (önemsiz) birşeyi bulunsa, bu kimse, o büyük zenginliği ile yâdedilir ve o büyük mülkü için, ‘Bu, falanca, mülkün sahibidir’ ifadesi kullanılır. Ufacık birşeye sahip olan kimse de, ancak onunla yâd edilir. Mü'minin, ‘cennet mülkü’ vardır. Bundan dolayı dünya metâna, mü'min hakkında, iltifat

³⁵² Mehmet Soysaldı, “Kur'an'da İsrâf Kavramı”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi, Samsun, 2005, sy: 18-19, s.117.

³⁵³ Alauddin Ali b. Hisâmuddin b. Kadı Han Müttaki el-Hindî, *Kenzü'l-ummal fî süneni'l-akvâl ve'l-e'fâl*, Bekri Hayyânî, Saffet Sakka, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1981/1401, c.III, s.460; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûfî, *el-Fethu'l-kebîr fî zımmi'z-ziyâdeti ila'l-câmi'i's-sağîr*, Daru'l-fikr, Beyrut, 2003, c.I, s.56.

³⁵⁴ el-İmâmü'l-hâfiz Zeynuddîn Abdurraûf el-Münâvî, *et-Teyisîr bi şerhi'l-câmi'i's-sağîr*, Mektebetü'l-imâmi's-şâfiî, Riyad, 1408/1988, c.I, s.99.

³⁵⁵ Muhammed suresi, 47/12.

edilemez. Kâfirin ise, sadece dünyası vardır.³⁵⁶ Yani hayatı sırf dünya hayatı ve cismanî hayat bilir, ahiretini, mevlasını düşünmez, sırf karnını şişirmekle meşgul olur. Onun için Allah kendilerine velî olmaz. Ateş de kendilerine yegâne bir ikamet yeri olur.³⁵⁷

Yukarıdaki âyette kafirlerin yemelerini hayvanların yemelerine benzetilmektedir. Çünkü hayvanların tek derdi yiyip-içmek, başka birşey değil. Hayvanlar, sadece beslenmek, semizlemek ve üremek için yer-içerler. Hayvanlar rızık kim tarafından yaratıldığını, bu nimetler karşılığında kendisinden ne beklendiğini düşünmezler. Çünkü bunlar yükümlü değildirler. Yediği şeylere bakarak, yaratıcısı hakkında istidlalde bulunamazlar. Akıbetlerini sonunda kurban edileceklerini, kesileceklerini düşünmeden yerler, içerler. Kâfir de sanki yükümlü değilmiş gibi onlar gibi akıbetlerini düşünmeden yer içer. Bu izaha, ayetteki, "Onların yeri, ateştir" cümlesi de uygun düşer. Mü'min ise, sâlih amelde bulunmak ve bunun için kuvvet elde etmek gayesiyle yer.³⁵⁸

Bu yüzden müminin kafir gibi akıbetini düşünmeden israf edecek derecede yiyip içmemesi gerekir. Verilen nimet karşısında o nimetlere sahip olmayanları da düşünerek şükretmesini bilmelidir.

Aşırı yemek suretiyle israfa girmeyi engelleyen vesilelerden birisi oruçtur. Orucun hikmetlerinden birisi insana, yiyecek bir şey bulamadığından aç kalanların çektiği sıkıntıları hatırlatmasıdır. İslam bu hatırlatıcının pratiğe akseden yönü olarak da zekat ve sadaka gibi ibadetlerle muhtaç insanlara yardım etmeyi salıklar. Bu sebeble insanların ekserisi ihtiyaç içerisinde iken fazla yiyip içmek ahlakî olmaz.³⁵⁹ Çok yiyip içen bir insan zamanla çevresindeki muhtaç insanları düşünmemeye, 'onlar da çalışıp kazansın' demeye başlar ki bu da kibrin bir alametidir. Kibre giren bir insan da zekat gibi farz olan sorumluluğunu dahi yerine getiremez/getirmez olur. Peygamber Efendimiz bu muhtevayı veciz bir şekilde şöyle aktarmaktadır. "*İsraf etmeksizin ve kibirlenmeksizin yiyiniz, içiniz, giyiniz, sadaka veriniz!*"³⁶⁰

³⁵⁶ Râzî, a.g.e., c.XXVIII, s.45.

³⁵⁷ Elmalılı, a.g.e., c.6, s.4384.

³⁵⁸ Zemahşerî, a.g.e., c.IV, s.323; Râzî, a.g.e., c.XXVIII, s.45; İbn Atıyye, a.g.e., c.V, s.113; Alusî, a.g.e., c.XXVI, s.46; Semerkandî, a.g.e., c.III, s.284.

³⁵⁹ Mehmet Soysaldı, a.g.m., s.98.

³⁶⁰ Buharî, Libas, 1.

İbn Abbas(r.a.) da; *Meşru olan şeylerden her istediğini ye, her istediğini giy. Fakat iki şey seni hataya düşürmesin. Bunlar da israf ve kibirdir.*³⁶¹ demektedir. İbn Abbas dikkat edilirse mutlak olarak ‘helal olandan her istediğini ye’ demimekte, israf ve kibre girmeme kaydını da koymaktadır. Yani ‘helal olduğunu bildiğin her istediğini ye, fakat istediğin kadar değil en azından israfa ve kibre girmeyecek kadar ye’ demektedir.

Ayrıca Cenâb-ı Hakk’ın yaratmış olduğu her nimetten birer parça tadıp, o nimette, öbüründe, bir başkasında, yani teker teker her nimette Cenâb-ı Hakk’ın mührünü görmek; ihsanlarını müşahade etmek; neticede şükür hissini coşturmak ve onu senâ etmek için tatmaya izinliyiz. Ama tıka basa yeyip o nimeti israf etmeye izinli değiliz.

Nimetin kadrinin daima bilinmesi, onun nimet olduğunun sürekli hatırd tutulması, ona karşı göz yumulmaması için tıka basa olmamak, varlık içindeyken ölçüyü korumak gerekiyor. Müslümanların sağlıklarını koruyabilecek kadar yemek yemesi farz olduğu halde doyduktan sonra yemek yemeğe devam etmeleri ve sofraya ihtiyaçtan fazla gıda ve yemek çeşitleri koymaları israftır.³⁶² İnsanın elinde yoksa, fakirse zaten ancak yaşayacak kadar yer. Fakat asıl takdire şâyân olan, elde imkân varken, zenginken iktisatlı olmak ve israfa kaçmamaktır. Bu, tıpkı güçlü iken affetmeye benzer. Gerçek af, cezalandırmaya muktedir birinin affıdır. İnsanın zaten gücü yetmiyorsa ve muhatabına karşı mukabelede bulunmak elinden gelmiyorsa, “Haydi git, seni affettim” demesi abes bir söz olur. İşte, önemli olan nimetin içindeyken onun kadr-u kıymetini bilmek, şükretmek ve israfa girmemektir. Nimet yokken yememe her kişinin işi, nimetin olduğu yerde yememe ise er kişinin işidir.

Diğer taraftan aşırı yemenin sağlığa zararı varsa bunu dinen meşru olması düşünülemez. Bu yüzden luzumundan fazla ve tok karnına yemek yemek israftır.³⁶³ Çünkü luzumundan fazla yemek mideyi bozar. Daha çok insana hastalık mideden gelir. Mide insanda yanan bir motor menzilesindedir. Motor çok yanarsa patlar. Az

³⁶¹ Buharî, Libas, 1.

³⁶² Nihat Temel, *Kur’ân’da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. İstanbul 2001, s.118.

³⁶³ İbn Nuceym, Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed, *Bahru’r-râik Şerhü kenzu’d-dekâik*, Dâru’l-kitâbu’l-İslâmiyye, ts., c.VIII, s.208; Ebu’l-Hasan el-Mâverî, *Edebu’l-dunyâ ve’l-dîn*, Dâru ikra’, Beyrut, 1985, s.239.

yanarsa da yol almaz. Bu yüzden motoru itidalli çalıştırmak gerektiği gibi yeme-içmeyi de itidalli yapmak lazımdır.³⁶⁴

Yemek konusunda israf ölçüsü olarak şöyle bir tesbit yapılmıştır: "İnsan sağlığına zarar verecek kadar karnı tıka basa doyurmak israf; insanın normal şekilde karnını doyurması câiz; karnı doymadan sofradan kalkması da müstehab görülmüştür."³⁶⁵

ae. Rızkı Zıyan Etmek

Rızkı israf etmenin diğer bir çeşidi de onu ziyan etmektir. Zıyan etmenin de pek çok çeşidi vardır. Bir malı tüketicisi olmadan üretmek ya da tüketildiği seviyenin çok üstünde üretmek suretiyle malı âtil durumda çürümeye yok olmaya terk etmek ya da tamamen ortadan kaldırmak. Bu ziyanın üreticiyi ilgilendiren kısmıdır. Yani üretici haddinden fazla üretmek suretiyle malı ziyan etmekte, dolayısıyla israfa girmektedir. Bu düşüncenin tezahürünü toplumdaki ticarî alanın her sahasında görmekteyiz. Konumuzla ilgili kısmı ise gıda üreticileridir. Özellikle Türkiye de en temel ve en çok tüketilen besin hiç kuşkusuz ekmektir. Ekmeğin tüketiminde israfa girildiği gibi üretiminde de israfa girilmektedir. Üretimden kaynaklanan israfın ise farklı boyutları vardır. Tüketimden fazla üretmek belki bunların en önemlisidir. Bununla beraber maliyeti düşürmek için kalitesiz üretilen ekmeğin çabuk bayatlaması ve küflenmesi, ekmek dağıtımının düzgün ve sağlıklı yapılması, gramajının fazla olması gibi nedenler de ekmek üreticileri ve dağıtıcılarından kaynaklanan israf sebepleri arasında sayılabilir.

Bir de tüketiciden kaynaklanan israf vardır ki en önemlisi de budur. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, halen 600 bin kişi Türkiye'de açlık sınırında yaşarken Türkiye Fırıncılar Federasyona göre her gün ortalama 10 milyon 80 bin ekmek çöpe atılıyor. Çöpe atılan ekmeklerin maddi tutarı ise günlük 7 milyon 56 bin lirayı aşıyor.³⁶⁶ Bu kayıp sadece bir günlük ekmek kaybıdır. Buna diğer gıda ürünlerini de eklediğimizi düşünürsek yiyecek ve içecek ürünlerinde ne kadar israfın içine girdiğimiz görülecektir. Bu ise her ne kadar maddi olarak büyük bir kayıp olsa da Cenâb-ı Hakk'ın emrine uymamaktan ötürü başta manevi bir kayıptır.

³⁶⁴ Konyalı Mehmet Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'âniyye*, Fatih matbaası, İstanbul, 1966, s.438-439.

³⁶⁵ Gazzalî, *İhyau Ulûmi'd-Dîn*, terc.Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, 1976, c.III, s.207.

³⁶⁶ http://www.sicakgundem.com/HD77861_ekmek-israfinda-yurek-burkan-istatistik.html.

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ

“O halde size verdiğimiz rızıkların en hoş ve temiz olanlarından yiye, ama bu husus ta taşkınlık yapmayın, yoksa gazabım tepenize iniverir. Kimi de gazabım çarparsa artık o uçuruma düşmüştür.”³⁶⁷

Tağâ fiilinin israf kelimesi ile yakın manalı olduğunu ilk bölümde işlemiştik. Bu âyet-i kerîmede de aynı manada kullanıldığını görmekteyiz. İbn Kesir وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ cümlesini rızık kullanma konusunda haddi aşmayın. İhtiyacınız kadarını alın şeklinde tefsir etmiştir.³⁶⁸

b. Giyim-Kuşamda Aşırılık

İnsan, soğuk-sıcaktan korunmak bir tarafa belli yerlerini örtmek zorundadır. Bu zorunluluğun temeli, bazen dine bazen de örf ve kültüre dayanmakta ve bu değerlere göre değişkenlik arz etmektedir. Ama insanlık alemine şöyle bir göz atıldığında kaynağı her ne olursa olsun bütün toplumlarda giyinmenin bir zorunluluk olduğu görülür.³⁶⁹ Cenâb-ı Hak da insanlara hitaben;

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

“Ey Âdem’in evlatları! Bakın size edep yerlerinizi örteceğiniz giysi, süsleneceniz elbise indirdik. Fakat unutmayın ki en güzel elbise, takvâ elbisesidir. İşte bunlar Allah’ın âyetlerindendir. Olur ki insanlar düşünür de ders alırlar.”³⁷⁰ buyurmaktadır.

Birkaç âyet sonra ise yine adem oğullarına hitap edilerek Kabe’yi tavaf ederken elbiselerini çıkartmamaları, giymeleri emredilmektedir.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ

وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَٰلِكَ نَفْصَلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

“Ey Âdem’in evlatları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyinin. Yiye, için fakat **israf etmeyin**; çünkü Allah israf edenleri asla sevmez. De ki: “Allah’ın, kulları için yaratıp ortaya çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları ha-

³⁶⁷ Taha suresi, 20/81.

³⁶⁸ İbn Kesir, a.g.e., c.III, s.162.

³⁶⁹ Yüksel Salman, Mehmet Canbulat, Yaşar Yiğit, Hz. Peygamberin Örnekliliği, İslam’ın Sosyal Dayanışma ve İsrafa Bakışı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s.160.

³⁷⁰ A’râf suresi, 7/26.

*ram kılmak kimin haddine? De ki: “Onlar, dünya hayatında (iman etmeyenlerle birlikte,) iman edenlerindir. Kıyamet günü ise yalnız müminlere mahsustur. İşte Biz, bilip anlayan kimseler için, âyetleri bu şekilde açıklıyoruz.”*³⁷¹

Ayetin sonunda ifade edilen israf sadece yeme ve içmeye hasredilmemekte giyinmeyi de içine almaktadır. Çünkü “israf etmeyin” cümlesinden önce yeme içme ile beraber giyinmeden bahsedildiği gibi cümleden sonra da yine yeme, içme ve giyinme beraber zikredilmiştir.³⁷²

İbn Atiyye (ö. 541/1146) ise bu âyetin tefsirinde bizzat haram elbise giyen kişi ile ifrat derecede elbise satın alan kişinin israf içine girmiş olacağını söylemektedir.³⁷³ Nitekim peygamberimiz bir hadis-i şeriflerinde *“israf etmemek ve kibirlenmemek şartıyla yiyiniz, içiniz ve giyiniz.”*³⁷⁴ buyurmaktadır. Giyinmede de israfın ve haddi aşmanın farklı boyutları vardır. Şimdi bunların üzerinde durmaya çalışalım.

ba. Farz Olan Giyinmede Haddi Aşma

Bedendeki açılması haram olan yerlere avret mahalli denir. Avret mahalli cinse ve yaşa göre değiştiği gibi bakan kişinin mahrem olup olmamasına göre de değişir. Buluğa ermiş bir kadının mahrem bir kişiye karşı avret mahalli elleri ve yüzü dışında bütün vücududur.³⁷⁵ Yani bu durumda olan bir bayanın ne şekilde olursa olsun eli ve yüzü dışında bütün vücudunu örtmesi kendisi üzerine farzdır. Zaruret halleri dışında keyfiyyen avret mahallini örtmeyen kişi, harama girmiş, haddi aşarak israf etmiştir.

Yukarıda ele aldığımız “*Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyinin. Yiyin, için fakat israf etmeyin*”³⁷⁶ meâlindeki âyet-i kerîmenin sebab-i nuzûlu ile ilgili İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: ‘Cahiliyye Arap kabileleri, Ka'be'yi çırılçıplak olarak tavaf ederlerdi. Bunu, erkekleri gündüz, kadınları da geceleyin yaparlardı. Minâ'da mescide, ibadet ettikleri yere geldiklerinde, elbiselerini tamamen çıkararak, o yere çırılçıplak girer ve "Biz, içinde {giyinik iken} günah

³⁷¹ A'râf suresi, 7/31.

³⁷² Râzî, a.g.e., c.XIV, s.50.

³⁷³ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelûsi, *el-Muharrerü'l-veciz fî tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993/1413, c.II, s.393.

³⁷⁴ Buhârî, Libas, 1.

³⁷⁵ el-Mevsuatü'l-fikhiyye, c.XXXI, s.44.

³⁷⁶ A'râf suresi, 7/31.

işlediğimiz elbiselerle tavaf (ibadet) etmeyiz" derlerdi. Bazıları da şöyle derlerdi: "Biz bunu, uğur sayarak yapıyoruz. Elbiselerimizi soyup attığımız gibi, günahlarımızdan da soyunup kurtulmuş oluyoruz." Onların kadınları, Humus'a yani Kureyşlilere karşı örtünmek için böğürlerinden aşağı bir örtü takarlardı. Çünkü Kureyşliler böyle yapmıyorlardı. Onlar elbiseleri ile ibadet ediyor, yaşayacak kadar yiyor, et ve iç yağı yemiyorlardı. Bundan dolayı, müslümanlar, "Ya Resûlallah, bizim böyle yapmamız daha münassiptir" deyince, Cenâb-ı Hak bu âyeti indirdi. Sebeb-i nuzûlu ile beraber düşündüğümüzde âyetin meali, *"Elbiselerinizi giyiniz, et ve iç yağı yiyiniz, (içilecek şeyleri) içiniz, ama israf etmeyiniz"* demektir.³⁷⁷

Rivayetten de anlaşıldığı üzere cahiliye âdeti olan kabeyi çıplak tavaf etme sebebiyle Cenâb-ı Hak onlara elbiselerini almalarını söylemekte ve çıplak tavaf etmenin bir haddi aşmışlık ve israf olduğunu belirtmektedir.

Buradan şu anlaşılmaktadır ki, örtmeye kadir olan bir kimsenin avret mahallini örtmeyip açık bulundurması caiz değildir. Bu hususa günümüz açısından değerlendirecek olursak hamamlarda, kaplıcalarda, kısaca suya girerken de riayet etmelidir. İnsaniyetin şerefi bu suretle muhafaza edilir. Bunun hilafına hareket ise insaniyete bir darbedir. Ahlâka karşı harekettir. Azabı ilâhiyeye atılmak için cahilâne bir cürettir.³⁷⁸

Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede örtünmeyle ilgili bir takım ölçüler getirmiştir.

*"Mümin kadınlara da bakışlarını kısımlarını ve edep yerlerini açmaktan ve gûnahtan korumalarını söyle. Yine söyle ki zahiren görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini yakalarının üzerini kapatacak şekilde örtünler. Zinet takılan yerlerini kocaları, babaları, kocalarının babaları, oğulları, üvey oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, mümin kadınlar, ellerinin altında bulunanlar (köleler), erkeklikten kesilip kadınlara ihtiyaç duymayan hizmetçileri veya henüz kadınların mahrem yerlerini anlamayan çocuklar dışında kimseye göstermesinler. Saklı zinetlerine dikkat çekmek için, ayaklarını da vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz toptan Allah'a tövbe ediniz ki felaha eresiniz!"*³⁷⁹

³⁷⁷ Râzî, a.g.e., c.XIV, s.50; Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib*, Mektebetü'l-asriyye, ts., c.V, s.1464.

³⁷⁸ Ebûseyif Çifçi, *İslam'da İsraf ve Lüks*, s.69.

³⁷⁹ Nur suresi, 24/31.

Müfessirlerin büyük çoğunluğu “Zinetlerini teşhir etmesinler.” âyetini zinet yerlerini teşhir etmesinler olarak tefsir etmişlerdir.³⁸⁰ Zahiren görünen kısımlardan maksadın da genel itibariyle el ve yüz olduğunu söylemektedirler.³⁸¹ Ebu Hanife ise ayakları da buna dahil eder.³⁸² Kadının bu istisna edilen yerlerin dışında, mahremi olmayan bir erkeğe, zaruret hali dışında, vücudunun herhangi bir yerini göstermesi haramdır. Kocasının dışındaki mahremi olduğu kişiler için ise bu sınırlar biraz daha esnektir. Kadının mahremi olanlar ise yukarıdaki âyet-i kerîme tek tek açıklanmıştır. Kadının kadına karşı avret mahalli fitne korkusu olmadığı durumlarda erkeğin erkeğe avreti gibidir. Yani göbek altı ile dizler arasındır.³⁸³ Kadın ve erkeğin örtmekle yükümlü olduğu yerler böyledir. Bu sınırlara uymayan kişi giyinme konusunda israfa girmiş olur.

bb. Mubah Giyinmede Haddi Aşma

Eşyada asıl olan, mubahlıktır. Bu yüzden haram ya da mekruh olduğu bizzat kaynaklarda geçmeyen eşyanın giyilmesinde dinen mahzur yoktur. Hatta kişi mâlik olduğu elbiseleri Cenâb-ı Hakk’ın birer nimeti mülâhazasıyla üzerinde taşırsa sevap dahi kazanabilir. Allah Teâlâ da nimetlerini kulunun üzerinde görmekten hoşnut olur.³⁸⁴

Fakat zatında haram olmamakla birlikte mubah giyinmede dahi had aşılabilmekte ve israfa girilebilmektedir. Yani giyilen mubah elbise dahi olsa kişinin şartlarına göre elbiseye harcanan para ve elbisenin zâyi edilmesi açısından israfa girilebilmektedir.³⁸⁵ Bu ise günümüzde çokça karşılaştığımız bir husustur. Günümüzde özellikle de kalkınmış yörelerde ve kentlerde giyim kuşam alanı önemli israf ve savurganlık alanlarından birini oluşturmaktadır. Elbise dolapları her çeşidiyle dolu olmasına rağmen çoğu insan yine de giyinip kuşanacak elbise olmadığından yakınına duruma gelmiştir.³⁸⁶

³⁸⁰ Beyzâvî, a.g.e., c.IV, s.183; Kurtubî, a.g.e.,c.XII, s.229; Ebu’s-Suud, a.g.e., c.VI, s.170; Şevkânî, a.g.e.,c.IV, s.96;

³⁸¹ Kurtubî, a.g.e., c.XII, s.229; Şevkânî, a.g.e.,c.IV, s.96;

³⁸² el-Mevsuatü'l-fikhiyye, c.XXXI, s.44.

³⁸³ el-Mevsuatü'l-fikhiyye, c.XXXI, s.47-48.

³⁸⁴ Ebu Davud, *Libas*, 14; Tirmizi, *Edeb*, 54.

³⁸⁵ İbn Atiyye, a.g.e., c.II, s.393.

³⁸⁶ Celal Yeniçeri, a.g.e., s.188

Giyinmesi haram olan elbiselerin giyilmesi ve farz olan giyinmenin terk edilmesi herkes için mutlak anlamda bir israftır. Yani bunun göreceliği yoktur. Fakat mubah giyinmede israfın izafiliği, göreceliği söz konusudur. Bu çeşit israf hem kişilere hem de toplumların kalkınmışlık seviyelerine göre değişkenlik arz eder. Buna göre herkes ve her toplum kendine uygun olanı tercih edip seçmek durumundadır.³⁸⁷ Bir zengin için mubah olan bir elbise bir fakir için mekruh veya haram olabilir. Herkes hâline ve servetine göre hareket etmelidir. Orta halli veya fakir kimselerin zenginleri taklit ederek israfa düşmeleri doğru değildir. Bununla beraber her hususta olduğu gibi bunda da zenginlerin dikkatli olması gerekir.³⁸⁸

Giyilmesi ahlâken hoş görülme-yen elbiseler de vardır. O elbiseler ise kişinin kibre girmesine sebep olabilir. Resûl-i Ekrem Efendimiz ﷺ *مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خِيَلًا أَمْ يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* “Elbisesini kibirlenerek yerde sürüyen kişinin yüzüne Cenâb-ı Hak kıyamet günü bakmaz”³⁸⁹ buyurmaktadır.

Şu da bir gerçek ki her güzel ve kaliteli elbise giyen kişiye kibirlenmek için giyiyor denemez. Güzel elbise herkes için her hâlükârda bir kibir vesilesi olmak durumunda değildir. Sabit b. Kays, Hz. Peygamber'e "ben iyi elbiseyi severim, bunda kibir var mı?" diye sorduğunda, onda kibir olmadığını ve onun temiz kılık ve kıyafeti sevdiğini anlayarak "bunda kibir yok" dediği rivayet edilir. Bundan dolayı iyi veya yeni elbisede her zaman kibir var denilemez.³⁹⁰

Bu açıdan din kibirlenmemek ve israfa girmemek şartıyla güzel giyinmenin karşısında değildir. Hatta âyet-i kerîmede elbisenin zinet ve süs olarak isimlendirilmesinden³⁹¹ hareketle hoş karşılamaktadır da diyebiliriz. Bu yüzden her yönüyle israfa giren giysiler giymek İslâma uygun olmadığı gibi imkanı varken bayâğı ve âdi şeyler giymek te müslümana yakışmaz. Nitekim Efendimiz huzuruna pejmürde bir kıyafetle gelen varlıklı birini, “Allah, sana mal verdiyse, O’nun nimet ve ikramı üzerinde görülmelidir.”³⁹² buyurmak suretiyle ikâz etmiştir. Varlığı yerinde olan kişinin temiz ve güzel giyinmesi, sahib olduğu nimetin kadrini yerine getirmesidir. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi güzel giyineceğim derken lüks ve gösteriş

³⁸⁷ Celal Yeniçeri, a.g.e., s.189.

³⁸⁸ Ebûseyif Çifçi, *İslam’da İsrâf ve Lüks*, s.70

³⁸⁹ Buhârî, *Libas*, 1.

³⁹⁰ Bkz. Gazzalî, a.g.e., c.III, s.764.

³⁹¹ A’râf suresi, 7/31,32.

³⁹² Ebû Dâvûd, *Libas*, 14; Tirmizî, *Edeb*, 54.

yönünden israfa kaçmamalı, henüz giyilebilecek rengi dahi solmamış elbiseleri modası geçti düşüncesiyle zayi etmemelidir.³⁹³

bc. Kullanımı Yasak ve Sakıncalı Elbise Giymek

Erkek ve kadının avret mahallini örtmemesi israf olduğu gibi bazen de avret mahallerini örtse bile giydikleri elbiselerle israfa girebilmektedirler. Bu da örttükleri elbisenin şekli ve muhtevasına göre değişmektedir. Bundan dolayı avret mahallini örten elbisenin, şeffaf ve vucut hatlarını ortaya çıkaracak kadar dar olmaması gerekir.³⁹⁴ Buna uymamak da ayrı bir israftır.

كَسَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُبْطِيَّةً كَانَتْ مِمَّا أَهْدَاهَا دِحْيَةُ الْكَلْبِيُّ ، فَكَسَوْتُهَا امْرَأَتِي ، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَا لَكَ لَمْ تَلْبَسِ الْقُبْطِيَّةَ ؟ قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، كَسَوْتُهَا امْرَأَتِي ، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مُرَّهَا فَلْتَجْعَلَ خَتَمَهَا غِلَآلَةً إِلَيَّ أَخَافُ أَنْ تَصِفَ حَجْمَ عِظَامِهَا.

Üsame b. Zeyd şöyle bir hadise nakleder. “*Rasulullah Dıhyetu’l-Kelbi’nin kendisine hediye ettiği kıbtî elbisesini bana verdi. Sonra ben de onu eşime giydirdim. Sonra Resulullah elbiseyi giymememin sebebini sorunca bende eşime giydirdiğimi söyledim. Bunun üzerine Resulullah bana, ‘Eşine git. Elbisesinin altına bir şey giysin. Elbisenin kemikleri vasfetmesinden korkarım.’ buyurdu*”.³⁹⁵

Kadınlara helal olmakla birlikte erkeklerin giymelerinin ve takmalarının haram olduğu eşyalar da vardır. Onlar ise ipekten yapılan elbise ve altından yapılmış yüzük, kolye vb. şeylerdir. Nitekim hadîs-i şerîfte, *إِپْكَ حُرْمَ لِبَاسِ الْحَرِيرِ وَالذَّهَبِ عَلَى ذُكُورِ أُمَّتِي وَأُحْلَ لَا تَأْتِيهِمْ*, *İpek elbise ve altın ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına ise helal kılındı*.³⁹⁶ buyrulmaktadır. Buradan da şu anlaşılmaktadır ki, erkeklerin bunları giymeleri israfa girmeleri anlamına gelmektedir.

Yine erkeklerin, tamamı ya da çoğu kırmızı ve sarı renkli zaferen ve usfurla boyanmış elbise giymesi mekruhtur.³⁹⁷ “*Peygamber Efendimiz usfur ile boyalı iki elbise giyen bir kişi gördüğünde ona, Sana bunu giymeni annen mi emretti diye*

³⁹³ Yüksel Salman, Mehmet Canbulat, Yaşar Yiğit, a.g.e., s.161.

³⁹⁴ el-Mevsuatü'l-fikhiyye, c.VI, s.136.

³⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.XXXVI, s.120

³⁹⁶ Tirmizi, *Libas*, 1.

³⁹⁷ el-Mevsuatü'l-fikhiyye, c.VI, s.135.

sormuş. O kişi de onları yıkayayım demiştir. Bunun üzerine Efendimiz ise, ' bilakis onları yak!' buyurmuştur. ”³⁹⁸

İslam âlimleri bunların yanında insan ya da hayvan tasvirinin bulunduğu, necis olan ve gaspedilmiş eşyanında giyilmesinin mekruh olduğunu söylemektedir.³⁹⁹

Bu bölümde kısaca bahsettiğimiz giyinilen elbiseler ve giyinme şekilleri bir manada israfa girmektir.

2. *İnfakta Aşırılık*

Cenâb-ı Hak kişiye malı üzerinde kendisi için bazı tasarruf alanlarını zorunlu, bazılarını da yasak kıldığı gibi, başkaları için yapılan tasarrufta da zorunlu ve yasak alanlar belirlemiştir. Bu yüzden kişinin malı üzerinde başkalarının da hakkı vardır. O zorunlu haklardan bazılarını, nafaka, zekat, fitır sadakası, fidyeye, keffaretler, adak olarak ifade edebiliriz. Kişinin bu sorumluluklarından herhangi birisi varken, malını başka bir yere tasarruf etmesi, vacip olan sorumluluklarını ihmal ettiğinden dolayı tebzir ve israfa girmesi demektir.⁴⁰⁰ Bu haklardan her birisi aynı zamanda infak alanları olarak da isimlendirilebilir. Çünkü infak terim anlamı itibariyle malı ya da herhangi bir şeyi vacib ya da tatavvu olarak başka bir yere sarf etmektir.⁴⁰¹ Bir başka ifade ile muhtaç durumda olanların ihtiyaçlarını karşılamak demektir.⁴⁰²

Cenâb-ı Hak وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا “*Rahman’ın o has kulları, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar; bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar.*”⁴⁰³ buyurarak infakta dengeli olunmasını, nasıl cimrilik derekesine inecek kadar kısmamak gerekiyorsa, aynı şekilde israf derecesine varacak kadar da aşırı derecede saçıp savurmamak gerektiği öğütlemektedir.⁴⁰⁴ Zemahşeri infakta yapılan israfın masiyette ve meşru olmayan yolda yapılan harcamalar olduğunu, Allah’ın rızasını kazanma adına yapılan infakta israfın olamayacağını söylemektedir.

³⁹⁸ Müslim, *Libas ve Zinet*, 4.

³⁹⁹ Detay için bkz. el-Mevsuatü'l-fıkhiyye, c.VI, s.134-8.

⁴⁰⁰ Sa'dî, a.g.e., c.I, s.586.

⁴⁰¹ el-İsfehânî, a.g.e., c.I, s.502.

⁴⁰² Muhsin Demirci, *Kur’ân’ın Temel Konuları*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.307.

⁴⁰³ Furkan suresi, 25/67.

⁴⁰⁴ Ayhan Kaya, *Bir Özveri Davranışı Olarak Kur’ân’a Göre İnfak*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009, s.152.

Ardından ise birisinden naklen bu konuda ölçüyü belirleyen ‘İsrafta hayır olmadığı gibi hayırda da israf yoktur.’ cümlesini aktarmaktadır.⁴⁰⁵

Bu açıdan infakta israf mutlak manada bütün malı mülkü harcamak değildir. Kişi kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin zaruri ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra bütün malını hayır yolunda kullanabilir. İnfakta israf -az dahi olsa- meşru olmayan yolda malını harcamak⁴⁰⁶ ya da harcayana bile bile malını vermektir. Bu açıdan infaktaki israf infakın az ya da çok olması değil, nereye harcandığı ile ilgilidir.⁴⁰⁷ Mesela dinin, milletin, toplumun aleyhine faaliyetlerde bulunan kişi ve gruplara acızık dahi olsa yardım etmek bir israftır.

Zemahşerî قَوْلًا ذَلِكْ بَيْنَ وَكَانَ “Bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar.” cümlesindeki قَوْلًا ifadesi ile ihtiyaç duyulan miktarda harcama yapılması, harcamanın bundan ne fazla ne de az olması gerektiğinin ifade edildiğini belirtmektedir.⁴⁰⁸ Ayette ifade edilen infak ise gerek ailesine gerek başka bir yere harcama olsun bütün mali tasarrufları kapsamaktadır.⁴⁰⁹

Özellikle tasarruf edilmesi gereken kişileri ise Cenâb-ı Hâk bizzat belirterek;

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Sana Allah yolunda kimlere ve ne harcayacaklarını sorarlar. De ki: İnfak edeceğiniz mal anne baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış gariplere verilmelidir. Hayır olarak daha ne yaparsanız Allah muhakkak onu bilir.”⁴¹⁰ âyetindeki sıraya göre infak edilmesi gerektiğini buyurmaktadır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) de bir kişinin nafakaya önce kendisinden başlaması gerektiğini daha sonra sırası ile ailesine, ana-babasına, akrabasına, çevresinde bulunan muhtaçlara ve diğer inasanlara infak etmesi gerektiğini ifade ederek⁴¹¹ âyetin muhtevasını hayata geçirmiştir.⁴¹²

⁴⁰⁵ Zemahşerî, a.g.e., c.III, s.299; Bkz. Âlusi, a.g.e., c.I, s.119; Ebu Hayyan, a.g.e., c.VI, s.470.

⁴⁰⁶ Enfal suresi, 8/36.

⁴⁰⁷ Muhammed Haşim Mahmud Anber, *el-İsrâfî dav'i'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, s.381.

⁴⁰⁸ Zemahşerî, a.g.e., c.III, s.299.

⁴⁰⁹ Şankîî, a.g.e., c.VI, s.76.

⁴¹⁰ Bakara suresi, 2/215

⁴¹¹ Müslim, *Zekat*, 13.

⁴¹² Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s.308.

Bu zikredilenler arasında zikredildiği gibi önemlerine göre derece farkları var. Bu sıralamaya da riayet etmemek malın tasarrufunda bir israf sayılır. Bu sıranın ilkinde ise -kişinin kendisine yapması gereken tasarrufu bir yere koyarsak ki, bu konuyu ilk bölümde şahsi mallarda aşırılık olarak işledik- evleviyet tarikiyle aileye yapılan tasarruf gelir. Şimdi önem sırasına göre bu kişiler üzerinde durmaya çalışalım.

a. Aileye Yapılan Harcamalarda Aşırılık

İslâm'da kadının ve çocukların geçimini sağlama görevi aile reisi olarak erkeğe verilmiştir. Bir kadın evlenip kocasının evine yerleştikten sonra bütün yiyecek, giyecek ve mesken masrafları kocaya aittir.⁴¹³ Buna ıstılahta nafaka denir. Nafaka israfa kaçmadan ve cimrilik de etmeden eşlerin sosyal seviyelerine göre sağlanır.⁴¹⁴ Eşlerin her ikisi de zengin ise, buna uygun harcama yapılır. İkisi de fakirse, kadın kocasından zenginler seviyesinde bir harcama isteyemez. Birisi zengin, diğeri fakirse, ortalama yol izlenir. Ancak bazı âlimler nafakanın miktarı konusunda yalnız kocanın durumunun dikkate alınacağını söylerler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır. *İmkânı* لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ وَمَن قَدِرْ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا geniş olan, imkânına göre nafakayı bol versin. Nasibi sınırlı olan ise Allah'ın kendisine verdiği imkân ölçüsünde nafaka versin. Allah, herkesi sadece ona verdiği imkân nisbetinde yükümlü tutar. Allah, sıkıntının ardından kolaylık ihsan eder.⁴¹⁵

Bu âyet-i kerîme de muhatap erkektir. Nafakası temin edilmesi gereken kişiler ise erkeğin eşi ve çocuklarıdır.⁴¹⁶

Başka bir âyet-i kerîmede ise nafaka denince ilk akla gelen yedirme ve giydirmedir. *Annelerin, münasip şekilde* وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا yiyeceğini giyeceğini sağlamak, babanın görevidir. Hiçbir kimse takatinin dışında bir görevle yükümlü tutulmaz.⁴¹⁷

Burada babalara çocukların annelerinin nafakasını karşılaması emredilmektedir. Çocukların nafakasını karşılama ise evleviyet tarikiyle gereklidir.⁴¹⁸

⁴¹³ Ali b. Ebibekr b. abdilcelil el-Fergânî, el-Merğînânî, *el-Hidaye fî şerhi bidâyeti'l-mübedî*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabiyyi, Lübnan, ts., c.II, s.285.

⁴¹⁴ el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye, c.XXXI, s.72;

⁴¹⁵ Talak suresi, 65/7.

⁴¹⁶ Kurtubî, a.g.e., c.XVIII, s.170;

⁴¹⁷ Bakara suresi, 2/233.

⁴¹⁸ el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye, c.XXXI, s.72; Kurtubî, a.g.e., c.III, s.164.

Babanın nafakadan sorumlu tutulması için zenginlik değil nafakayı temin edebilme imkânı yeterlidir. Baba fakir olup çalışabilecek durumda ise fakir olan küçük çocuklarının, yatalak olan erkek evladının ve sıhhatli olsalar da kız çocuklarının nafakasından sorumludur.⁴¹⁹ İslam hukukunda nafaka kapsamına iâşe maddeleri giyim eşyaları, mesken giderleri, zorunlu ev eşyaları, tedâvî harcamaları, techîz ve tekfîn masrafları, şartlarının bulunması halinde hizmetçi masrafları girmektedir.⁴²⁰ Kişinin çalışmayıp bu sorumluluğu yerine getirmemesi tefrit boyutlu bir israftır.

Aileye yapılan tefrit boyutlu diğer bir israf da ailesine bakmakla yükümlü olan kişinin, imkanı olduğu halde, ailesinin nafakasını temin etmeyip hayır-hasanâtta dahi olsa malını başka bir yerde harcamada bulunmasıdır. İnsan öncelikle kendisinin ve ailesinin ihtiyacını karşıladıktan sonra infak etmelidir.⁴²¹ Resûlullah da "*Kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi ona günah olarak yeter.*" buyurmuştur.⁴²² Bu yüzden İslam kişinin, malının tamamını vasiyet etmesini yasaklamış, sadece 1/3'ünü vasiyet hakkı tanımıştır.⁴²³ Vasiyetin malın 1/3'ü üzerinden olması gerektiğinin hikmetini ise şu hadîs-i şerif çok güzel ifade etmektedir.

"Sa'd b. Ebî Vakkas şöyle anlatıyor. Veda hacı senesinde şiddetli bir hastalığa maruz kaldığımda Resulullah beni ziyarete geldi. Bende kendisine ben hastalandım Benim çok malım var. Miras bırakabileceğim sadece kızım var. Malımın 2/3'ini vasiyet edeyim mi diye sorduğumda O, 'hayır' dedi. Yarısını vereyim dediğimde yine 'hayır' dedi. 1/3'ünü dediğimde ise O, '1/3'ü çoktur. Senin vereseni zengin bırakman insalara el açıp dilenen bir aile bırakmandan daha hayırlıdır.' Buyurdular."⁴²⁴

Aileye yapılan tasarrufta düşülen israflardan birisi de ifrat boyutludur. Yani kişi bütün malını sadece ailesine harcayıp malı üzerindeki zekat, sadaka-ı fitır gibi diğer sorumlulukları yerine getirmiyorsa bu da bir israftır. Günümüzde aile üzerine

⁴¹⁹ Muhammed Emin Ömer İbn Âbidîn, "Tahrîru'n-nukûl fî nafakati'l-fürû'î ve'l-usûl", (Usul-furûun nafakasıyla ilgili bir inceleme), Çev. Kemal Yıldız, İlyas Yıldırım, Mehmet Gayretli, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.13, 2009, s.464.

⁴²⁰ Celal Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, Göktürk Yayınevi, Bakü, 1995, s.175.

⁴²¹ Durak Pasmaz, "Kur'ân-ı Kerîm'de İnfak Kavramı," Diyanet İlmî Dergisi, Ekim-Kasım-Aralık 1999, c.XXXV, sy.4, s.50.

⁴²² Ebû Dâvûd, *Zekat*, 45.

⁴²³ Buhârî, *Vesâyâ*, 3.

⁴²⁴ Buhârî, *Cenâiz*, 35; Müslim, *Vasiyyet*, 1.

tasarruftaki israfta daha çok bu yönlüdür. Cenâb-ı hak bir âyet-i kerîmede ise şöyle buyurmaktadır.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَعَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكُلُهُ وَالرَّيْثُونَ وَالزُّمَانُ مُمَشَّاهًا وَعَيْرَ مُمَشَّاهٍ كُلُوا مِنْ

ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

*“Asmalı-asmasız bağ ve bahçeleri, mahsûlleri, çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, zeytinleri ve narları, birbirine şekil ve renk yönünden benzer, tat bakımından benze-
mez tarzda yaratıp yetiştiren hep O’dur. Her biri mahsul verince ürününden yeyin,
devşirildiği gün hakkı olanların hakkını da verin, israf etmeyin, çünkü O müsrifleri
sevmez.”*⁴²⁵

‘Hakkı olanın hakkını verin’ cümlesini zekat olarak da nafîle sadaka olarak da tefsir edenler olmuştur. Her ne olursa olsun burada tasadduk edilmesi istenmektedir. Sonunda ise israf edilmesi yasaklanmaktadır. Buradaki *israf etmeyin* cümlesi ise değişik şekillerde tefsir edilmiştir. Konumuzla alakalı iki yorum vardır. Birincisi insanın, malının tamamını verip, çocuk çocuşuna ondan birşey bırakmamasıdır.⁴²⁶ İkincisi ise bunun tam tersi bütün malını sadece kendisine ve ailesine harcayıp fakire tasaddukta bulunmamadır.⁴²⁷ Bu yorumların her ikisi de aileyle ilgili mal harcamasında düşülen aşırılıklar ve israflardır.

b. Ana-Babaya Yapılan Harcamalarda Aşırılık

Yardıma muhtaç olan ana-babaya furu’ları tarafından imkanları nisbetinde yardımda bulunulması din ve ahlak kurallarının bir gereğidir.⁴²⁸ Kur’ân-ı Kerîm bu *“Sana Allah yolunda kimlere ve ne harcamayacaklarını sorarlar. De ki: İnfak edeceğiniz mal anne babaya..., verilmelidir. Hayır olarak daha ne yaparsanız Allah muhakkak onu bilir.”*⁴²⁹ şeklinde ifade edilmektedir.

Âyet-i kerîmede kişinin kendisi ve ailesi dışında infakta bulunması gereken ilk kişilerin ana-babası olması gerektiği anlatılmaktadır. Çünkü ebeveyn, sebebler açısından değerlendirecek olursak dünyada insanı yokluktan varlığa çıkarmışlar ve onu son derece güçsüz ve muhtaç bir halden büyütmişlerdir. Bundan dolayı ebeveynin

⁴²⁵ En’âm suresi, 6/141.

⁴²⁶ Süfyân b. Said b. Mesrûk es-Sevrî, *Tefsîr-u süfyânî’s-Sevrî*, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 1403,c.I, s.109.

⁴²⁷ Râzî, a.g.e., c.XXIII, s.176; İbn Kesir, a.g.e., c.II, s.183.

⁴²⁸ Celal Erbay, “Nafaka”, DİA., İstanbul, 2006, c.XXXII, s.283.

⁴²⁹ Bakara suresi, 2/215

çocuğun üzerindeki hakkı başkalarinkinden daha büyüktür. Kişi ilk önce kendisinden ve ailesinden sorumludur. Daha sonra ise kendisine en çok hakkı geçen ana-babasından durumuna göre sorumludur. Bu sebeble hakların gözetilmesi hususunda, ebeveynin başkalarından öne alınması gerekir.⁴³⁰

Çalışamayan ve malı da bulunmayan ana-babanın nafakasını temin etmenin çocuk üzerine vacip olduğunda icma vardır.⁴³¹ Çalışma gücü olduğu halde muhtaç olan ana-baba ilgili ihtilaf varsa da kuvvetli görüş nafakalarının karşılanma zorunluluğu için sadece fakirliklerinin yeterli olduğudur.⁴³² Çocuk açısından ise, fakir olan, fakat çalışıp kazanma imkanına sahip bulunan usulünün nafakasını teminle yükümlü kılınabilmesi için çocuğun, zengin olmasını da şart koşanlar vardır.⁴³³ Bu yüzden kendisine muhtaç olan ana-babasına imkanı olduğu halde bakmayan kişi haddi aşarak israf etmiştir. Allah indinde sorumludur.

*Amr b. Şu'ayb'ın, babası kanalıyla dedesinden rivayet ettiğine göre; bir adam Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelip: Ya Rasûlallah, benim malım var, çocuğum var, fakat babam malımı bitirecek, dedi. Rasûlullah (s.a.v) da: "Sen ve malın babana aitsiniz. Şüphesiz çocuklarınız, kazancınızın en temizlerindendir. Çocuklarınızın kazancından yiyiniz" buyurdu.*⁴³⁴

Burada çocuğun kazancı babanın kazancı sayılmaktadır. Bu yüzden babanın nafakası, çocuğun üzerine vaciptir.⁴³⁵

Metindeki, "Babam malımı bitirecek" manası verilen cümlede **يَتَّخِذُ** kelimesi yer almaktadır. Kelime "malın tamamını almak, tüketmek, kökünü kazımak" manalarına gelir. Bu kelime bazı nüshalarda **يَتَّخِذُ** "muhtaçtır" şeklinde geçmektedir. Buna göre cümlenin manası "Babam malıma ihtiyaç duyuyor" şeklinde olur. Bu kelime "ihtiyaç duyuyor" şeklinde kabul edilirse hadisin manası izaha ihtiyaç duymayacak kadar açıktır. Fakat "bitirecek, tüketecek" şeklinde olduğu takdirde kelimenin te'vili gerekecektir. Bu kelimenin izahı sadedinde Hattâbî şöyle demektedir:

"Hz. Peygamber'e (s.a.v) soru soran zâtın; babasının, malını tüketceği

⁴³⁰ Râzî, a.g.e., c.VI, s.21-22.

⁴³¹ el-Mevsuatü'l-fikhiyye, c.XXXI, s.74.

⁴³² el-Mevsuatü'l-fikhiyye, c.XXXI, s.75; Celal Erbay, a.g.e., s.178.

⁴³³ Celal Erbay, a.g.e., *Nafaka*, c.XXXII, s.283.

⁴³⁴ Ebu Davud, *İcare*, 43.

⁴³⁵ el-Mevsuatü'l-fikhiyye, c.XXXI, s.74.

tarzındaki sözlerinden maksadı, babasına vereceği nafaka sebebiyle malının tükenmesidir. Yani, babasına vereceği nafakaya, malının fazlası ve geliri kâfi gelmemekte, aslına da tecavüz etmektedir. Ama Rasûlullah (s.a.v), adamın mazeretini kabul etmemiş, babasının nafakasını vermeme konusunda ruhsat vermemiştir. Aksine, sen ve malın babana aitsiniz, buyurmuştur. Bu sözün manası şudur: Eğer malın kâfi geliyorsa, baban senin malından ihtiyacı kadarını alır. Ama senin malın yoksa veya kâfi gelmiyorsa o zaman çalışacaksın ve babanın nafakasını vereceksin.”⁴³⁶

Bu yüzden Hattabi’ye göre muhtaç olan bir ana-babaya oğlunun her halükarda bakmakla yükümlü olduğu, malı yoksa da çalışıp onların nafakalarını temin etmeye çalışması gerektiği anlaşılmaktadır. Yoksa ana-babaya infak etmede, onların nakafalarını temin etmede israfa girilmiş olur.

c. Akriba’ya Yapılan Harcamalarda Aşırılık

İnsanın, bütün fakirlerin ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir. Bundan dolayı mutlaka fakirlerin bazısının öncelenmesi gerekir. Tercih için mutlaka tercih ettirici bir sebep olmalıdır. Akrabalık, bazı bakımlardan tercih sebebi olabilir.⁴³⁷

Cenâb-ı Hâk bir âyet-i kerîmesinde, وَأَتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا “Yakınlarına, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver, sakın saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür.”⁴³⁸ buyurarak akrabaya da harcama da bulunulmasını emretmiş akabinde ise malın bu konuda saçıp savurulmasını ve bu suretle israfa girilmesini yasaklamıştır.

Akrabaya infak etme fıkıh terimolojisinde hısımlık nafakası altında incelenmektedir. Hısımlık nafakası ise aralarında kan bağı bulunan yakınlar bakımından söz konusu olur; Hanefî mezhebine göre, bunun içine usul-furu ve mahrem yakınlar girmektedir. Sıhrî hısımlık ve süt hısımlığı ise nafaka yükümlülüğü doğurmaz.⁴³⁹

⁴³⁶ Muhammed Şemsi’l-Hakki’l-Azim Âbâdî, *Avnu’l-ma’bûd şerh-i sünen-i Ebî Dâvûd*, Daru’l-kütübü’l-ilmiyye, Beyrut, 1995, c.IX, s.324.

⁴³⁷ Râzî, a.g.e., c.VI, s.22.

⁴³⁸ İsrâ suresi, 17/26-7.

⁴³⁹ Celal Erbay, a.g.e., “Nafaka”, c.XXXII, s.283.

Bu yüzden kişinin gerektiği ve imkan olduğu zaman bakmakla yükümlü olduğu bütün akrabaları değil nesep bakımından mahrem akrabalarıdır. Usul ve furu hısımlar bunun içine girdiği gibi konumuz açısından zevi'l-erhâmdan olan amca, hala, dayı, teyze de bunun içine girmektedir.⁴⁴⁰

Akrabaların nafaka almaya hak kazanabilmesi için bir takım şartlar vardır. Usûl ve fûrûdan olmayan civar hısımların diğer civar hısımlarından nafaka isteyebilmesi için, fakirliğine ilaveten gelir temini imkânından mahrum yani âciz olması gerekir. Yakınına nafaka vermeye mecbur olması için de bu veren hısımların zengin olması, nafaka alacaklısı ve borçlusu hısımların birbirleri arasında mirasçılık ehliyeti olması şarttır.⁴⁴¹

Bu şartların oluşması durumunda kişi özellikle zevi'l-erhâmdan olan kadın ve çocuklara nafaka vermesi için zorlanır.⁴⁴² Nafakayı vermediği takdirde israfa girmiş olur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi malın harcanmasında kullanım alanlarının önem sırası vardır ve bu sıraya göre infakta bulunmak gerekir. Ana-baba ya da yakın akraba infaka, yardıma muhtaçken onların ihtiyacını karşılamadan başkasına yardımda bulunma da bir aşırılığın ifadesidir. Aynı zamanda ana-babanın ihtiyacını görmeden yakın akrabanın ihtiyacını karşılamayı da bir israf olarak niteleyebiliriz.

d. Diğer İnsanlara Yapılan Harcamalarda Aşırılık

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ

بِهِ عَلِيمٌ “Sana Allah yolunda kimlere ve ne harcayacaklarını sorarlar. De ki: İnfak edeceğiniz mal anne baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış gariplere verilmelidir. Hayır olarak daha ne yaparsanız Allah muhakkak onu bilir.”⁴⁴³

Cenâb-ı Hâk yukarıdaki âyette ana-baba ve akrabaların yanında **yetimlere, miskinlere, yolda kalmışlara** da hayırda bulunulmasını istemektedir. Fakat bunda da aşırılığa düşülmesini yasaklamıştır.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ el-Mevsuatü'l-fikhiyye, c.XXXI, s.72.

⁴⁴¹ Ruhi Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1996, s. 276– 298.

⁴⁴² Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsuddin el-eimme es-Serahsî, *el- Mebsût*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1414/1993, c.V, s.222.

⁴⁴³ Bakara suresi, 2/215

⁴⁴⁴ İsrâ suresi, 17/26-7.

Köleler de malın harcandığı kişilerdir. Efendisi'nin, kölesinin nafakasını temin etmesi vacib iken,⁴⁴⁵ kendisine zekat terettüb eden kişilerin ise başkalarına ait kölelere zekatlarını verebilmektedirler.⁴⁴⁶

Bu kişilerin dışında kendilerine mutlak anlamda harcama yapılabileceği gibi, zekatta verilebilecek **zekat memurları, kalpleri İslâm'a ısındırılacak kişiler, borçlular** vardır. Bir de mutlak manada Allah yolunda harcama yapılabilmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, ister farz, ister vacip isterse de tatavvu olsun infakta dengeli olunması, herkesin hakkını gözeterek infak edilmesi bir esastır. Fıkıh kitaplarında söylenen her bir kayıt, söz, hüküm bir had ifade etmektedir. O hadde riayet etmemek başkasına yapılan harcamada israfa girmek demektir.⁴⁴⁷ Yani çıkış yaptığımız âyetin mazmûnunca Rahman'ın o has kullarına düşen harcamalarında ne israf etmektir, ne de cimrilik etmektir. Onlara düşen bu ikisinin arasında bir denge tutturaktır.⁴⁴⁸

3. Yetim Malını Kullanmada Aşırılık

Yetim malı yeme başkasının malını kullanıma girmektedir. Başkasının malını kullanmak suretiyle girilen israflar da pek çoktur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen haramilik yaparak insanların mallarını gaspetmek,⁴⁴⁹ yine miras vermemek suretiyle başkasının malını bir manada gaspetmek,⁴⁵⁰ hırsızlık yapmak,⁴⁵¹ yetim malı yemek,⁴⁵² ölçü tartıda aşırılık yapmak,⁴⁵³ miras taksiminde haksızlık yapmak, birçok haham ve rahibin insanların mallarını haksız yollardan yemeleri⁴⁵⁴ gibi şeylerden her birisini başkasının malını kullanmada aşırılık olarak ifade edebiliriz. Hatta Kur'ân-ı Kerîm'de genel manasıyla meşru olmayan herhangi bir yolla mala sahip olmak aşırılık olarak ifade edilmiştir.⁴⁵⁵ Yukarıda söylenen bu fiillerin her birisi de bizzat israf

⁴⁴⁵ Müslim, *Eymân*, 10. Ayrıca Bkz. el-Mevsuatü'l-fıkhiyye, c.XXIII, s.25.

⁴⁴⁶ Tevbe suresi, 9/60.

⁴⁴⁷ Nafaka ve infak hükümleriyle ilgili detaylı bilgi için Bkz. el-Mevsuatü'l-fıkhiyye, c.XXXI, s.34-100; İbn Âbidin, *a.g.m*, s.441-470.

⁴⁴⁸ Furkan suresi, 25/67.

⁴⁴⁹ Mailde suresi, 5/35.

⁴⁵⁰ Bakara suresi, 2/259.

⁴⁵¹ Mâide suresi, 5/38-39; Yusuf suresi, 12/73.

⁴⁵² Nisâ suresi, 4/6,10.

⁴⁵³ Rahman suresi, 55/8-9

⁴⁵⁴ Tevbe suresi, 10/34.

⁴⁵⁵ Nisâ suresi, 4/29-30.

kavramıyla olmasa bile israf kavramıyla aynı manayı taşıyan diğer kelimelerle belirtilmiş ve nehyedilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de başkasının malını kullanmadaki aşırılıkla ilgili bizzat israf kavramıyla ifade edilen tek bir konu vardır. O da yetim malını kullanmada düşülen aşırılıktır.

وَابْتَالُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبَرُوا

*“Yetimleri evlenme çağına varıncaya kadar gözetip deneyin. Akılca olgunlaştıklarını görürseniz mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyünce ellerine alacakları düşüncesiyle o malları israfla tüketmeyin.”*⁴⁵⁶

Yetim, babaları ölmüş, böylece de babalarından ayrı kalmış kimselerdir. Yani yetimliğin manası, tek kalmak demektir. Esasen bu isim, babalardan ayrılık devam ettiği için, büyüğe de küçüğe de verilir. Ancak ne var ki örfte bu isim, henüz buluğa ermemiş kimselere tahsis edilmiştir. Böyle bir kimse, işlerini görme hususunda, kendisine kefalet eden bir kefile ve işlerini yerine getiren bir kayyime muhtaç olmayacak bir duruma gelince, o kimseye artık yetim denilmez.⁴⁵⁷

Cenâb-ı Hâk, buluğa ermeden babasız kalmış bu yetimler hakkında *“Yetimleri evlenme çağına varıncaya kadar gözetip deneyin...”*⁴⁵⁸ buyurarak gözetilip kollanmalarını teşvik etmiş, kendileri de ihtiyaç duydukları halde yiyeceklerini, sırf Allah'ın rızasına ermek için fakire, yetime ve esire ikram ederleri medh ederken,⁴⁵⁹ yetimi itip kakani,⁴⁶⁰ ona değer vermeyeni⁴⁶¹ ise kınamıştır.

Cenâb-ı Hâk yetime bakılmasını teşvik ettikten sonra bu güzel işi yapanların bazı konulara dikkat etmeleri gerektiğini belirtmektedir. Yani bir nevi hudud çizmektedir ve bu hududun dışına çıkılmamasını emretmektedir. Bu hududların dışına çıkmak ise elbette israftır. Şimdi bu israflardan kısaca bahsedelim.

⁴⁵⁶ Nisâ suresi, 4/6

⁴⁵⁷ Zemahşerî, a.g.e., c.I, s.494; Râzî, a.g.e., c.IX, s.136;

⁴⁵⁸ Nisâ suresi, 4/6

⁴⁵⁹ İnsan suresi, 76/8-9.

⁴⁶⁰ Mâun suresi, 107/2.

⁴⁶¹ Fecr suresi, 89/17.

a. Mallarından Ötörü Bakıp Gözetmek

Yetimi malından ötürü bakıp gözetmek onun malı hususunda israfa düşmektir. Yetime bakıp gözetmede aslolan onun malına tenezzül etmeden rıza-ı ilahiye hedeflemek ve kendi ihtiyacı olsa bile onun malına dokunmayıp kendi malından ona harcama da bulunmaktır.⁴⁶² Fakat bu işin takva, azimet kısmıdır. Bununla beraber yetime baktığından ötürü ihtiyacı olan ve yetim malını kullanmak zorunda olanlara ise Cenâb-ı Hâk belirli şartlar koyarak yetim malından kullanma ruhsatı getirmektedir. “...İhtiyacı olmayan veli, yetim malına tenezzül etmesin. Muhtaç olan ise meşrû sûrette, ihtiyaç ve emeğine uygun olarak yararlansın. Onlara mallarını teslim ettiğinizde bunu şahitlerle tesbit ettirin. Allah hesab sorandır ve O’nun hesap sorması kâfidir.”⁴⁶³

Cenâb-ı Hâk, bu şartlara uymayanlara ise, “Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, aslında karınları dolusu ateş yerler. Onlar, yarın harıl harıl yanan bir ateşe gireceklerdir”⁴⁶⁴ tehdidinde bulunmaktadır.

b. Buluğ Çağlarına Gelmeden Mallarını Vermek

Buluğ çağlarına gelmeden yetimlere mallarını vermek malın zayi olup gitmesine sebep olabilmektedir. Çünkü buluğ çağına ermemiş bir çocukta sâlim bir aklın bulunması şüphelidir. Nitekim Kur’ân da, bize mallarını hayra kullanacak akıllarının olmadığını söylüyor. “Allah’ın sizin maişetinizin başlıca vesilesi kıldığı mallarınızı, akli ermeyen kimselerin ellerine vermeyin.”⁴⁶⁵

Bu âyetle hem aile reisi hem yetimlerin vasisi hem de devlet malını korumakla görevli kişiler uyarılmakta ve hayatın temeli olan malların sefihlere yani iyiyi kötüyü ayırt etme yeteneğinden yoksun akli ve görüş yeteneği zayıf olan kimselerin tasarrufuna verilmemesi emredilmektedir. İşte mal ve servetin israf edilmemesi için harcamada dengeyi sağlayamayan kıt akıllı kişilere malın verilmemesi gerekir. Aksi takdirde onlar, malı harcarken israf edeceklerdir.⁴⁶⁶

Tabî ki yetime buluğ çağına kadar malın verilmemesi, o malın istenildiği gibi kullanılması demek değildir. Nitekim bu davranış “...Büyüyünce ellerinden alacakları

⁴⁶² İnsan suresi, 76/8-9; Bkz. Begavî, a.g.e., c.IV, c.428.

⁴⁶³ Nisâ suresi, 4/6

⁴⁶⁴ Nisâ suresi, 4/10

⁴⁶⁵ Nisâ suresi, 4/5

⁴⁶⁶ Mehmet Soysaldı, *Kur’an’da İsrâf Kavramı*, s.109.

*düşüncesiyle o malları israfla tüketmeyin...*⁴⁶⁷ âyetiyle yasaklanmıştır. Çünkü buluş çağından önce yetime malının verilmemesinin illeti, malı zayi olmaktan korumaktır. Bu yüzden Cenâb-ı Hâk yetimin malına, en güzel tarzda yaklaşmayı emretmektedir.⁴⁶⁸

O en güzel tarz ise, Kur'ân da,. “...*Bu malları işleterek elde edeceğiniz gelirle onların ihtiyaçlarını sağlayın, giyeceklerini temin edin*”⁴⁶⁹ şeklinde belirtilmektedir.

Yetim malı yemek ne kadar kötü ve büyük günah ise, onları korumak da o derece sevaptır. Onun için yetim ve öksüzlerin, kendilerine sahip çıkabilecek seviyeye gelinceye kadar mallarının korunması, dînî ve aynı zamanda insânî bir görevdir.⁴⁷⁰

c. Buluş Çağları Geldiğinde Mallarını Vermemek

Buluş çağlarından önce yetimlerin mallarının korunması nasıl bir görev ise, buluş çağlarına eriştiklerinde mallarını teslim etmek de ayrı bir görevdir. Bu açıdan buluş çağları gelmeden yetimlere mallarını vermek aşırılık olduğu gibi buluş çağları gelmiş olmasına rağmen mallarından istifade etmek için mallarını vermemek de ayrı bir aşırılıktır. Nitekim Cenâb-ı Hâk bir âyet-i kerîmesinde ise bizzat yetimlere mallarının verilme zamanını belirtmiş ve “*Yetimleri evlenme çağına varıncaya kadar gözetip deneyin. Akılca olgunlaştıklarını görürseniz mallarını kendilerine teslim edin.*”⁴⁷¹ buyurmuştur.

Cahiliye Arapları, yetimlerin mallarından istifâde etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Çoğu zaman yetim kızların mallarına tamah ederek onlarla evleniyorlar veya o yetimin malı elinin altından gitmesin diye onu oğullarından biri ile evlendiriyorlardı. Gatafan kabilesinden bir kişi yetim olan zengin yeğenine bakmış, yeğeni buluş çağına erince parasını amcasından istemiş, fakat amcası vermemiş. Durumdan Efendimiz de haberdar olmuştur. Bunun üzerine şu âyet nazil olmuştur.⁴⁷²

⁴⁶⁷ Nisâ suresi, 4/6.

⁴⁶⁸ Bkz. İsrâ suresi, 17/34; En'am suresi, 6/152

⁴⁶⁹ Nisâ suresi, 4/5.

⁴⁷⁰ Cemal Ağırman, “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları,” Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007), sy: 2, s.24.

⁴⁷¹ Nisâ suresi, 4/6.

⁴⁷² Râzî, a.g.e., c.IX, s.136; Beyzâvî, a.g.e., c.II, s.140.

*“Yetimlere mallarını verin, murdarı verip temizi almayın, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü böyle yapmanız gerçekten büyük bir günah-tır.”*⁴⁷³

Bu ayet-i kerîmeden de yetimlere malları verilmesi istenirken aynı zamanda malları verilirken de dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmektedir. Belirtilen bu hususlara uymamak da bir israftır. Örneğin iyisinin yerine kötüsünü vermek gibi bir yanlışın içine girmek doğru değildir. Özellikle vârisler arasında verimli arazilerinin yerine çorak araziye vermek, daha genel bir ifade ile aynı cins fakat kalite farkı olan mallarda düşük kaliteliyi vermek, aynı şekilde tamamını veya bir kısmını kendi malına katmak suretiyle mallarını yemek gibi bir yanlışla düşmek, yetimin malını koruma sorumluluğunun ihlali demektir. Kuşkusuz bunların tümü israftır ve büyük günahdır. Allah Teala bunlardan sakındırmaktadır.⁴⁷⁴

d. Ganimetin Beşte Birinden Paylarına Düşeni Onlara Vermemek

*“Bir de malumunuz olsun ki savaşta elde ettiğiniz ganimetin beşte biri Allah’ındır. Yani Resulullâh’a, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara (gariplere) aittir.”*⁴⁷⁵

Ganimetlerden 1/5’i Allah’ın hakkıdır. Cenâb-ı Hâk da kendi hakkını âyettte zikredilen 5 gruba verilmesini istemektedir. O 5 grubtan birisi de yetimlerdir. Bu taksim Efendimiz dönemindeki taksimdir. Resûl-i Ekrem’in vefatından sonra ise bütün Raşit halifeler döneminde Allah’ın hakkı olan ganimetlerin 1/5’i 3 grub arasında paylaştırılmıştır. Onlar ise yetimler, yoksullar ve yolcular.⁴⁷⁶ Bu yüzden ganimetlerden yetimlerin hakkı vardır ve bu hakkı gözetmek sorumlular üzerine vaciptir. Âyet-i kerîmede bahsedilen yetimlerden ise hususiyle malı olmayan ve muhtaç durumda bulunan yetimler kastedilmiştir.⁴⁷⁷

Yukarıda dört maddede yetimlerin hakkı olan mallarıyla ilgili yapılması gerekenler açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla beraber Yüce Allah mirasçı olmayan

⁴⁷³ Nisâ suresi, 4/2.

⁴⁷⁴ Cemal Ağırman, a.g.m., s.23.

⁴⁷⁵ Enfal suresi, 8/41; Bkz. Haşr suresi, 59/7.

⁴⁷⁶ Burada Resulullah’ın akrabalarının zikredilmeme sebebi ‘Peygamber Efendimiz onlara sırf akrabaları olduğundan ötürü değil, fakir olduklarından ötürü vermişti.’ şeklinde açıklanmaktadır.(el-Kâsânî, Alaaddin Ebu Bekir b. Mesud b. Ahmed, *Bedâiu’s-Sanâi’ fî tertîbiş-şerâi’*, Dâru’l-kütübü’l-ilmîyye, ts., c.VII, s.125.)

⁴⁷⁷ Taberî, a.g.e., c.XXVIII, s.39.

yetimlerin miras taksiminde bulunmaları durumunda gönüllerinin hoşnut edilmesi bakımından onlara da belirli bir pay ayrılmasını tavsiye etmektedir.

*Miras taksim edilirken (varis olmayan) akrabalar, yetimler, fakirler de orada bulunuyorlarsa, onlara da bir şey verin ve gönüllerini alacak tatlı sözler de söyleyin.*⁴⁷⁸

Bu âyetle ilgili pek çok yorum yapılmıştır. Yetimlere mal vermenin vacip olduğunu söyleyenler olduğu gibi memdûp olduğunu da söyleyenler vardır. Bu görüşlerden başka bunun vasiyet olduğu da söylenmektedir.⁴⁷⁹ Hüküm her ne olursa olsun burada aslolan miras paylaşırma esnasında yetimlerin düşünülmesi gerektiridir.

Hatta miras paylaşırma esnasında onları düşünmenin ötesinde onların her infak edildiği zaman düşünülmesi istenmektedir. “*Sana Allah yolunda kimlere ve ne harcayacaklarını sorarlar. De ki: İnfak edeceğiniz mal anne baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış gariplere verilmelidir. Hayır olarak daha ne yaparsanız Allah muhakkak onu bilir.*”⁴⁸⁰

Netice itibariyle şunu söyleyebiliriz ki, Cenâb-ı Hâk yetimlerle ilgili bir çok âyet zikretmekte ve pek çok hüküm belirtmektedir. Yukarıda belli başlıklar altında işlediğimiz her bir konu, her bir âyet yetimlerle ilgili çiziler sınırlardır, bu sınırları aşmak ise bir israftır.

C. Günah

İsraf fiilin, Kur'an-ı Kerim'de kullanıldığı anlamlardan birisi de "günah işleme hususunda aşırı gitmektir." İsraf kavramının manasına ve işlediğimiz konulara bakıldığında bütün hepsinin aslında birer günah olduğu görülecektir. Fakat bizim buna rağmen 'günah'ı israf çeşitlerinden birisi olarak ayrı başlık altında incelememizin sebebi Kur'ân-ı Kerîm'in israf kavramına yaklaşma uslubudur. Kur'ân inkâr, şirk, adam öldürme, yetim malı yeme, kişinin kendi cinsine ilgi duyması gibi günahları ayrı ayrı israf olarak değerlendirdiği gibi mutlak anlamda günahı da israf olarak değerlendirmektedir. Bu manada Kur'ân-ı Kerîm'de iki yer de israf kelimesi kullanılmaktadır.

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

⁴⁷⁸ Nisâ suresi, 4/8.

⁴⁷⁹ Bkz. Râzî, a.g.e., c.IX, s.159-160;

⁴⁸⁰ Bakara suresi, 2/215

“De ki: “Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, gafur ve rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı fazladır).”⁴⁸¹

Bu âyette yer alan الَّذِينَ اسْرَفُوا عَلَىٰ اَنْفُسِهِمْ yani “nefislerine karşı haddi aşanlar” ibaresine tefsirlerden baktığımızda “günah işleyenler” olarak yorumlandığını görmekteyiz.

Ebussuud Efendi (ö. 982/1574) buradaki ibarenin müminlere has olduğunu ifade ederek masiyette haddi aşarak günaha girenlerin kastedildiğini söylemektedir.⁴⁸²

Âlusî (ö. 1270/1853), nefisine karşı cinayet işleyip masiyette ifrat eden günahkâr mümin kullarım Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz şeklinde yorumlamaktadır.⁴⁸³

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ise, şöyle demektedir. ‘İsraf, mal sarfında meşhur ise de insanın yaptığı herhangi bir fiilde haddini aşmaktır. Burada cinayet mânâsı da ilave edilerek عَلَى harf-i ceriyle kullanılmıştır. Yani günahı aşırı giderek kendi nefislerine karşı cinayet yapmış olan kullarım! "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin." demektir.’⁴⁸⁴

Gırnâtî ise, kâfirlere de isyankâr müminlere de hitap ettiğini belirtmektedir. Kâfire şayet mümin olursan Cenâb-ı Hakk’ın küfrünü ve bütün günahlarını bağışlayacağından ümidini kesme denirken, âsî mümine ise tevbe ettiği takdirde bağışlanmaktan ümidini kesmemesi söylenmektedir.⁴⁸⁵

Âyetin nuzul sebebine baktığımızda farklı rivayetler görmekteyiz. Elmalılı Hamdi Yazır bu rivayetleri dört başlıkta toplamaktadır.

1. İbn Abbas'a (ö. 68/687) göre Mekke müşrikleri hakkında inmiştir ki onlar şöyle diyorlardı: "Muhammed 'putlara tapan, Allah ile beraber başka bir ilaha dua eden, Allah'ın muhterem kıldığı canı öldüren kimseler affedilmez' diyor. Biz bu fiilleri işlediğimize göre, nasıl hicret eder ve müslüman oluruz?"

⁴⁸¹ Zümer suresi, 39/53

⁴⁸² Ebu’s-Suud, a.g.e., c.IX, s.259.

⁴⁸³ Âlusî, a.g.e., c.XXIV, s.13.

⁴⁸⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, c.VI, s. 4133.

⁴⁸⁵ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Gırnâtî, el-Kelbî, *et-Teshîl li ulûmi’t-tenzîl*, Dâru’l-kütübü’l-arabiyye, Lübnan, 1983/1403, c.III, s.197.

2. Hz. Vahşi hakkında inmiştir.

3. Hz. Ömer'le beraber hicret etmeye karar verip daha sonra müşriklerin sözüyle bu kararından vazgeçen Hişam b. As b. Vail hakkında nazil olmuştur.

4. Ayyaş b. Ebi Rabia ile Velid b. Velid'in de içinde bulunduğu bir grubun müslüman olmaları, fakat bir müddet sonra putperestlerin işkenceleri sebebiyle İslam dinini terk etmeleri üzerine nazil olmuştur ki bazı sahabiler onların tövbelerinin bir daha asla kabul olunmayacağını düşünüyorlardı. Ancak onlar bu düşüncelerinde yanılmışlardı. Çünkü Hz. Ömer bu âyeti yazıp onlara göndermiş, onlar da tekrar müslüman olup hicret etmişlerdir.⁴⁸⁶

Bu rivayetler ışığında da baktığımız da gerek müşrik olsun gerek mümin hangi günahı işlemiş olursa olsun hatta -tevbe etmek şartıyla- şirke girmiş bile olsa Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi anlatılmaktadır. Âyette bütün günahları kapsamına alan kelimenin de israf olduğunu görmekteyiz.

وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

“Evet onların bu durumda dedikleri sadece şu oldu: “Ey bizim kerîm Rabbi-miz, günahlarımızı ve işlerimizdeki aşırılıklarımızı affet! Ayaklarımızı hak yolda sabit kıl ve kâfirler gürûhuna karşı bize yardım eyle!”⁴⁸⁷ âyet-i kerîmesinde yer alan israf fiili de günah işleme anlamındadır.

Taberi, âyetin tefsirini yaparken israf kelimesinin bir şeyde haddi aşma anlamında olduğunu söyleyerek ذُنُوبَنَا lafzıyla küçük günahlarımızı, وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا lafzıyla da “orda kalmayıp haddi aşdıklarımızı yani girdiğimiz büyük günahları” da bağışla manasına geldiğini söyler.⁴⁸⁸

İbn Atiyye, ذُنُوبَنَا kelimesinden sonra وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا kelimesinin kullanılmasının tekid için olduğunu söyleyerek Dahhak'ın görüşünü aktarır. Dahhak, ذُنُوبَنَا lafzının âm lafız olduğunu إِسْرَافَنَا lafzının ise hâs lafız olarak büyük günahlar manasında kullanıldığını aktarmaktadır.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., VI, 4134.

⁴⁸⁷ Âli İmran suresi, 3/147.

⁴⁸⁸ Taberî, a.g.e., c.IV, s.120; Bkz. Âlusi, a.g.e., c.IV, s.84;

⁴⁸⁹ İbn Atiyye, a.g.e., c.I, s.571.

Sonuç olarak bu iki âyet-i kerîmeden israf kavramının Kur'an-ı Kerîm'de günah işleme anlamında da kullanıldığını anlamaktayız.

III. AHLÂKÎ KONULARDA İSRAF

A. Homoseksüellik

Cenâb-ı Hâk Kur'ân-ı Kerîm'de israf olarak nitelendirdiği bir konu da kişinin karşı cinsi bırakıp kendi cinsine ilgi duymasidir. Bu haramı işleyenlerin ise, Lut kavmi olduğunu belirtmektedir.

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ

*“Lût'u da gönderdik. Halkına dedi ki: “Daha önce hiç kimsenin yapmadığı pek çirkin bir işi siz mi yapıyorsunuz? Siz kadınların ötesinde, şehvetle erkeklere gidiyorsunuz ha! Yok, yok anlaşıldı! Siz **müsrif** bir milletsiniz!”⁴⁹⁰*

Hız. Lut'un, iğrenç fiillerini belirttikten hemen sonra onları "müsrif" olarak vasıflandırması, bu sıfatın o fiilden kaynaklandığına açıkça delalet etmektedir. Dolayısıyla buradaki "müsrif" kelimesi "şehvetle erkeklere yaklaşan," günümüzde yaygın olan ismiyle "homoseksüel olan" anlamına işaret etmektedir.⁴⁹¹ Oysa fitrî bir ihtiyaç olarak şehvetlerini giderme yolunda, Allah, erkekler için nikah kıymak şartıyla sadece kadınları yarattığını⁴⁹² belirtmektedir.⁴⁹³

Cinsel birleşmenin asıl amacı, neslin üremesidir. Kadınla erkeğin birleşme arzularının altında Allah'ın bu hikmeti yatmaktadır. İnsanın çocuk olmayacak tarzda sadece şehvetini defetmesi, arzusunu yerine getirmesi, şehvetini meşru olmayan daireye sarfetmesi, şehveti ve birleşmeyi, hikmet ve amacı dışına çıkarmaktır. Bu da bir israftır.⁴⁹⁴

Diğer âyetlerde Lut kavminin yapmış olduğu bu davranış habâis (kötü, pis), kendileri ise fâsık⁴⁹⁵ ve cahil⁴⁹⁶ olarak nitelenmektedir.

⁴⁹⁰ A'râf suresi, 7/80-81.

⁴⁹¹ Hikmet Akdemir, *Kur'ân-ı Kerim'de İsrâf Kavramı*, s.38.

⁴⁹² Bakara suresi, 2/223.

⁴⁹³ Ali Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s.294

⁴⁹⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990, III, 365.

⁴⁹⁵ Bkz. Enbiyâ suresi, 21/73-74.

⁴⁹⁶ Bkz. Neml suresi, 27/56.

Hız. Lut'un kavminin yapmış olduğu bu davranış başka surelerde ise tafsilatlı olarak şöyle anlatılır:

“Esasen kötü işler yapagelen halkı, kötü niyetle koşa koşa Lût'a geldiler, Lût: “Ey halkım! dedi, işte kızlarım! Onlar sizin için nikâh akdi ile, daha temiz, şaibeden daha uzaktır. Öyle ise Allah'tan korkun, emirlerini, çiğnemekten sakının da, bari misafirlerimin yanında beni rüsvay etmeyin! Yok mu içinde aklı başında bir adam? Şöyle dediler: “Sen de pek iyi bilirsin ki senin kızlarında hakkımız ve onlarla hiç bir alâkamız yoktur, onlarda gözümüz yoktur, ama sen bizim ne istediğimizi pekâla biliyorsun!”⁴⁹⁷

Lut kavmi o kadar azıtmıştı ki, Hız. Lut'a misafir olarak gelen erkeklere bile şehvetle yaklaşıyorlar ve Hız. Lut'un evini basıyorlardı. Hız. Lut onlara kavminin kızlarını teklif etse de onlar buna yanaşmıyorlardı.

Başka bir âyet-i kerîme de ise Hız. Lut onlara şöyle sesleniyordu. *“Neden siz bütün insanlardan sadece erkeklere şehvetle varıyorsunuz? Neden Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıp da bu işi yapıyorsunuz? Siz hakikaten iyice azmış bir toplumsunuz.”⁴⁹⁸*

Bu azgınlıklarından vazgeçmemelerinden ötürü ise onlara azab inmiştir. *“Azap emrimiz gelince o ülkeyi alt üst ettik. ve üzerlerine pişirilmiş balçıktan yapılp istif edilmiş ve Rabbinin nezdinde damgalanmış taşlar yağdırdık.”⁴⁹⁹*

⁴⁹⁷ Hud suresi, 78/79. Bkz. Hıcr suresi, 15/59-77; Kamer suresi, 54/33-34; Ankebut suresi, 29/32-35.

⁴⁹⁸ Şuara suresi, 26/160-1.

⁴⁹⁹ Enbiyâ suresi, 21/82-83.

B. Kibir

Böbürlenme, kendini beğenme ve çok defa bir üstünlük düşüncesi içinde bulunma diyebileceğimiz kibir, kişinin, bir kısım farklı özellikleri varmış gibi konuşması ve davranması, oturuşu-kalkışı, el-ayak hareketleriyle hep bir farklılık peşinde bulunması, üstün bir karakter olduğunu ifade etmeye çalışması... gibi tavırlarla bencilliğin dışı vurması sayılan bir ahlâki israftır. Böyle bir kişi her zaman kendini olağanüstü görmenin yanında çok defa, başkalarını, hususiyle de meslek, meşrep, yol-yöntem açısından kendine rakip saydığı kimseleri küçük görür ve gösterir; onlara karşı sürekli üstünlük düşüncesi taşır. Başkalarına ait faziletleri duymaya asla tahammül edemez. Bu haleti rûhiye içinde bulunan kişilerin başında Firavun gelir.

İsraf "kibirilenmek ve gururlanmak" manalarında Kur'an-ı Kerîm'de iki yerde kullanılmaktadır ve bunların her ikisi de Firavun'dan bahsetmektedir. Cenâb-ı Hak, Kur'an-ı Kerîm'de israfı olaylar, durumlar üzerinden anlatıp şahıslar için bu kavramı kullanmazken Firavundan bahsettiği iki yerde ise onu müsrif olarak isimlendirmiştir. Yani -tabiri caizse- "kibrin abidesi Fravun, müsrifin tekidir" denilmektedir.

مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ *Doğrusu, Firavun, müsrif, haddini aşan, büyüklük taslayan zorbanın teki idi*⁵⁰⁰

وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ *"Çünkü Firavun o ülkede son derece despot ve çok aşırı gidenlerdendi."*⁵⁰¹

Bu âyetlerdeki israf fiilini, esasen "şirk ve inkar" kapsamında düşünmek de yanlış olmaz. Ancak burada Firavun'un özelliğinden kaynaklanan özel bir inkar söz konusudur. O da "Allah'a kul olma sınırını aşıp ilahlık iddiasında bulunmak"⁵⁰² ve bu iddia sebebiyle kendisini ilah sanacak kadar kibirlenmek, gururlanmak; bir ilah gibi tüm insanlara ve dünyaya hükmetmeye kalkışmak; kendisine itaat etmek istemeyenleri çeşit çeşit entrikalarla tuzağa düşürmeğe çalışmak; böylece fesat ve bozgunculuğu

⁵⁰⁰ Duhan suresi, 44/31.

⁵⁰¹ Yunus suresi, 10/83.

⁵⁰² Şuara suresi, 26/29; Naziat suresi, 79/24.

teşvik etmek; bütün bunlara rağmen yine de itaat etmeyenleri şiddetli bir zulüm ve baskı altında ezmek."⁵⁰³

Bazı alimler, وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ ibaresinin açıklamasında yeryüzünde kibirle hareket eden, وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ bölümünde ise küfürde aşırılığa giden manasını verseler de⁵⁰⁴ ilk cümlelerin, ikinci cümlelerin bir nevi açıklaması olduğu da düşünebilir. Böylece iki farklı yorum tevfiğ etmiş olur. Yani firavunun yeryüzünde yapmış olduğu mütekebbirce davranışlar bir müsriflik ve haddi aşmışlıktır denilebilir.

Nitekim Beyzâvî, وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ibaresinin açıklamasında firavunun ilahlık iddia etmek ve Peygamber torunlarını köleleştirmek suretiyle kibre giren ve bunda aşırılağa düşenlerden olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁵

Âlûsî ise bu âyetteki israf kelimesinin açıklamasında kibrin yanında adam öldürme ve kan döküp fesat ve zulm yapmak suretiyle haddi aşma manalarını katmaktadır.⁵⁰⁶ Aslında bu fiillerinde kibrin bir neticesi olduğu görülmektedir.

Kur'an-ı Kerîm başka bir âyet-i kerîme de israf fiilinin müradifi zulm kavramı kullanılarak, âyetle belirtilen topluluğun inanmamalarının altında yatan sebebin büyüklenmek ve kibirlenmek olduğu ifade edilerek bu davranışın zalimlik olduğu belirtilmiştir.

“De ki: Söyleyin bakalım: Eğer bu Kur'an Allah tarafından geldiği halde siz reddetmişseniz, İsrailoğullarından da bir şahit, (tevhid, âhiret vb. İman esasları gibi Kur'an'da bildirilen hakikatlerin) benzerine şahitlik edip iman ettiği halde, siz kibirlenerek iman etmezseniz sizden daha şaşkın, daha zalim kimse olabilir mi? Allah elbette böyle zalimleri hidâyet edip emellerine ulaştırmaz.”⁵⁰⁷

Farklı yorumlar yapılmakla birlikte genel itibariyle tefsirlerde şahidin Abdullah b. Selam, inkar eden topluluğun ise Yahudiler olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰³ Hikmet Akdemir, a.g.m., s.36.

⁵⁰⁴ Şevkânî, a.g.e., c.II, s.466; Begavî, a.g.e., c.II, s.364; el-Gırnatî, a.g.e., c.II, s.97.

⁵⁰⁵ Beyzâvî, a.g.e., c.III, s.211; Bkz. Vahidî, a.g.e., c.I, s.505 Ebussuud, a.g.e., c.IV, s.171, Nesefî, a.g.e., c.II, s.138.

⁵⁰⁶ Bkz. Âlûsî, a.g.e., c.XI, s.167; Ayrıca Bkz: Zemahşerî, a.g.e., c.II, s.345.

⁵⁰⁷ Ahkâf suresi, 46/10.

⁵⁰⁸ Taberî, a.g.e., c.XII, s.26; Beyzâvî, a.g.e., c.V, s.178; Kurtubî, a.g.e., c.XVI, s.188; İbn Kesir, a.g.e., c.IV, s.156;

Başka bir âyet-i kerîme de insanın haddi aşır azgınlık yaptığı ifade edildikten sonra bunu müstağni davranmasına kendisini başka hiç kimseye karşı muhtaç hissetmemesine bağlar. Müstağnilik ise, kibrin alametlerindendir.

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ “Hayır! Rabbinin bunca nimetlerine rağmen kâfir insan kendisini ihtiyaçsız zannetti diye azar.”⁵⁰⁹

İkinci bölümde işlediğimiz çerçevede sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, israf, sadece ekonomik bir metanın zayi edilişi değil, bir bütün olarak insan hayatının çeşitli günahlarla zayi edilişidir.

⁵⁰⁹ Alak suresi, 96/6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSRAF'IN SEBEBLERİ, ZARARLARI VE KURTULMA YOLLARI

I. İSRAFIN SEBEBLERİ

Bu bölümde israfın sebepleri üzerinde duracağız. Tabî ki bu sebepleri zikrederken sadece güncel anlamıyla sınırlı kalarak değil ikinci bölümde anlattığımız bütün israf çeşitlerini göz önünde bulundurarak ortaya koymaya çalışacağız. Ardından ise husûsî manadaki israf sebepleri üzerinde kısaca duracağız.

1. Umûmî Sebepleri

a. *Taklîdî İman*

Bütün çeşitleri göz önüne alındığında israfın asıl sebebinin taklîdî iman olduğu görülecektir. Taklîdî iman ıstılahta, "doğru olduğuna inanarak, itikadda, sözde fiil ve yaşantıda delilini araştırmadan, bir kimseye uymak ve benzemek"⁵¹⁰ anlamına gelmektedir.

Tariftten de anlaşılacağı üzere taklid sahibi, mümin de kâfir de olabilir. Taklid düşünmeden, tefekkür etmeden hareket etmeye sebep olmaktadır. Bu da her iki anlamda da itikatta israfa yani inkara sebep olmaktadır. Çünkü tefekkür eden, düşünen her kişi şayet kafirse mümin olacak,⁵¹¹ mümin ise taklitten kurtulup imanda derinleşme yoluna girecektir. Biz burada bütün israf çeşitlerinin sebebi olması dolayısıyla sadece mümindeki taklîdî yani taklîdî imanı ele alacağız. Bu sebep itikadî konularda düşülen israfa doğrudan, ameli ve ahlâkî konulardakinde ise dolaylı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Taklîdî iman inaçsızlığın sebebidir. İnanmamanın asıl sebeplerini saymamız gerekirse aslında hiç inanmamanın sebeplerini kibir ve asabiyet ruhu gibi durumları söyleyebiliriz. Fakat bir de bunların yanında iman edilip de seviyenin artırılmamasından ötürü düşülen inaçsızlık vardır. İman ettikten sonra küfre girme aslında -Allah korusun- herkes için mümkündür. Fakat bu durum tahkîki iman sahiblerine göre taklitte kalanlarda daha çok ortaya çıkmaktadır. Buna iman zafiyeti de diyebiliriz.

⁵¹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, c.I, s.245.

⁵¹¹ Bakara suresi, 2/170-1

Ehl-i sünnet ulemasının geneline göre iman tasdikten ibarettir.⁵¹² Fakat bu mertebe imanın en alt mertebesidir. Yani bir nevi taklîdî iman mertebesidir. Ya da başlangıç seviyesinde icmâlî imandır. Marifet ve amelle beslenmediği sürece kişi tahkîkî imana eremez. Ehl-i sünnet uleması her ne kadar kurtuluş için bu mertebeyi yeterli görsede makbul görmemektedir. Mâtürîdî, akaid sistemini oluştururken, taklitten kaçınarak nazar ve akıl yürütmeye tahkîkî imana ulaşmayı kelâm ilminin temel prensiplerinden biri olarak benimsemiştir.⁵¹³ Çünkü bu insan her an kayıp düşebilir. Bu yüzden akıbetinden endişe edilir.

Mutezile alimleri ise, icmali ya da taklîdî imanı yeterli görmemekte, kesin akli delillere dayanmayan bir imanın geçerli olmadığını ve akli delile dayanmayan tasdikinden iman olarak kabul edilemeyeceğini söylemektedirler.⁵¹⁴

Ehl-i sünnet ulemasının, bilgi ve amel olmaksızın mücerred tasdikinden iman etmiş olmak için yeterli olacağı sözü kabul edilse de sadece tasdikte kalan bir imanın kişiyi zamanla inançsızlığa sürükleyebileceği unutulmamalıdır. Yani bu manada taklîdî iman inançsızlığın sebebidir. Çünkü marifet ve amelle beslenmeyen bir iman zayıflamakta, zamanla yok olup gitmekte ve inançsızlığa sebep olmaktadır. Kişi inandığı gibi yaşamadığında, yaşadığı gibi inanmaya başlamaktadır. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm “*Ey iman edenler! ...iman edin.*”⁵¹⁵ buyurarak inanılması gereken şeylere tafsilatıyla, tahkike ermiş olarak ve ciddi manada inanılmasını istemektedir.⁵¹⁶ Zira ayetin devamında imandan sonra küfre girenlerin akıbeti ortaya konulmak suretiyle taklitte kalıp iman mevzularını ciddi manada hazmedemeyenlerin düşebileceği durum ortaya konulmaktadır.

Taklîdî iman şirkin de sebebidir. Akli ve nakli bilgi ile desteklenmeyen iman kişinin şirke düşmesine sebep olabilmektedir. Cenâb-ı Hâk âyet-i kerîmesinde لَيْسَ كَمِثْلِهِ

⁵¹² Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu'l-tevhid*, Thk. Fethullah Halîf, Dâru'l-câmiâtî'l-mısıryye, İskenderiyye, ts, s.332, 394; Muhammed b. Et-Tayyib b. Muhammed b. Cafer b. el-Kâsım Ebûbekr el-Bâkılânî, *Temhîdî'l-evâil fî telhîsî'l-delâil*, Thk. İmâduddin Ahmed Haydar, Müessesetü'l-kütübü'l-sekâfiyye, Lübnan, 1407/1987, s.389.

⁵¹³ Ali Abdülfettah el-Mağribî, *İmâm Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî ve ârâühü'l-kelemîyye*, Kahire 1985, s. 79.

⁵¹⁴ Muhit Mert, “Nesefî’de İman-Bilgi İlişkisi”, Dinî Araştırmalar Dergisi, Ocak-Nisan 2001, c.3, s.115.

⁵¹⁵ Nisâ suresi, 4/136.

⁵¹⁶ Râzî, a.g.e., c.XI, s.60; Beyzavî, a.g.e., c.II, s.266; İbn Kesir, c.I, s.567; Elmalılı, a.g.e., c.III, s.1496.

شيء “Onun benzeri gibi bile bir şey yoktur.”⁵¹⁷ demesine karşın tecsîm ve teşbîhe girilebilmekte ve kavmî Hz. Musa’ya inandıktan sonra o yanlarından ayrılınca buzağıya tapabilmektedir.⁵¹⁸

Taklîdî iman nankörlüğün de sebebidir. Tahkîkî imanı elde edememiş bir kişi Cenâb-ı Hâkk’ı sadece sıkıntılı ve zor günlerinde hatırlayacak Allah Teâlâ kendisine bolluk ve her türlü nimet verdiğinde ise tıpkı Karun gibi⁵¹⁹ asıl nimet vereni unutacak hatta o nimetlerin kendi kazancı olduğunu iddia edecektir.

Taklîdî iman amelî ve ahlâkî konulardaki israfların da sebebidir. Taklîdî iman sahibinin Allah korkusu da -tabiri caizse- imanının kalitesi kadardır. Bu yüzden malı kullanırken İslâm’ın koymuş olduğu kriterlere riayet etme hassasiyeti azdır. Dilediği gibi kullanır ve bir sürü israfa girer. Yine Allah korkusu az olan kişinin meşrû münâsebetin dışındaki her çeşit ahlaksızlığa girmesi muhtemeldir.

b. Dünyevileşme

İnsanın ferdî ve ictimai alanda yaşadığı dünyevileşme kendisinin dünya ve ukba hayatını önemli derecede etkileyen amillerdendir. Dünyeviliğin artması kişiyi bir süre sonra tevehhümü ebediyye düşüncesi içerisine sokmaktadır. Böylece öleceğini bildiği halde sanki hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamakta ve “*malının kendisini ölümsüz kılacağını sanmaktadır.*”⁵²⁰ Bir müddet sonra inandığı gibi yaşamayan o mümin yaşadığı gibi inanmaya başlar ve *hesabı, mizanı, cenneti, cehennemi*, Allah’ı ikrar eder. Böylece itikadî anlamda israfın içine girer. Cenâb-ı Hak ise dünyeviliğe kapılıp hakkı yalanlayanları azabıyla tehdit etmektedir.

*Nimet ve devlet içinde yüzen, hak dini yalan sayanları, sen Bana bırak ve onlara biraz mühlet ver. Muhakkak ki Bizim nezdimizde bukağılar, alevli ateşler, dikenli, boğazı tırmalayan yiyecekler ve gâyet acı azap var.*⁵²¹

Başka bir âyet-i kerîme de ise “*Onlar ki âhirette bize kavuşmayı ummaz ve sadece dünya hayatına razı olup onunla tatmin bulur ve onlar ki Bizim tek İlah olduğu-*

⁵¹⁷ Şûrâ suresi, 42/11.

⁵¹⁸ Bkz. Âra’f suresi, 7/148.

⁵¹⁹ Bkz. Kasas suresi, 28/76.

⁵²⁰ Hümeze suresi, 104/3.

⁵²¹ Mürselât suresi, 73/11; Bkz. Müddessir suresi, 74/11-14; Necm suresi, 53/29.

muzun delillerinden ve gönderdiğimiz Kur'ân âyetlerinden gaflet etmeyi sürdürür, işte bunların, irtikâb ettikleri şirk ve isyan sebebiyle varacakları yer cehennemdir."⁵²²

Dünyevîliğin neden olduğu israflardan birisi de *malı kullanmada* düşülen aşırılıklardır. Toplumlardaki dünyevileşmeyi, dolayısıyla da yozlaşmayı ve çürümeyi hazırlayan temel faktörlerden birisi, israf ve lükstür. Yani infâkın (verme kültürünün) doğru ve sıhhatli gerçekleşmemesidir.⁵²³ Dünyeviliğe kapılan bir kişi her türlü zevkin peşine düşer. Meşru yolda haddinden fazla harcadığı gibi Gayr-ı meşru yollarda dahi harcamada bulunabilir. Malının zekatını vermeyi düşünmez.

Ahireti unutup da dünyeviliğe kapılan kişilerin düştüğü israflardan diğeri *ahlâkî yozlaşmadır*. Cenâb-ı Hak ise dünya hayatını veciz bir şekilde şöyle özetler.

"İyi bilin ki (âhirete yer vermeyen) dünya hayatı, bir oyundur, bir oyalanmadır, bir süstür. Kendi aranızda karşılıklı övünme, mal ve nesli çoğaltma yarışıdır. Tıpkı o yağmura benzer ki bitirdiği ürün, çiftçilerin hoşuna gider. Ama sonra kurur, sen onu sapsarı kurumuş görürsün. Sonra da çerçöp haline gelir. İşte dünya hayatı da böyledir. Âhirette ise kâfirler için şiddetli bir ceza, müminler için ise Rab'leri tarafından bir mağfiret ve rıza! Evet, dünya hayatı bir aldanma metâından başka bir şey değildir."⁵²⁴

Görüldüğü gibi dünya hayatı bir takım geçici haz ve lezzetlerden ibarettir. Aslında bunlar hiçbir zaman insana ahiretteki sonsuz mutluluğu unutturacak ölçüde bir bağlanmayı hak etmemektedir. Zaten bu yüzdendir ki Kur'ân-ı Kerîm, dünyevi cazibeleri hayatının gayesi haline getirenleri uyarmaktadır. Çünkü söz konusu cazibeler insanı manevi değerlerden kopararak maddeye yani haz, lezzet ve zevklere yöneltmektedir. Böylesi bir yaşantı da tabii ki, insanın ebedî hayatında mutluluk ve huzuru yakalamasına engel olmaktadır.⁵²⁵

Kur'an'da dünyevileşmeyi çok net resmeden, özlü anlatımlardan birisi de ilahî hakikatler hakkında bilgisi olduğu halde, hayatın "niçin"ine ilişkin cevabı bilip, bu

⁵²² Yunus suresi, 10/7-8.

⁵²³ Yunus Ekin, "Dünyevileşmeye Bir Çözüm Olarak Infâk Anlayışı," Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 6/2002, s.91.

⁵²⁴ Hadîd suresi, 57/20.

⁵²⁵ Muhsin Demirci, *Kur'ân'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*, Ensar yayınları, İstanbul, 2010, s.71.

bilgiye göre amel etmeyen, zihinsel ve ruhsal olarak dünyevileşmiş ilim ehlinin anlatıldığı⁵²⁶ şu âyet-i kerimedir.

*Onlara, kendisine âyetlerimiz hakkında ilim nasib ettiğimiz kimsenin de kıssasını anlat: Evet, o adam bu ilme rağmen o âyetlerin çerçevesinden sıyrıldı, şeytan da onu peşine taktı, derken azgınlardan biri olup çıktı. Eğer dileseydik, onu o âyetler sayesinde yüksek bir mevkiye çıkarırdık, lâkin o, dünyaya saplandı ve hevasının esiri oldu.*⁵²⁷

Burada karakteri sergilenen ilim verildikten sonra dünyevileşmiş kişi (Bel'am ibn Bâûrâ, veya Ümeyye ibn Ebî's-Salt) prototipi penceresinden ilahî nitelikli bilgiden uzaklaşarak, şeytanın kurulu dünyasında yeryüzü saltanatına, maddeye râm olmuş modern zihniyeti, sekülerleşmiş insan tipolojisini seyredebiliriz.⁵²⁸

c. *Heva ve Heves*

Umûmî anlamda israfın sebeblerinden bir diğeri de heva ve hevese uymaktır. Heva, şer'i bir motivasyon olmadan insanın bir işi ve nesneyi arzu etmesi aşırı korku, azgınlık, her çeşit hayır ve iyilikten uzak olma halidir.⁵²⁹ Hevâya uyarak yeteneklerini fitratına uygun olarak olumlu yönde kullanamayanın, Yüce Allah'ın âyetlerini dinlemek istemeyenin ve inkârda direnenin içinde, dinde her şeyin başı olan iman etkeni uyanmaz veya fitratının bu yönü kendini gösteremez.⁵³⁰ Kur'ân öncesi Araplarda hem kötü hem iyi anlamda kullanılmış olan heva Kur'ân terimolojisinde insanın kötü arzu ve isteklerinin ana motivasyonu olarak gösterilmiştir.

أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا “Baksana heva ve hevesinden başkasını tanrı edinen kimseye! Artık sen mi vekil olacaksın ona, işlerini sen mi yürüteceksin?”⁵³¹

Cümle yapısı kasır ifade ettiğinden dolayı âyetin manası ‘Baksana hevâ ve hevesinden başkasını ilâh edinmeyen kimseye’ şeklindedir. Bu ise o kimselerin, hevâ ve heveslerini tanrılar edinmiş olması sebebiyle olduğunu, bu nedenle de hevalarının kendilerini davet ettiği her şeye -delil onları bundan men etsin ya da etmesin- hemen

⁵²⁶ İlhami Güler, "Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık: Dünyevileşme", İslâmîyât Dergisi, IV (2001), sy: 3, s.45.

⁵²⁷ A'râf suresi, 7/175.

⁵²⁸ Sadık Kılıç, *Fitratın Dirilisi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s.81.

⁵²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, c.VI, s.4980.

⁵³⁰ Mustafa Cora, *Kur'ân'a göre Hevâ*, Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.85.

⁵³¹ Furkan suresi, 25/43.

uyduklarını beyan etmiştir. İbn Abbas, "Hevâ, adeta kendisine tapınılan bir ilahtır' derken, Said İbn Cübeyr de, "Müşriklerden birisi puta tapıyor, ondan daha güzelini gördüğünde ise, elindekini atarak ötekini ilah ediniyor, bu sefer ona tapmaya başlıyordu" demiştir.⁵³² Yani taptıkları şeyin ne olduğu önemli değil önemli olan tapınılan şeyin heva ve heveslerine hoş gelmesidir.

Böyle kimselerde hiç hak severlilik yok, sadece bir bencillik vardır. İsteği de gerçek bir fayda değil, sadece canının istediği kuru kuruntudan ibarettir. Bunlar, delil, tanık, hak, hukuk tanımaz, yalnız kendi istek ve zevkine taparlar, zevkleri kendilerinin felaketine sebep olduğunu bilseler de yine hakkı zevklerine kurban ederler. Dini de insanın soyut duygularından, yani sadece istek, arzu ve zevklerinden ibaret sayarlar; gönülleri neye çekerse ona taparlar, gerçeğin zevkini aramaz, hakkın hoşnutluğunu düşünmez, düşünmek istemezler, bilseler bile yine tanımazlar.⁵³³ Peygamber Efendimiz de hevaya uymanın ne kötü bir şey olduğunu şöyle dile getirmektedir.

"Yüce Allah'ın yanında sema مَا تَحْتَ ظِلِّ السَّمَاءِ مِنْ إِلَهٍ يُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَكْثَرُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مِنْ هَوَى مُتَّبِعٍ gölgesi altında Allah'tan başka tapılan tanrılar içinde, uyulan heva (nefsin kendiliğinden yöneldiği istek ve arzu)dan daha büyüğü yoktur".⁵³⁴

Hevâsını ilah eden insan gönlünü madde sevgisine kaptırmış ve artık ilim, hikmet, hakikat ve vahiyden beslenen kriterlere değil, sadece zanna, hevese, ihtirasa ve zevke boyun eğecektir. Aklını ve iradesini kötü yönde kullanacaktır. Kendini ve evrendeki yerini unutacaktır. Hak olan dinden ve Allah'tan kaçsa bile, tarih boyunca yer ve biçim değiştirerek de olsa, sağlam bir kulpla sarılmayan insanların cazibesinden kurtulamadığı, yapma tanrılara yönelecektir.⁵³⁵

Zulum, heva ile Allah'a ulaşmış olur. Dolayısıyla hevanın neticesi şirk ve küfürdür. Bir hadisi şerifte hevaya uymanın affolunmayan zulum⁵³⁶ olarak bildirilmesi de şirk olmasındandır. Yanlışlığını aklın bedihî olarak bildirmesine rağmen şirkin varlığının devam etmesi temelinin hevaya dayanıyor olmasındandır. Zira hevanın en

⁵³² Kurtubî, c.XIII, s.35; İbn Cevzî, a.g.e., c.VI, s.92.

⁵³³ Elmalılı, a.g.e., c.V, s.1390.

⁵³⁴ Taberanî, a.g.e., c.VIII, s.103.

⁵³⁵ Mehmet Yolcu, *Kur'ân'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004, s.128.

⁵³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, c.VI, s.240.

aktif sahasını teşkil eden şehvetlerin, akli örtmesiyle bu durum gerçekleşebilmektedir.⁵³⁷

d. Faydacılık

İsrafin umûmî âmillerinden birisi de kişilerin menfaatçi olmasıdır. İman edeceği zaman kişi, dünyevî bir fayda elde edip etmeyeceğine baktığı gibi ne gibi dünyevî kazanımları da kaybedeceğine bakabilmektedir. Bu ise bazen hiç inanmamasına ya da inanıyor görünse bile kişinin hakikatte inanmamasına sebep olmaktadır. Bazen de inansa bile pek çok günaha girmesine neden olmaktadır.

*Aralarında hükmetmesi için Allah'ın ve Resulünün hükmüne dâvet edildiklerinde, bir de bakarsın onlardan bir kısmı yüz çeviriyor! Ama hüküm kendilerinden yana gözükmeye görsün, tam bir itaat içinde koşa koşa gelirler. Sahi, kalplerinde bir inkâr hastalığı mı var bunların? Yoksa imanda şüpheye mi düştüler yahut Allah'ın ve Resulünün kendilerine zulüm ve haksızlık yapacağından mı endişe ediyorlar?*⁵³⁸

Bu da gösteriyor ki onlar, işlerine geldikleri durumlarda tam bir teslimiyet göstererek uzlaşmacı ve uyumlu bir görünüm sergilerken, menfaatlerinin aksine bir hal vuku bulacağını sezdikleri anlarda ise, egoistliklerini hemen ortaya koyarak bencil davranmaya başlarlar, ortadan kaybolurlar, haklarında verilen kararı kabullenmezler. Bu durumda kendilerini haklı görme gibi bir duyguya kapılırlar.⁵³⁹

Tamamen fayda esasına dayalı bir duygu olan menfaatperestlik münafığın en bariz vasıflarındandır. Münafığın nifakında çıkarını ve hayatını korumak esas gaye olup münafık kimse ancak çıkarı kadar müslümandır.⁵⁴⁰ Münafıkların menfaatçiliğini ortaya koyan diğer âyetler ise şöyledir.

*O vakit kendi canlarının derdine düşmüş olan bir topluluk ise Allah'a karşı cahiliye zannıyla zanda bulunuyorlardı. 'Bu işten bize bir fayda var mı?' diyorlardı. De ki: 'Bütün işler Allah'a aittir.' Sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. 'Eğer bu işten bize bir fayda olsaydı, burada öldürülmezdik' diyorlar...'*⁵⁴¹

⁵³⁷ İbrahim Coşkun, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, ts., s.101.

⁵³⁸ Nur suresi, 24/48-50.

⁵³⁹ Ali Yılmaz, a.g.m., s.108

⁵⁴⁰ Ramazan Gürel, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'a göre Münafıklık Kavramı*, Yüksek lisans tezi, İstanbul, 2007, s.50

⁵⁴¹ Âl-i İmran suresi, 3/154.

“Yakın bir kazanç ve orta mesafe bir sefer olursa hemen sana tabi olurlar. Fakat meşakkatli mesafe onlara uzak geldi...”⁵⁴²

İsrafa girmeye sebep olan menfaat kaybından birisi de makam ve statü kaybına uğrama korkusudur. Zeccac, risâletin ilk dönemlerinde müslüman olanların çoğunun toplumsal statü açısından zayıf kimseler olmalarından dolayı müşriklerin Hz.Peygamber (s.a.v)’e tâbî olduklarında, alçalacaklarını düşündüklerini, Mekke'nin ileri gelenlerinin çoğunun da Hz. Peygamber (s.a.v)’e inanmadıklarından Hz. Peygamber (s.a.v)’i reddettiklerinde yükseleceklerine inadıklarını ifâde etmiştir.⁵⁴³

Bu nedenledir ki, toplumda ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan belli yeri olan insanlar, saltanatlarının yıkılmasına ve dengenin kendi aleyhlerine bozulmasına karşı çıkmışlar, bunun için de atalarından devralmış oldukları dinsel yapının bozulmasına razı olmamışlardır.⁵⁴⁴ Bu da herhangi bir toplumdaki üst sınıfın yeni bir dine karşı oluşlarının sebebinin kendi varlıklarını ve menfaatlerini koruma düşüncesi olduğunu göstermektedir.

2. Husûsî Sebepleri

Külfetsiz gelen servet, lüks tutkusu, tüketim arzusu, sosyal çevre, gösteriş, reklam, sefihlik, aşırı mal hırsı, gaflet, nimetlerin Cenâb-ı Hak’dan geldiğini unutma özellikle malı kullanmada düşülen aşırılıkların başlıca sebepleri olarak söylenebilir. Bütün bu sebepler insanı bohemce bir hayata sevketmekte ve akıbetini düşünmeden heva ve hevesine göre malını ziyan ve israf etmesine neden olmaktadır.⁵⁴⁵

a. Lüks Tutkusu

İsrafin sebeplerinden biri de, İslamın hoş görmediği lüks, müreffeh hayat anlayışıdır. Lüks Arapçada مُتْرَفٌ kelimesiyle ifade edilmektedir.⁵⁴⁶ ise kendisine geniş nimetler verilen kimse demektir.⁵⁴⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de ‘if’âl’ babının türevleri 8 yerde geçmektedir.⁵⁴⁸

⁵⁴² Tevbe suresi, 9/42.

⁵⁴³ Kurtubî, a.g.e., c.XVII, s.534.

⁵⁴⁴ Mushin Demirci, Kur’ân’ın Temel Konuları, s.122.

⁵⁴⁵ Detaylı bilgi için Bkz. Mehmet Soysaldı, “Kur'an’da İsrâf Kavramı”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi, Samsun, 2005, sy: 18-19.

⁵⁴⁶ Zehebî, a.g.e., c.XXIII, s.54.

⁵⁴⁷ Ragıp el-İsfahânî, a.g.e., c.I, s.74.

⁵⁴⁸ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfherres*, s.188.

İslamiyet, hem yeme-içme, giyim-kuşam, araba, ev ve eşya gibi maddî ihtiyaçları karşılarken hem de nimet olarak verilen her türlü rızıktan istifade ederken aşırılıktan kaçınmayı ve orta yoldan ayrılmamayı emretmiş; savurganlık hastalığından, şatafat tutkusundan ve lüks arayışından kaynaklanan israfın her çeşidini yasaklamıştır. Servetin büyüüp lüks uğruna harcanması sonucuna gitmemesi için malın zenginler arasında dönüp dolaşan bir meta olması İslam tarafından reddedilmiştir.⁵⁴⁹ Bu yüzden lüks, şahıslar için hoş görülmediği gibi toplum için de “şer” kabul edilmiş ve hoş görülmemiştir. Çünkü lüks hayat medeniyetin ve milletlerin de mahvolmasına meydan vermektedir. Huzur içinde medenice yaşamanın en önemli şartlarından biri hatta birincisi israf ve lüksten kaçınmaktır. Aksi halde medeniyet dolayısıyla medenice yaşama yok olur gider.⁵⁵⁰

Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmesinde bir kavmin helak olma sebebini lüks içinde yaşayanların yaşantılarında devam etmeleri olarak belirtmektedir.

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَرْنَاهَا تَدْمِيرًا

*Herhangi bir beldeyi imha etmek istediğimizde oranın nimet ve refahın kendilerini şımartmış olduğu, lüks içinde yaşayan şımarıklarına iyilikleri emrederiz. Buna rağmen onlar dinlemez, fisk-u fücra devam ederler. Bu sebeple, orası hakkında cezalandırma hükmü kesinleşir. Biz de orayı yerle bir ederiz.*⁵⁵¹

Ayette Allah Teâla'nın isteğinin önce zikredilmesi o kavmin helakinin cebrî olarak gerçekleştiği zannını vermektedir. Fakat âyet-i kerîmenin tefsirinden de anlaşılacağı üzere o kavim lüks içinde yaşadıkları ve kendilerini düzeltmedikleri gibi fisk u fucra devam ettiklerinden dolayı yerle bir edilmektedir.⁵⁵²

Burada asıl çıkartılması gereken şey ise lüks tutkusunun Allah'ın gazabına sebep olabileceğidir. Ancak buradaki lüksü ileri teknoloji ürünü aletlerini evimize sokma şeklinde anlamak yanlıştır. Burada lüksten içki, kumar, fuhuş, aşırı giyim, gücünün üzerinde gereksiz harcamalar, gurur, kibir, şan ve şöhret için ziyafet düzenlemeler gibi harcama ve yaşantılar kastedilir.⁵⁵³

⁵⁴⁹ Bkz. Haşr suresi, 59/7

⁵⁵⁰ Ebûseyîf Çifçi, a.g.e., s.90.

⁵⁵¹ İsrâ suresi, 17/16.

⁵⁵² Râzî, a.g.e., c.XX, s.139; Ebu's-suud, a.g.e., c.V, s.162.

⁵⁵³ Sami Şener, “İsraf”, Şamil İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000, IV, 155-156.

İnsan, zenginliğinin kendisini şımartmasına, lüks ve israfa sürüklenmesine asla fırsat vermemelidir. Diğer taraftan ise, lüks ile çağın gelişmiş teknolojisinden faydalanmayı birbiriyle karıştırmamak gerekir. Çağın mevcut gelişmelerine ayak uydurmalı, hayatı kolaylaştıran, pratikleştiren, zaman kazanmaya vesile olan her türlü yeniliğe açık olunmalıdır. Lüks ise, kişinin olduğundan fazla görünmeye çalışması, aşırı derecede tüketim tutkusuna sahip olması şeklinde anlaşılmalıdır. Bir manada lüks, sade ve gösterişsiz bir yaşamın zıddıdır.⁵⁵⁴

b. Gösteriş

İsrafa neden olan sebeplerden biri de gösteriş tutkusudur. Gösteriş Arapça'da riya kavramıyla ifade edilir. Riya sözlükte göstermek, gösteriş yapmak, gözlemlemek, sezmek anlamlarına gelmektedir.⁵⁵⁵ Dini bir kavram olarak sırf Allah rızası için yapılması gereken her türlü güzel iş ve davranışı kendini beğendirmek, insanlar arasındaki manevî nüfûz, şan, şöhret ve maddî çıkar sağlamak amacıyla yapmak demektir. Bu davranışta bulunan kişiye riyâkar denir.⁵⁵⁶

Gösteriş için yapılan harcama, sevap kazandırmaması yönüyle malın heba olup gitmesine sebep olmaktadır. Allah rızasını esas almayıp, gösteriş için veya herhangi bir dünyalık çıkar sağlamak niyetiyle oruç tutmak, hacca gitmek, hayır hasenatta bulunmak, sadaka vermek bütün yapılanları boşa çıkaracağını bizzat Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de bildirmektedir. *“Ey iman edenler! yardım ettiğiniz kimselere minnet etmek ve incitmek sûretiyle o sadakalarınızı boşa çıkarmayın! Allah'a da, âhirete de inanmadığı halde sırf insanlara gösteriş yapmak için malını harcayan kimsenin durumuna düşmeyin! Onun durumu, üzerinde azıcık toprak bulunan kaygan bir kayanın durumuna benzer ki, şiddetli bir yağmur iner inmez toprağı kayıverir, cascavlak kalır. Öyleleri işledikleri hiçbir şeyden sevap ve mükâfat elde edemezler. Zira Allah inkârcı-ları emellerine kavuşturmaz.”*⁵⁵⁷

Münafık ve riyakâr olanlar sadakalarını Allah rızası için vermezler. Başa kakıp inciterek sadaka veren de o sadakayı Allah rızası için vermiş olmaz. Bu yüzden başa kakan kişi riyakar kişiye benzetilmiştir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ <http://www.diyaret.gov.tr/DIYANET/avrupa/avrupasubatmart2002/dintoplum.htm> (6.6.2004)

⁵⁵⁵ Zehebî, a.g.e., c.XXXVIII, s.106; el-Ezherî, a.g.e., c.XV, s.234.

⁵⁵⁶ Muhlis Akar, *Tüketim Ahlakı ve İsraf*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s.35.

⁵⁵⁷ Bakara suresi, 2/264.

⁵⁵⁸ BEyzâvî, a.g.e., c.I, s.566.

Gösterişin diğer bir israf boyutu da insanın kendisine yaptığı harcamalardadır. İnsanlar mal ve hizmetleri tüketerek temel fizyolojik (yemek, içmek, barınma vs.) ve güvenlik ihtiyaçlarını (can ve mal güvenliği) karşılarlar. Ancak, her toplumda bazı bireyler bu tür ihtiyaçları dışında sadece başkalarını etkileme ve gösteriş amacıyla da tüketimde bulunabilirler.⁵⁵⁹ Bazı bireyler için gösterişe yönelik mal ve hizmetlere olan talep, fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarından da öne geçebilir. Bu gösteriş sebebiyle insan ihtiyacı olmadığı halde pahalı arabalar, evler, elbiseler değerli eşyalar, çok değerli altın ve gümüşten kaplar alabilmektedir. Cenâb-ı Hak ise bu kişileri şiddetli bir azabla tehdit etmektedir. *“Altını, gümüşü yığıp Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onları acı bir azabın beklediğini müjdele! Yığılan bu altın ve gümüş cehennem ateşinde kızdırılarak, bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün onlara: “İşte! denilecek, sizin nefisleriniz için yığıp hazineye tıktıklarınız! Haydi tadın bakalım o tıktığınız şeyleri!”*⁵⁶⁰

Bunlar mutluluğu başkalarından ve toplumdan farklı bir yaşantıda ararlar. Bu sebeble de daima hiç kimse de bulunmayan şeylerin peşindedirler. Başkalarını da küçük gördüklerinden mallarından onlara bir hak tanımazlar. Alt tabakanın insanları ise bu kişilere özenip gösteriş tüketimine yönelebilmektedirler. Bu durum ise, hem aile içi huzursuzluklara hem de rüşvet, hırsızlık, gasb, soygun, kumar gibi gayr-ı meşru yollardan mal ve servet edinmeye sebep olmaktadır.⁵⁶¹ Bütün bu israfların sebebini de gösteriş oluşturmaktadır.

Gösteriş kişilerin ötesinde toplumların da geri kalmasına ve çöküşüne sebep olmaktadır. Bugün geri kalmış ülkelerin ilerlemesini engelleyen sebeplerin en başında gösteriş harcamaları gelmektedir. Çünkü bu tür harcamalar sermaye birikimine imkân vermemektedir.⁵⁶² Bununla beraber toplumlar kalkınmış olsalar dahi gösteriş ülkenin mal varlığını, milli serveti kısa sürede eritip bitirir. Çünkü bu durumda harcamalar hâli hazırdaki ve gelecekteki ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak değil sadece başkalarından farklı olma düşüncesiyle yapılır.⁵⁶³

⁵⁵⁹ Mehmet Soysaldı, *Kur'an'da İsrâf Kavramı*, s.112.

⁵⁶⁰ Tevbe suresi, 9/34-35.

⁵⁶¹ Muhlis Akar, a.g.e., s.40.

⁵⁶² Celal Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim ve Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, s.87.

⁵⁶³ Celal Yeniçeri, a.g.e., s.88.

Resûl-i Ekrem ise dünya imkânlarını ve elde edilen büyük servetlerin gösteriş uğruna heba edilmemesi konusunda müminleri uyarmış ve bunun getireceği felaketlere dikkat çekmiştir.

*“Bana dünya hazinelerinin anahtarları verildi. Ben bundan sonra şirke düşmenizden değil o hazineleri kullanmada birbirinizle gösteriş yarışına girmenizden korkuyorum.”*⁵⁶⁴

Peygamber Efendimiz daha sonraları yine benzer bir uyarıda bulunmuştur. Bahreyn’de görevli Ebu Ubeyde b. Cerrah oradan Medine’ye vergi geliri getirince Müslümanlar–zor durumda olmalı ki- hemen onun başına toplandılar. Bunu gören Resulullah onlara şöyle buyurdu;

*“Sevininiz ve sizi sevindirecek ni’metleri (bundan böyle her zaman) umunuz! Vallahi (bundan sonra) sizin üzerinize fakirlik ve ihtiyâçtan korkmam. Fakat ben sizden önceki ümmetlerin önüne dünyâ ni’metlerinin yayıldığı gibi, sizin önünüze de yayılması, onların o ni’metlerde birbirlerine gösteriş yarışına girdikleri gibi sizin de birbirinizle gösteriş yarışına düşmeniz ve bu gösteriş yarışının da onları helak ettiği gibi sizleri de helak etmesinden korkarım.”*⁵⁶⁵

c. Mirasa Konmak

İslamda çalışma izzet, şeref ve itibar vesilesidir. Çalışma her şerefin temeli, her başarının yoludur. Çalışma olmasaydı insanlık ilerleyemez, insanlar hayatın tadını hissedemezlerdi. Çalışma sayesinde insan değerli bir hayat yaşar. Çalışma ile boş vakit değerlendirilir, servetler bereketlenir, gelir artar. İnsan ahirette Allah Teâlânın huzurunda kurtuluşa erer. Çünkü Allah, işsiz, boş duran kulu sevmez.⁵⁶⁶ Cenâb-ı Hâk buna rağmen bir kulunu sonsuz hazinesinden, birileri vesilesiyle servet sahibi yapabilir. Fakat bu bir imtihan vesilesidir. Birileri fakirlikle imtihan olurken başka birileri servetle imtihan olabilir.

İster faiz gibi gayr-ı meşrû isterse de miras ve hibe gibi meşrû yollarla gelmiş olsun külfetsiz gelen her türlü mal kişiyi israfa sevkdebilmektedir. Osmanlı müellifi

⁵⁶⁴ Buhârî, Rikak, 53; Menakıb, 25.

⁵⁶⁵ Buhârî, Megâzî, 12; İbn Mace, Fiten, 18.

⁵⁶⁶ Mehmet Soysaldı, *Kur’ân’da İsrâf Kavramı*, s.113.

Amâsî, saçıp savurmanın ve israfın sebeplerinden birinin de emek sarfedilmeden kolay yollardan elde edilen servet olduğunu dile getirmektedir.⁵⁶⁷

Hâdimî, bu nevi israfın zenginlerin çocuklarında da çok bulunduğu dikkat çekmektedir. Çünkü onlar malları elde etmek için yorulup meşakkat çekmezler. Böylece onların kadrini bilmezler ve onları sefahetlerinde zâyî ederler. Tüccar ve mansıb sahibi kimselerin çocukları gibi.⁵⁶⁸ Bu ifrat boyutlu bir israftır.

Külfetsiz gelen servet şuursuzca saçıp savurmaya sebep olabildiği gibi malın hepsini kendisine harcayıp başkasına tasadduk etmemeye de sebep olabilmektedir. Bu ise israfın tefrit boyutudur. Nitekim Karun’a da bir servet verilmiş. Fakat servetin elde edilişindeki kolaylık onu, o servette başkalarının da hakkı bulunduğu konusunda kör etmiştir. İşte onun daha sonra sergilediği bütün olumsuz tavırlar, ondaki bu mânevî körlük ve dünya ile tatmin olabileceği kuruntusundan kaynaklanmaktadır.

Cenâb-ı Hâk ise serveti kendine saklayıp cimrilik eden ve Allah yolunda infak etmeyi şiddetli bir azabla tehdit etmektedir.

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ يَوْمَ يُخْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فُتُكَىٰ فِيهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَأُخْرُؤُهُمْ هَٰذَا مَا كُنْتُمْ لَا تُفْسِدُونَ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ

“Altını, gümüşü yığıp Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onları acı bir azabın beklediğini müjdele! Yığılan bu altın ve gümüş cehennem ateşinde kızdırılarak, bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün onlara: “İşte! denilecek, sizin nefisleriniz için yığıp hazineye tıktıklarınız! Haydi tadın bakalım o tıktığınız şeyleri!”⁵⁶⁹

Elmalılı, paranın bütün halk arasında tedavül etmesi gerektiğini belirtmektedir. İhtiyaçların ehem olanı mühim olanına, şiddetlisi hafıfine tercih edilerek güzelce harcanmalıdır. İhtiyaçların önceliklerine göre sarfedilmesi gerekirken bazıları onu ya çarçur eder ya da tedavülden çekerek, gömerek veya herhangi bir yerde gizleyerek, yığar ve sımsıkı saklar ve bunları Allah yolunda sarfetmezler. Allah için hakkını vermezler. Allah yolundan engellemek için mallarını sarfedenler şöyle dursun, bunlar

⁵⁶⁷ Ahmed b. Husâmeddin Âmâsi, *Mir’at el-Mulûk*, nesih 943 h, Süleymaniye/Esad efendi, no:1890 v, 23.

⁵⁶⁸ Muhammed Mevlana Ebu Said Hadimi, *Tarihat-ı Muhammediyye Şerhi*, Rdk. Bedrettin Çetiner, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1990, c.IV, s.128.

⁵⁶⁹ Tevbe suresi, 9/34-35.

parayı toplayıp saklamak suretiyle Allah yolunda sarftan menederler. Bu paralarla Allah yolundan saptırmak için para harcayanlara karşı mücadele etmek varken, bunlar tutarlar parayı hiçbir işe yaramaz hale getirirler, tatil ve iptal eylerler.⁵⁷⁰

Cenâb-ı Hâk *“İmana sırtını dönüp haktan yüz çevireni, bir de servet toplayıp yığan ve hayırda harcamayanı o ateş kendine çağırır. Gerçekten insan cimri olarak yaratılmıştır. Başı derde düştü mü sızlanır durur. Ama servet sahibi olunca da pinti kesilir.”*⁵⁷¹ meâlindeki başka bir âyeti kerîmesinde ise insanın cimri olarak yaratıldığını belirtmektedir.

Bu yüzden insanın, servetini hem cimrilik yaparak hem de saçıp savurarak israfa girmemesi için nefsinin esaretinden kurtulup iradesinin hakkını verebilmesi gerekir. Bu elde edilen servet çalışmadan, emek sarf etmeden elde edilmiş ise çarçur edilip israf edilmesi daha kolay olur. Çünkü çalışmadan elde eden insanlar nimetin değerini bilemezler. Dolayısıyla bu da insanı harcamalarında israfa girmesine sebep olur.⁵⁷²

d. Şehvete Esir Olmak

Nefsin bir şeye iştiaak duyması manasına gelen şehvet hem meşru hem de gayr-ı meşru yolda kullanılabilen nefsin bir kuvvesidir.⁵⁷³ Meşru açıdan şehvet, hem ferdin hayatının devamına, hem de insan nev’inin devamına vesile olan şeylere arzu duyma anlamına gelir.⁵⁷⁴ Bu duygunun bir yönü olan yeme, içme ve nesli devam ettirme gibi şeylerle insan, cismanî varlığını ve sıhhatini devam ettirmeye muvaffak olur.

Kur’ân-ı Kerîm şehvetin kullanıldığı meşru yollara örnek olarak *“Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, güzel cins atlar, davarlar ve ekinler gibi şehvet (aşırı arzu) duyduğu şeyler insanlara cazip gelmektedir.”*⁵⁷⁵ meâlindeki âyet-i kerîme zikretmektedir. Fakat âyetin sonunda *“Bunlar dünya hayatının geçici*

⁵⁷⁰ Elmalılı, a.g.e., c.IV, s.2520.

⁵⁷¹ Meâric suresi, 70/17-21.

⁵⁷² Mehmet Soysaldı, a.g.e., s.115.

⁵⁷³ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, c.XXXVIII, s.402

⁵⁷⁴ el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, c..VI, s.188.

⁵⁷⁵ Âl-i İmran suresi, 3/14.

bir metaından ibarettir. Asıl varılacak güzel yer ise, Allah'ın katındadır.” uyarısıyla bunların asıl arzulanılması gereken şeyler olmadığı da vurgulanmaktadır.⁵⁷⁶

Kur'ân-ı Kerîm arzulanılmaması istenilen gayr-ı meşrû şehvet yollarına örnek olarak ise, Hz. Lut'un halkından olan erkeklerin kendi cinslerine şehvet duymalarını aktarmaktadır.⁵⁷⁷ Bununla beraber mutlak olarak ise, *“Kendilerinden sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki namazı zâyi ettiler, şehvetlerinin peşine düştüler. İşte bunlar da azgınlıklarının cezasını bulacaklardır.”*⁵⁷⁸ meâlindeki âyet-i kerîmeyi zikretmektedir.

İbn Abbas (r.a.), şehvetlerinin peşine düşenlerden maksadın, içki içen ve baba-bir kızkardeşe evlenmeyi mubah sayan yahûdiler olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁹

Şehvet kuvveti ifrat derecesinde olursa, ona hırs denir ve onda hayâsızlık, pislik, kötülük gibi şeyler vucuda gelir. Günümüzün sefil anlayışı içinde, hiçbir ölçü tanımadan bu mevzûda her münasebeti meşrû saymayı netice verir. Eğer noksan olursa kilise babalarının yaptığı gibi, ondan tamamen uzaklaşacağız ki, işte bu bir tefrit ve alâkasızlıktır. Eğer mûtedil olursa ona iffet denir ve ondan haya, kanaat, sabır, zarafet ve uygunluk meydana gelir.⁵⁸⁰

İnsanın günaha girmesinin en önemli sebeplerinden birisi şehvetini, mutedil olarak kullanmaması ve meşru dairede sınırlandıramamasıdır. Bu manada şehvet şeytanın da çok kullandığı bir yoldur. Bu duygu sadece gayr-ı meşru daireye bakan yönüyle işlettirilecek olursa, tamamen bir kötülük kaynağı hâline gelir. Bu yüzden şehvet, geniş manasıyla aşırı arzu duyulan her şey olarak düşünüldüğünde kişinin arzu ettiği şeyi elde etmek için her türlü ahlâkî konuda israfa girebileceği anlaşılır.

II. İSRAFIN ZARARLARI

İsrafın pek çok zararı bulunmaktadır. Bunları pişmanlık, insanların nefretini kazanma, toplumdan dışlanma, ahlâkî yozlaşma, haset, cehennem azabı, yoksulluk, fakirlik, kısasa maruz kalma, hapse atılma, toplumda kaos ortamına sebep olma gibi zararları sayabiliriz. Bu sayılan zararları ise iki grupta tasnif edebiliriz. Şimdi bunların belli başlıcaları üzerinde kısaca durmaya çalışacağız.

⁵⁷⁶ Beyzâvî, a.g.e., c.II, s.15

⁵⁷⁷ Bkz. Â'râf suresi, 7/81; Neml suresi, 27/55;.

⁵⁷⁸ Meryem suresi, 19/59.

⁵⁷⁹ Râzî, a.g.e., c.XXI, s.201.

⁵⁸⁰ İmam Gazali, *Kimya-ı Saadet*, terc. Mehmet A. Müftüoğlu, Çelik Yayınevi, İstanbul, ts., s.399.

1. Manevî Zararları

Kur'ânî açıdan israfın zararlarına baktığımızda kişinin manevi olarak ömür boyu pimanlık duyarak dünya azabı çekmesine, işlemiş olduğu günahların karşılığı olarak cehennem azabına çarptırılmasına, insanların nefretini kazanmaya ve toplumsal ahlakî yozlaşmaya sebep olduğunu söyleyebiliriz. Şimdi bunların üzerinde kısaca duralım.

a. Azaba Uğramak

Cehennem azabı Allah Teâlâ'nın adalet sıfatının bir gereğidir.⁵⁸¹ Cehennem azabının olmaması emre itaat edenle etmeyenin aynı kefeye konulması anlamına gelir. İsrafa girmek, Cenâb-ı Hakk'ın razı olmadığı ve yasakladığı fiilleri işlemek demektir. Her yasağın da bir yaptırım gücü olması açısından bir cezası vardır. Allah Teâlâ da yasakladığı fiilleri işleyenlere ahirette cehennem azabıyla cezalandıracağını söylemektedir. Ve en küçük günahlar için bile bir cezanın olduğunu bize bildirmektedir.

*“Zerre ağırlığınca hayır yapan onu bulur, Zerre ağırlığınca şer yapan da onu bulur.”*⁵⁸² *“Kim O'nun huzuruna bir iyilikle gelirse, ona daha hayırlı bir mükâfat vardır. Üstelik onlar o kıyamet gününün dehşetinden emin olacaklardır. Kim de kötü işlerle gelirse, onlar da yüzükoyun ateşe yuvarlanırlar. Siz işlediklerinizin karşılığından başka bir şey mi bulacaktınız?”*⁵⁸³

Cehennem azabı ise iki türdür. Ebedi azabı gerektiren günahlar vardır. Kur'ân-ı Kerîm o günahların inkâr, şirk olduğunu bize bildirmektedir.

*“İşte Biz de onun için o kâfirlere dünyada şiddetli bir azap tattıracağız ve âhirette de yaptıkları o pek kötü işlere göre hak ettikleri karşılığı vereceğiz. İşte Allah düşmanlarının cezası da: O ateş! Âyetlerimizi bile bile red ve inkâr ettiklerinden ötürü onlara orada ebedî kalmak vardır.”*⁵⁸⁴

Bunun yanında ise ebedi bir azabı gerektirmemekle birlikte işlenen günahın temizlenmesi ya da sevapların günahlara galebe çalabilmesi adına belirli bir müddet çekilen azab vardır. Bu azaba çaptırılanlar ise mümin olup günah işleyen kullardır.

⁵⁸¹ Ali Bardakoğlu, “Cezâ”, DİA, İstanbul, 1993, c.VII, s.470-478.

⁵⁸² Zilzal suresi, 99/7-8.

⁵⁸³ Neml suresi, 27/89-90; Bkz. Kasas suresi, 28/84.

⁵⁸⁴ Fussilet suresi, 41/27-28; Ayrıca Bkz. Âli İmran suresi, 3/56-57; Yunus suresi, 10/52; Secde suresi, 32/14; Fetih suresi, 48/13.

Günahın boyutunu da sadece Cenâb-ı Hakk'ın yasakladığı fiillerle sınırlandırmamak gerekir. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği fiillerin de yapılmaması aynı zamanda bir günahtır. Bu açıdan zekat vermeyerek ve namaz kılmayarak haddi aşan kişilerin de cezalandırılacağı muhakkaktır.

*“Ashab-ı yeminden, hesap defterini sağ tarafından alan cennetlikler dışında herkes, yaptığı işlerin rehini ve esîri olacaktır. Onlar mutlaka cennetlerde mücrimlerin durumu hakkında, kendi aralarında konuşurlar. O suçlulara: “Neydi bu cehenneme sizi sürükleyen?” diye sorulur. Onlar şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik. Fakirleri doyurmaz, onların ihtiyaçlarıyla ilgilenmezdik. Batıl sözlere dalanlarla beraber biz de daldık. Bu hesap gününü yalan sayardık. Ölüm bizi yakalayınca kadar hep böyle idik.”*⁵⁸⁵

b. Pişmanlık Duymak

Şayet kalbi katılaşmamış ve nefs-i emmare seviyesinden kurtulup en azından nefs-i levvâme seviyesine çıkabilmiş bir nefis itikadî, amelî ya da ahlakî manada işlemiş olduğu kusurlardan dolayı huzursuz olacak ve pişmanlık duyacaktır.

Cenâb-ı Hâk *وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ* “Kendisini eleştirip pişmanlık duyan kimse hakkı için”⁵⁸⁶ diyerek nefs-i levvâme sahibi nefis üzerine yemin etmektedir. Nefs-i levvame kendini kınayan ve pişmanlık duyan nefistir. Fakat bu pişmanlık mutlak olarak zikredilmiştir. Yani işlenen bir günahtan ötürü olabileceği gibi bazen de imkan olduğu halde yapılmayan salih amelden ve kulluktaki eksiklikten ötürü de olabilir.⁵⁸⁷ Biz ise burada israfın zararlarını işlediğimizden dolayı daha çok günahlarından ötürü pişmanlık duymayı kastediyoruz.

Günah işleyen kul, tevbe kapısına; günahlarını itiraf ederek, bu günahların verdiği huzursuzluk ve pişmanlıkla silkinmiş, uyanık bir kalp ve gönülle gelecektir. Sözü edilen huzursuzluk, şahsı tevbe etmeye iten bir etkidir. Pişmanlık tevbenin ilk şartıdır. Nitekim Hz. Peygamber, önemine binâen, *“Tevbe pişmanlıktır”*

⁵⁸⁵ Müddessir suresi, 74/38-47.

⁵⁸⁶ Kıyame suresi, 75/2.

⁵⁸⁷ İbn Atiyye, a.g.e., c.V, s.402; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, İstanbul, 1928, c.X, s.243.

buyurmuştur.⁵⁸⁸ Pişmanlık tevbenin ön belirtisi ve hazırlayıcısıdır. Pişmanlık olmadan tevbe yapılamaz.⁵⁸⁹

Pişmanlık her ne kadar tevbe de aranan en önemli bir rukun olsa da insana dünyada psikolojik ve ruhî bir sıkıntı vereceği muhakkaktır. Fakat bir mümin, Cenâb-ı Hakk'ın şirk koşanları affetmeyeceğini, diğer günahları işleyenlerin affedilmesini ise kendi meşietine bağladığını ifade ettiği “*Şu muhakkak ki Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında affeder.*”⁵⁹⁰ meâlindeki âyet-i kerîmeyi hatırladıkça bir taraftan affedilebileceği ümidini taşıırken diğer taraftan ise affedilmeme korkusu ile tir tir titreyecek ve pişmanlık duyacaktır.

Bugünkü her pişmanlık; dünkü ihmâl, gaflet ve umursamazlığın acı birer meyvesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İhtiyârlıkta dünyâ zevkleri azalıp, güç kuvvet gidip, arzûlara kavuşmak imkânı ve ümmîdleri kalmadığı zamanda, pişmanlıktran, âh etmekden başka birşey olmaz.⁵⁹¹ Abdullah b. Mesud ise günahkar bir müminin en büyük cezasının ve kendisine dokunan zararın dinî suçluluk duygusu olduğunu⁵⁹² söylemektedir ki bu da bir pişmanlıktır.

Bir de işlediği günah kul hakkına taalluk ediyor ve helallik dilemesi gereken o kula ulaşamıyorsa o pişmanlık ömür boyu o kişinin ruhunu kaplayabilmektedir. Bu yüzden insan az bir müddet işlemiş olduğu günahdan ötürü bir ömür boyu pişmanlık duymaması için nefesine mukayyet olabilmesi gerekir.

c. İnsanların Nefretini Kazanmak

İsrafin manevi zararlarından bir diğeri ise insanların nefretine sebep olmaktır. İtikâkî açıdan Cenâb-ı Hakk'ı inkar eden, şirke giren, nankörlükte bulunan, peygamberi ve onun getirdiği kitabı inkar eden, ameli açıdan ise cinayet işleyen, malının zekatını vermediği, cibrilik yaptığı gibi malını saçıp savuran, nefsâniliği adına gayr-ı meşru yollara harcayan, ahlakî açıdan ise, şehvânilikte haddi aşan, günahların içiresinde yüzüp duran ve kibirden yanına yaklaşılamayan kişinin başkasının muhabbetini kazanması pek mümkün görünmemektedir.

⁵⁸⁸ İbn Mâce, *Zühd* 30; Ahmed b Hanbel, c.I, s.376-423.

⁵⁸⁹ Mehmet Soysaldı, *İslam'da Tевbe*, s.85.

⁵⁹⁰ Nisâ suresi, 4/48,116.

⁵⁹¹ İmam Rabbanî, *el-Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ts., c.I, s.102.

⁵⁹² Tirmizî, *Sifâtü'l-Kiyâme*, 49

Yukarıda zikrettiğimiz bu israf çeşitlerinden bazen sadece birinin bulunması bazen de bir kaçının olması insanların ondan nefret duymaları, ayıplamaları için yeterli olabilmektedir. Bu ise o kişinin insanlar tarafından dışlanmasına ve kişinin sosyal hayatının yok olup gitmesine yol açmaktadır ve böylece kişi ruhî bunalımlara girebilmektedir.

İsraf çeşitlerinden birisi olan maldaki harcamalarda düşülen aşırılıklarla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de "*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma ki herkes tarafından ayıplanan, kaybettiklerine hasret çeken bir hale düşmeyesin.*"⁵⁹³ buyrulmaktadır. Burada açıkça israfın zararlarından birisinin de insanlar tarafından kınanmak olduğu bildirilmektedir.⁵⁹⁴

Servetini dünyevîlik uğruna saçıp savuran ve gayrı meşru yollarda kullanan, aynı zamanda fakiri gözetip kollamayan, cimrilik yapan kişi sadece fakirlerin değil tüm toplumun nefretine neden olmaktadır. Bu dünyevîlik ve lüks hayat tutkusu bir toplumu kuşatmış ise buna tepki hareketleri de ortaya çıkmaktadır. Bu ise kişilerin ötesinde grupların nefretine sebep olmaktadır.

İbn Haldun'un da, belirttiği üzere, insanlar hicri ikinci asır ve sonrasında dünyaya meyledip, dünyalığa fazla ilgi göstermeye başlayınca bu duruma tepki göstererek salt ibadete yönelen sûfî veya mutasavvıf gibi isimler taşıyan bir grup oluşmaya başlamıştır.⁵⁹⁵ Öyle anlaşıyor ki, İslâm toplumundaki zühd ve tasavvuf hareketinin doğuşuyla ilgili ileri sürülen amillerin başında dünyevileşme zikredilmiştir. Bu sebeple dünyevileşmeye geleneksel olarak ciddi boyutta tepki tasavvuf anlayışı olarak kendisini göstermiştir.⁵⁹⁶

2. Maddi Zararları

a. Yoksulluk ve Fakirlik

Malı rastgele kullanmak, saçıp savurmak geçimsizlik doğurup aile düzenini bozmaktadır. Ekonomik bütçeye göre harcama yapılmaması insanları borç bataklığına sevketmekte ve sonunda zarurî ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak dereceye düşürmektedir. Bu hastalık topluma sirayet edince, toplumu da sarsıp malî gücü yok

⁵⁹³ İsrâ suresi, 17/29.

⁵⁹⁴ Râzî, a.g.e., c.XX, s.156; İbn Cevzî, a.g.e., c.V, s.29; el-Gırnatî, a.g.e., c.II, s.270; Gayrûz Âbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbas*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Lübnan, ts, c.I, s.236.

⁵⁹⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, Kahire, 1401, c.III, s.1097.

⁵⁹⁶ Yunus Ekin, a.g.m, s.96.

etmektedir. Ülkemizde bir grup insan nasıl harcayacağım, mücadelesi verirken, diğer bir grup da nasıl idare edeceğim, hayatta nasıl kalacağım kavgasındadır. Son asır Osmanlı ahlâkçıları israfın sefahati artırıp cemiyeti yıktığını, fakirlik ve sefaletin de en sonunda iflası davet ettiğini, bunun ise esaret ve zilleti doğurduğunu ileri sürmektedirler.⁵⁹⁷

Cenâb-ı Hak da âyet-i kerîsinde harcamada dengeli olmaya vurgu yaparak israfın iki çeşidi olan hem eli sıkı olmanın yani cimrilik yapmanın hem de saçıp-savurmanın zararları olduğundan bahsetmektedir.

*“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma ki herkes tarafından ayıplanan, kaybettiklerine hasret çeken bir hale düşmeyesin.”*⁵⁹⁸

Elindekini saçıp-savuran kişinin elinde hiçbir şey kalmayıp fakirleşeceği muhakkaktır. Fakirlikte onu pişmanlığa ve kaybettiklerine hasret çeken bir duruma sevkeder.⁵⁹⁹ Ayrıca insanların onu ayıplaması, malını saçıp savurmak suretiyle israf ederek hem kendilerini hem de çoluk çocuğunu sıkıntı, yokluk ve darlığa düşürmesinden dolayıdır.⁶⁰⁰ İnsanların kendisini ayıplaması cimrilik yapmak suretiyle israf ederek başkasını düşünmemesi sebebiyle de olabilir.⁶⁰¹

Kaffal, bu âyeti şöyle tefsir etmektedir. Bu âyetin gayesi, bütün malını ve nafakasını harcayan kimsenin durumu, bineğinin yorgunluktan kesilerek hareket edememesi sebebiyle, yolda kalmış olan kimselere benzemektir. Çünkü bu kadarcık mal, sanki insanı ayın veya yılın sonuna ulaştıran bir binit gibidir. Bu, tıpkı bir devenin, insanı, menzilinin sonuna ulaştırması haline benzer. Fakat o deve, yorgunluktan dolayı yorgun ve bitkin bir hale gelerek, hareket edemez bir duruma düştüğünde o kimse, tam yolun ortasında aciz ve şaşkın vaziyette kalakalır. Aynen bunun gibi insan da, bir aylık süre içinde kendisine ihtiyaç duyduğu o miktar malı harcadığında, o kimse de, ayın ortasında aciz ve şaşkın olarak kalakalır. Bunu yapan kimseyi, idaresizliği ve geçimi hususundaki dikkatsizliği sebebiyle, hem kendi çoluk-çocuğu, hem de onun eline bakan diğer kimseler kınarlar.⁶⁰²

⁵⁹⁷ Hüsameddin Erdem, *Sondevir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 1996, s.178.

⁵⁹⁸ İsrâ suresi, 17/29.

⁵⁹⁹ Beyzâvî, a.g.e., c.III, s.422; Şevkânî, a.g.e.,c.III, s.222.

⁶⁰⁰ Râzî, a.g.e., c.XX, s.156.

⁶⁰¹ Şevkânî, a.g.e.,c.III, s.222.

⁶⁰² Râzî, a.g.e., c.XX, s.156.

Saçıp-savurmak gibi eli sıkı olmanın ve cimrilik yapmanın da toplumun fakirliğinin sebebi olduğu muhakkaktır. Cenâb-ı Hak da kendisinin ihsan ettiği nimetlerden infakta bulunmayanları uyarmaktadır.

*“Allah’ın kendilerine lütfu ile bol bol verdiği nimetlerde cimrilik edip harcamayanlar, sakın bu hali kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır! Bu, onların hakkında şerdir. Cimrilik edip vermedikleri malları kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Kaldı ki göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah ne yaparsanız hepsinden haberdardır.”*⁶⁰³

Cenâb-ı Hakk’ın verdiği nimetlerden gerek vacip olan zekat ve fitır sadakası şeklinde olsun gerekse nafîle kabilinden olsun fakirlere infakta bulunmak onların hayata tutunmalarına ve bir nebze olsun fakirlikten kurtulmalarına vesile olacaktır. Uluslar arası çapta yapılan istatistiklerdeki sonuçlarda bir tarafta açlıkla pençeleşenler artarken diğer tarafta obeziteye yakalananlar artmaktadır. Bu da insanlar arasında bulunan uçurumların arttığını zenginin daha çok zenginleştiğini fakirinde daha fakir hale geldiğini göstermektedir. Bunun sebeblerinden biri de tabî ki zenginin hem cimriliği hem de savurganlığıdır.

Bireysel olduğu gibi toplumsal fakirliğin de sebebi cimrilik ve savurganlık şeklinde yapılan israftır. Gerçekten gerek cimrilik, gerekse savurganlık ve itraf(lüks tutkusu), medeniyetleri içten içe çökerten, mukavemetlerini kıran ölümcül bir illettir.⁶⁰⁴

Her şeyin hesapsız iktisatsız tüketildiği bir dünya da kaçınılmaz son ise insanın zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakların yetersiz hale gelmesi, bitip tükenmesidir.⁶⁰⁵ Bu ise toplumların da ötesinde dünyanın bütünüyle fakirleşmesi demektir.

Ekonomik açıdan bakacak olursak, israfa alışan insan yapmış olduğu olur-olmaz alış-verişleriyle arz-talep dengesinin bozulmasına; bir yandan malın kıtlaşmasına diğer taraftan da gereksiz fiyat artışlarına sebep olarak gerçek ihtiyaç

⁶⁰³ Âli İmran suresi, 3/180.

⁶⁰⁴ Yunus Ekin, a.g.m., s.91.

⁶⁰⁵ Nimet Abdullatif Meşhur, el-mevsûatu’l-islâmiyyeti’l-âmme, ‘İsraf’, Editör: Mahmud Hamdi Zakzuk, Kahire, 2001, s.134.

sahiplerini hem mal bulamama hem fazla fiyat ödeme gibi katmerli zorluklara sokar. Böylece hem kaynaklar, hem de millî ekonomi zarar görür.⁶⁰⁶

Asr-ı saadet dönemine bakıldığında orada da fakirlik probleminin olduğu görülmektedir. Bu yüzden gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadîs-i şeriflerde infak etmeye teşvik edilirken cimrilik yapıp malını yığanlar şiddetli bir şekilde uyarılmaktadır.

“Ey iman edenler! Doğrusu hahamların ve rahiplerin çoğu halkın mallarını haksız yollardan yerler ve insanları Allah'ın yolundan uzaklaştırırlar. Altını, gümüşü yığıp Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onları acı bir azabın beklediğini müjdele! Yığılan bu altın ve gümüş cehennem ateşinde kızdırılarak, bunlarla onların alın-ları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün onlara: “İşte! denilecek, sizin nefisleriniz için yığıp hazineye tıktıklarınız! Haydi tadın bakalım o tıktığınız şeyleri!”⁶⁰⁷

Esma' (r.anhâ), Peygamber'e (s.a.v) gelerek: ‘Yâ Nebiyallah! Zübeyr'in bana getirdiği şeylerden başka hiç bir şeyim yok. Onun bana getirdiklerinden bir parça infak etsem bana bir günah var mıdır?’ demiş, Resûlullah (s.a.v): ‘Gücünün yettiği kadar infakta bulun. Malının fazlasını saklama ki Allah da sana fazl-u ihsanını kesmesin.’ buyurmuşlar.⁶⁰⁸

İslam teorikte infakı teşvik edip cimrilikten sakındırdığı gibi pratikte de fakiri kalkındırmaya yönelik gelir kaynakları ve kurumlar oluşturmuştur. Bunları ise ana başlıklar halinde zekatlar, ganimetler, fey, cizye, fitır sadakası, keffaretler, adaklar, kurbanlar, sadakalar olarak sayabiliriz. Bunların yanında karaborsacılığı ve faizi yasaklamak, karz-ı haseni teşvik etmek gibi bir takım tedbirler da almıştır.⁶⁰⁹

b. Öldürülmek (Kısas)

İkinci bölümde işlediğimiz israf çerçevesi içinde baktığımızda haksız yere cana kıyarak girilen haddi aşmanın ve israfın sebep olduğu zararlar da vardır. Onlar ise kısas, kefare, diyet, mirastan mahrum kalmadır. Bunlardan en önemlisi ise kısas

⁶⁰⁶ Veli Kayhan, “Kur'an'a Göre İsrâf ve İktisat,” Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VI (2006), sayı:2, , s.183.

⁶⁰⁷ Tevbe suresi, 9/34-35.

⁶⁰⁸ Müslim, *Zekat*, 89; Ayrıca İmam Nevevi ise bu hadisinde içinde bulunduğu babı infaka teşvik ve cimriliğin keraheti babı olarak isimlendirmiştir.

⁶⁰⁹ Detaylı bilgi için Bkz. Hüseyin Küçükkalay, “Kur'an-ı Kerim ve Fakirlik Problemi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1995/2, 149-180.

cezasıdır. Kısas islam ceza hukukunun önemli kurallarından biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de dayandığı pek çok âyet-i kerîme vardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ “Ey iman edenler! Öldürülen kimselerin hakkını almak için size kısas farz kılındı.”⁶¹⁰ وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا “Kötülük işleyenler ise, yaptıkları kötülük kadar ceza görürler”⁶¹¹

Fakat Cenâb-ı Hak kısası meşru bir hak olarak maktûlun akrabalarına tanımış olmasına rağmen onlardan beklediği ideal davranışın sabretmeleri olduğunu belirtmektedir.

وَأِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ “Ceza verecek olursanız, size yapılan muamelenin misliyle cezalandırın. Ama eğer bu hususta sabrederseniz, bilin ki bu, sabredenler için daha hayırlıdır.”⁶¹²

Buna rağmen kişi katil olduğu andan itibaren maktûlun akrabalarının, kendisinin öldürülmesini talep edebilme hakkı doğduğundan kâtilin de öldürülme meşruiyeti doğmaktadır. Bu ise haksız yere adam öldürme sebebiyle, israfın dünya da görülen en büyük zararıdır.

c. **Toplumda Kaos Ortamı Oluşturmak**

İster cana kıymak şeklinde olsun ister mal harcamasında yapılan cimrilik ve hakkı olana hakkını vermeme olsun isterse de gayr-ı meşru ilişkilere girilmesi, herkesin kendi cinsine ilgi duyması şeklinde olsun her türlü israf toplumun yapısını sarsmakta, toplumda kaos ortamına sebep olmakta ve kimsenin kimseye güvenmediği, herkesin birbirine düşman nazarıyla baktığı bir ortam doğurmaktadır.

Tabî ki bu kaos ortamını doğuran âmillerin en başında işlenen cinayetler gelmektedir. Memleketimizin yakın tarihine baktığımızda bunun örneklerini çokça görmekteyiz. Her gün onlarca kişinin öldürüldüğü ve öldürülenin niye öldürüldüğünü, öldürenin de niye öldürdüğünü bilmediği günleri yaşadık. Öldüren kişinin de tesbit edilemediği böyle bir ortamdan da huzur, saadet ve birlik beraberlik beklenemez.

Anarşi ve terör, her çeşidiyle ve tüm anlamlarıyla fitnedir. Hele hele din adına yapılırsa daha büyük bir fitnedir. Allah'ın dinine iftiradır. Bunca peygamber ve

⁶¹⁰ Bakara suresi, 2/178.

⁶¹¹ Yunus suresi, 10/27.

⁶¹² Nahl suresi, 16/126.

evliyanın yol ve yöntemine uymadığı için sapma ve saptırmadır.⁶¹³ Bu açıdan dünyada İslam adına yapılan terör hadiselerini tamamen islama zarar vermekte ve müslümanların inandırıcılığını, güvenini ve huzurunu kaçırmaktadır.

Resûl-i Ekrem döneminde de bu tür benzeri olaylar olmuştur. Eşkıya ve haramiler bulunmakta, yol kesip insanların ırzlarına, canlarına, mallarına tecavüz etmektedirler. Kur'ân-ı Kerîm ise onları hem dünya da hem de ahirette şiddetli bir azabla müjdelemektedir.

إِنَّمَا حِزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَعُوا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ هُمْ فِي الدُّنْيَا وَعَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

*“Allah ve Resulüne savaş açanların, (yol keserek terör eylemi yaparak) yeryüzünü ifsad etmek için koşuşanların cezası; öldürülmeleri veya asılmaları yahut sağ elleri ile sol ayaklarının kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmelerinden başka bir şey olmaz. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Ahirette ise onlara başkaca müthiş bir ceza vardır.”*⁶¹⁴

Allah’a ve Rasûlüne savaş açan, yeryüzünde sürekli bozgunculuk yapan, insanların canlarına, mallarına ve ırzlarına saldırmayı alışkanlık haline getiren ve böylece halkın asayişini bozan, neslin ifsadına sebep olan kimseler suçlarının derecelerine göre yani işledikleri suça göre öldürülür, asılır veya sürgüne gönderilirler.⁶¹⁵ Kaosu önlemek için aslında burada bir cinayet işlenmektedir. Fakat Kur'ân-ı Kerîm kaosun, o kaosu bitirme adına yapılan adam öldürmeden daha beter olduğunu belirtmektedir. *Fitne, adam öldürmekten beterdur.*⁶¹⁶

Diğer taraftan gerek malı saçıp savurma gerek de cimrilik yapma şeklinde girilen israflar kalbin fesadına, ahlakın bozulmasına sebep olduğu gibi toplumun ictimaî ve iktisadî hayatına da darbe vurmaktadır.⁶¹⁷ Mal mülk sahibi olan kişilerin fakir ve yoksulları düşünmeyip mallarında gerek mallarındaki fakirlerin hakkı olan zekât ve fitre vermeyerek, gerekse nafile kabilinden infak ta bulunmayarak zengin ve fakir arasındaki uçuruma genişletmektedir. Bununla beraber yiyecek bir şey

⁶¹³ Abdulaziz Hatip, “İslam ve Terör” Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuası = Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmi Mecmuası, 2007, sayı: 7, s.90.

⁶¹⁴ Mâide suresi, 5/33.

⁶¹⁵ Kurtubî, a.g.e., c.VI, s.147; Ebus'suud, a.g.e., c.III, s.31

⁶¹⁶ Bakara suresi, 2/191.

⁶¹⁷ Muhammed Haşim Mahmud Anber, a.g.m., s.381.

bulamayan insanlar ya dilenmek mecburiyetinde kalmakta ya da hırsızlık ve gasp gibi olaylara karışmaktadır. Görüldüğü gibi savurganlık gibi eli sıkılık da hem toplumsal ortamda hem de ekonomik alanda büyük sarsıntılara, karışıklıklara ve kaosa neden olurlar.⁶¹⁸ Bu durumdaki bir toplumda ise huzur ve emniyetin olduğu söylenemez. Toplum herkesin birbirinden korktuğu, birbirine güvenmediği bir ortam haline gelir.

Toplunun ekonomik gücünün belli bir kesimin tekelinde toplanması ve bir ahlak haline gelmesi, sosyal dengesizlikleri dolayısıyla da toplumun bölünüp parçalanmasını doğuracak bir faktördür. Allah yolunda, insanlığın yararına yapılan infâkın, insan psikolojisi ve kişiliği üzerinde katkı ve etkileri olduğu gibi, toplumların varlıklarını idâmede, sosyal yapılanmaları üzerinde de etkileri vardır. Sosyal dayanışma ve yardımlaşma hem içtimaî yaşamın kalitesini yükseltir, hem de toplumsal huzura büyük ölçüde zemin hazırlar.⁶¹⁹

III. İSRAFTAN KURTULMA YOLLARI

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, nesnesi ve konusu ne olursa olsun israf anormal, dengesiz bir ruh yapısının göstergesidir ya da israf ruhen anormalleşmeye ve dengesizleşmeye sebep olabilir. İsrafın önlenmesi, engellenebilmesi için hem manevî hem psikolojik hem ahlakî; çok yönlü ve sürekli bir eğitim gerekmektedir.⁶²⁰

Hadimî, israfın ilacının ilmî, amelî ve teorik olarak 3 kısma ayrıldığını belirtmektedir.

İlmî yönü Kur'ân-ı Kerîm zikredilen Lut kavminin, Fravun'un, Karun'un ve diğer kişi ve grupların israfa girmeleri sebebiyle başlarına gelen musibetleri düşünmek, tefekkür etmek ve nefsinden sökülüp atılincaya kadar hatırlamak fikren ve zirken mücadele etmeye devam etmektir.

Amelî yönü kendini tutumlu olmaya zorlamaktır. Bu ise şayet cömertliğe tabiatı müsaitse olur. Bir de o kişinin üzerine gözetleyici dikmek. Bu ise israf ettiği şeyde ona itab edecek ve ona israfın afetlerini hatırlatacak dostları ve akrabalarıdır.

Üçüncüsü ise bu israf duygusunu söküp atacak tedbirleri almak. Bu da teorik olarak onun sebeblerini bilmek sonra da onu izale etmektir.⁶²¹

⁶¹⁸ Seyyid Kutub, *Fî zılâli 'l-Kur'ân*, c.V, s.2579.

⁶¹⁹ Yunus Ekin, a.g.m., s.91.

⁶²⁰ Veli Kayhan, a.g.m., s.182.

⁶²¹ Hadimi, *Tarihat-ı Muhammediyye Şerhi*, c.IV, s.126.

Hadimî israftan kurtulma yollarını üç olarak zikretmiş olmakla beraber bunlara imanı olgunlaştırmak, şeytana ve nefse karşı durmak, muhasebe, tevbe, kanaatkar yaşama gibi maddeler de ekleyebiliriz. Tabi bu saydıklarımızın bir kısmını Hadimi'nin üçlü taksiminin içinde bir yere de koymak mümkündür. Fakat biz yine de bunların üzerinde ayrı ayrı durmaya çalışacağız.

1. İmanı Olgunlaştırmak

İmanı olgunlaştırmak imanı taklitten tahkike ulaştırmakla mümkündür. Taklit; başkasının fikir ve düşüncelerini doğruluğunu test etmeden kabullenmek, onun hal ve hareketlerini tekrarlamak, ona benzemeye çalışmak demektir. Bir insanın, bir hocadan veya kitaptan okuyup öğrenmeden, anne-babasından ve çevresinden görüp işittiği şekilde inanmasına ve inandığı esasların doğruluk derecesini ve hakikatini araştırmadan onları kabul etmesine “taklîdî iman” denir.

Tahkik ise; bir şeyin doğru olup olmadığını araştırmak ve o hususta hakikata ulaşmak için çalışıp didinmek, cehd ve gayret göstermek demektir. İman esaslarının mahiyet ve hakikatini araştırıp soruşturduktan sonra yani tahkik sonucu ulaşılan imana da “tahkîkî iman” denir. İnsanlar araştırma mevzuunda hem ciddi, kararlı ve sürekli olurlar, hem de elde ettikleri bilgileri ibadette derinleşme ve Allah’a kurbîyet hesabına kullanırlarsa bugün olmazsa yarın tahkîke ulaşabilirler.

Gazzalî'ye göre üç türlü iman vardır. 1. Avâmın imanıdır. Bu iman katıksız taklîdî bir imandır. 2. Kelâmcıların, araştırmacılarının imanıdır, Bu iman bir nevi istidlâlle karışıktır. Derecesi avâmın imanı derecesine yaklaşır. 3. Ariflerin imanıdır, Bu iman yakîn nûruyla müşahade edilen imandır.⁶²² Gazzalî'nin bu tasnifinde avâmın imanını taklîdî, -kelâmcıların imanını her ne kadar avâmın imanına yakın görsede-kelâmcı ve ariflerin imanını da tahkîkî iman olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Gazzalî bu üç mertebeyi şu misalle açıklar. Zeyd'in evde olduğunu tasdik etmenin üç derecesi vardır:

Birincisi; Doğruluğundan emin olduğun bir kimsenin sana haber vermesidir ki bu kimsenin yalan söylediğine vakıf olamamış ve hiçbir zaman onu itham edecek bir hâlini görememiştir. Böyle bir kimsenin haber vermesiyle kalbin mutmain olup sadece ondan duymak sûretiyle kalbin sükûnete kavuşur. İşte bu mücerred taklid ile

⁶²² Gazzalî, İhyau Ulûmi'd-Dîn, c.III, s.34

var olan imandır. Bu âvam-ı nâsın imanı gibidir. Bu iman, âhirette kurtuluş sebebidir. Ancak makbul iman değildir. Zira yahudi ve hiristiyanların kalpleri de atalarından dinledikleriyle mutmaindir. Bu yüzden bu kişilerin her an kayıp şirke, günaha girmesi mümkündür.

İkincisi; Senin, evinin içinde konuşan Zeyd'in konuşmasını ve sesini işitmendir. Fakat bunu duvarın arkasından dinlersin ve bununla Zeyd'in içeride olduğuna karar verirsin. Bu bakımdan senin imanının, tasdik ve yakîn, Zeyd'in içeride olduğuna dair sadece 'Zeyd içeridedir' demekle tasdik edenin tasdikinden daha kuvvetlidir. Ancak bu tür iman da, delil ile karışık bir imandır. Zira ses, bazen başka bir sese benzer. Bazen de taklid yoluyla başkasının sesine benzetmek mümkündür. Ancak bu durum dinleyen kalbine gelmez. Bu açıdan yanlışlığın bu imana da karışması mümkündür.

Üçüncüsü; Eve girip kendi gözünle Zeydi görmeyi ve müşahade etmendir. İşte hakikî mârifet, yakînî müşâhede budur. Bu, mukarrebler ve siddıkların müşahade ve mârifetine de benzer. Bu ise -dereceleri olmakla beraber- iman da en üst mertebedir.⁶²³

Gazzali ikinci yolun üçüncü yola göre yakîn ifade etmemesini duyuların bazen yanlış bilgi vermesine dayandırmaktadır. İnsan kulağı bazen duyduğu şeyin tesbitinde yayılabildiği gibi bazen de mevcut olan bir sesi duyamayabilir. Nitekim insan kulağı sadece 16 ilâ 20.000 arasındaki sesleri duyabilir. Bunun dışındaki sesleri kulak duymaz. Halbuki bunların mevcudiyeti fizik bakımından tesbit edilebilmektedir.⁶²⁴

Bu açıdan baktığımızda taklîdî iman seviyesinden kurtarsa bile mücerret bilgi ve malûmat, insanı hiçbir zaman, amelin, yaşamanın, tecrübe etmenin, müşahade etmenin ve ibadetle Cenâb-ı Hakk'a yaklaşmanın yükselttiği seviyeye yükseltemez. Tecrübe ve uygulamadan yoksun, amel ve ibadetten mahrum bir insan, kütüphaneler dolusu kitap okusa da, vicdanında duyulması gerekenleri kat'iyen duyamaz; sadece delillere dayanarak kafasına yerleştirmeye çalıştığı bir ulûhiyet telakkisiyle hiçbir zaman imana ilişkin problemlerden kurtulamaz. Günümüz toplumundaki iman probleminin sebeplerine baktığımızda onlardan birisinin de materyalist bir zihniyette

⁶²³ Gazzalî, İhyau Ulûmi'd-Dîn, c.III, s.35-36.

⁶²⁴ Nihat Keklik, İslam Düşüncesi, “*Bilgi Nazariyesi ve İman*” 1967, cilt: I, sy: 3, s.139.

yetişmenin ya da etkisi altında olmanın getirdiği algı ile her şeyi akıl ve duyularda algılama isteği olduğu görülmektedir.⁶²⁵

İmanın, akıldan ziyade kalbe oturması ya da en az akıl kadar kalbin de işletilmesi, ibadetle cilalanması ve neticede kalb ve kafa izdivacının sağlanması şarttır. Yoksa, iman zayıf bir lehimle tutturulmuş gibi olur. O da, müsait olmayan şartlar altında birden bire eriyiverir, kırılır gider. İşte, tahkike ulaşmak, belki senelerce sürecek olan bir gayrete bağlıdır. Böyle bir gayret neticesinde tahkîkî iman hedefine ulaşan bir kulun karşısına bin tane şeytan, onu israfa düşürmek için bin çeşit hile ve oyunla çıksa da -Allah'ın izniyle- ona hiçbir zarar dokunduramaz.

2. şeytana ve Nefse Karşı Durmak

şeytan kötü ahl k n bir nevi kaynağıdır. şeytan nefse ve kalbe sözünü dinlettiğinde o kişiden her türlü f sk u fuc r ve haddi aşma beklenir. Bu yüzden önemli olan şeytanın nefse ve kalbe sözünü dinletmemesi için önceden donanımlı olmak ve tedbir almaktır. Çünkü nefsin ve şeytanın nerede, nasıl ne şekilde insanın karsısına çıkacağı belli olmaz. Nefsin ve şeytanın hilelerine karşı her an teyakkuzda olmak gerekir. şeytan insana sağından, solundan,  n nden, arkasından kısacası her yerinden yaklaşabilmektedir.⁶²⁶ Bu yüzden nefis ve şeytan bir iş yapmaya çağırdığında söz konusu işin, Allah'ın hoşuna gidip gitmeyeceği d ş n lmelidir.⁶²⁷

Kalbin misali, bir kalenin misaline benzer. şeytan, kaleye girmek isteyen bir düşmandır. Onu kuşatıp sahip olmak ister. Kaleyi düşmandan korumak ancak kapılarını, giriş noktalarını ve kalede açılan delikleri korumak ve oralarda nöbet beklemek sûretiyle mümkündür. Kalenin kapılarını bilmeyen bir kimse, o kapıların n bet iliğini yapamaz. Bu bakımdan kalbi, şeytanın vesveselerinden korumak farzdır. şeytanı defetmeye insanoğlu ancak onun giriş noktalarını bilmekle muktedir olabilir. Bu bakımdan onun giriş noktalarının bilinmesi gerekir. şeytanın giriş noktaları ve kapıları kulun bütün rezil sıfatlarıdır. Bu sıfatlar makam sevgisi, korku, tama, ırkçılık, enaniyet ve rahata d ş n l k, haset, h rs gibi pek çoktur.⁶²⁸ İnsan şeytanın kalbe girerken kullandığı bu ve benzeri noktaları koruyabilir ve kalp eğitimi ile ilgili

⁶²⁵ Süleyman Toprak, II. Din ş rası Tebliğ ve Müzakereleri, Kasım, 1998, “Günümüz Toplumunda İman Problemi”, Ankara, 2003, s.339.

⁶²⁶ Bkz. A'raf suresi, 7/17.

⁶²⁷ el-Muhasib , *er-Ri'aye li hukûkillâh*,  ev. Abdulhakim Yüce, Isık Yayınları, İstanbul, 2011, s.91.

⁶²⁸ Bkz. Gazzalî, İhyau Ulûmi'd-Dîn, c.III, s.71-92

uyarıları dikkate alırsa; nifak, şirk, inkâr, küfür gibi itikâdî sapmalara; kibir, fuhuş gibi ahlâkî düşüklüklere girmeyecektir.⁶²⁹

Gazzali'nin şeytanın giriş noktaları olarak söylediği şeyler Râzî'de nefsin kuvvetleri olarak zikredilmektedir. Nefsin ondokuz kuvvesi vardır. Onlar zahiri, batınî, cezp edici, tutucu, menedici, hazmedici, büyütücü kuvvelere ayrılır. Bunların hepsinin de nefsi, maddî aleme davet ettiğini ve bedenî lezzetleri istemeye teşvik ettiğini belirtmektedir.⁶³⁰

Gazzalî bu konuda kalbin ilacının, bütün bu giriş noktalarını, kalbi bu kötü sıfatlardan temizlemek sûretiyle kapatmak olduğunu belirtmektedir. Bu sıfatların temelleri kalpten sökülüp atıldıktan sonra şeytan durmaksızın kalbe uğrar ve geçer. Artık orada şeytanın durabilme imkânı söz konusu değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak *إِنَّ* *الدِّينَ أَتَقُوا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ* *“Allah’a karşı gelmekten sakınanlara şeytandan bir hayal ilişince, hemen düşünüp kendilerini toparlar, basiretlerine tam sahip olurlar.”*⁶³¹ buyurmak suretiyle muttâkilerin kalbinde şeytanın yer edemeyeceğini bildirmektedir.

Ancak bu durumda şeytanı oradan geçmekten meneden Allah'ın zikri olur. Çünkü zikrin hakikati ancak kalp, takva ile tamir edildiği ve kötü sıfatlardan temizlendiği takdirde mümkün olabilir, Aksi takdirde zikir, nefsin konuşmasından fazla birşey ifade etmez. Kalpte müsbet olarak herhangi bir tesiri bulunmaz ve böylece şeytanın tasallutuna mâni olamaz.⁶³²

3. Nefis Muhasebesi Yapmak

Muhasebe kelime itibarıyla hesap görme, hesaplama, kendi kendini sorgulama mânâlarına gelmektedir.⁶³³ Mü'minin, her lahza iyi-kötü, doğru-yanlış, sevap-günah nevinden yaptığı bütün amellerini gözden geçirip, hayır ve güzellikleri artırmaya çaba sarfetmesi; haddi aşmışlıkları ve günahları istiğfarla gidermeye çalışması adına çok

⁶²⁹ Bkz. Ali Akpınar, “Kur’ân’a Göre Müslümanın Gönül Dünyası: Kalbineylemleri Ve Sorumluluğu,” Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl: 6 [2005], sayı: 15, sf. 120.

⁶³⁰ Râzî, a.g.e., c.XIV, s.36.

⁶³¹ A'râf suresi, 7/201.

⁶³² Gazzalî, a.g.e., c.III, s.82-83.

⁶³³ İbn Manzûr, a.g.e., c.II, s.865; Zehebî, a.g.e., c.II, s.262

önemli bir gayrettir.⁶³⁴

Nefis muhasebesi kurbiyet adına yapılan amellerin en faziletlerindendir.⁶³⁵ Çünkü insan nefis muhasebesiyle yapmış olduğu hataların farkına varacak, onlardan kurtulma yollarını araştırarak ve bir daha düşmemeye gayret edecektir. Bu açıdan insanın, geçmişte işlediği yanlışları, haddi aşmışlıkları telafi edip Allah nezdinde aklanabilmesi, derecesinin yükselmesi ve gerçek değerini bulabilmesi ancak ve ancak sıkı bir nefis muhâsebesiyle mümkün görülmektedir.

Muhasebe yapılması gereken konular ise pek çoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de; kisinin Allah'a,⁶³⁶ peygamberlere⁶³⁷, kendi nefesine⁶³⁸, ailesine ve topluma karşı nefis muhasebesi yapması gerektiği üzerinde durulmaktadır.⁶³⁹

Tabi kul nefis muhasebesini nasıl yapmasını da bilmelidir. İnsanın, Peygamberler'in türlü türlü sıkıntı, işkence ve katledilmelere maruz kalmalarına rağmen insanlığın kurtuluşu adına Cenâb-ı Hâk'dan aldığı vahyi insanlara ulaştırmaya çalışmalarını, insanın abes olarak yaratılmadığını, peygambere itaatin ve kendisine yüklenen sorumluluğun neresinde olduğunu tekrar gözden geçirerek nefis muhasebesi yapması gerekir.⁶⁴⁰ Ayrıca nefisini sorgularken “*Sana isabet eden iyilik Allah'tandır. Sana isabet eden kötülük de nefisindendir.*”⁶⁴¹ âyetinin ifade ettiği mazmuna göre hareket etmelidir. Ancak böyle bir muhasebe insanı israflardan kurtarabilir. Kul için nefis muhasebesi paratoner gibidir. Olabilecek sürçmeler, günahlar, israflar bunlara çarpar ve kaybolur gider.

Hz. Ömer'in nefis muhasebesi ile ilgili “*Hesaba çekilmeden önce nefsinizi hesaba çekin.*”⁶⁴² sözü ise dünya da nefisini hesaba çeken kişinin ahiretteki hesabının

⁶³⁴ Abdulaziz b. Muhammed b. Abdulmuhsin es-Selmân, *Miftâhu'l-ezkâr li't-tehhibi lidâri'l-karâr*, ts., c.II, s.123.

⁶³⁵ Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Hârisî, Ebu Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vaşfu tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. Asım İbrahim el-Kıyâlî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1426/2005, c.I, s.186.

⁶³⁶ Bkz. Zâriat suresi, 51/56; Nahl suresi, 16/10-14; İbrahim suresi, 14/32-34.

⁶³⁷ Bkz. Âli imran suresi, 3/32, 132; Enfâl suresi, 8/46.

⁶³⁸ Kıyâmet suresi, 75/36; Mü'minun suresi, 23/115; Müddesir suresi, 74/38.

⁶³⁹ Detaylı bilgi için Bkz. Osman Karataş, *Kur'ân'da Nefis Muhasebesi*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2009, s.32-61.

⁶⁴⁰ Abdulaziz b. Muhammed b. Abdulmuhsin es-Selmân, *Mevâridü'z-zamân lidurûsi'z-zamân*, h.1424, c.I, s.188.

⁶⁴¹ Nisâ suresi, 4/79.

⁶⁴² Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, c.VIII, s.271; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c.I, s.26.

hafif, hesaba çekmeyenin ise ahiretteki hesabının ağır olacağını bize bildirmektedir.⁶⁴³ Bu açıdan kişinin nefisini daima kötüleme, kendi küçük kusurlarını büyük görme ve başkalarının büyük kusurlarını küçük görmenin yüksek fazilet olduğuna inanması gerekir.⁶⁴⁴

4. Tevbe Etmek

Nefis muhasebesiyle beraber insanın hatasını görüp, öğrendikten sonra kalben, içten, samimiyetle, bütün uzuvlarıyla yaptıklarından son derece pişman olur. O pişmanlık öyledir ki, çok sevdiği hatta toz kondurmadığı nefisini yerden yere vurur. Onun kusurlarını, kötülüklerini bir bir vicdanında sayar her biri aklına geldiğinde adeta yerin derinliklerine girip, yok olup gitmek ister. İşte bunun adı tevbedir. Gazzali, tevbeyi “Allah'tan uzaklaştıran ve şeytana yaklaştıran yoldan dönmek” şeklinde tarif ederken,⁶⁴⁵ Kuşeyrî, “şeriatta zem edilen bütün her şeyden medhedilen şeylere rucu etmek” şeklinde tarif etmektedir.⁶⁴⁶ Başka bir açıdan tevbe, yapılan kötülüğü, işlenen günahı veya kabahati günah olduğunu bilip, onu bırakıp terk ederek Allah’a dönmek, O’ndan affetmesini, bağışlamasını dilemek, yaptıklarından pişman olduğunu da belirterek yalnız Allah’a yalvarmak demektir.⁶⁴⁷

Tevbe sayesinde kişi düşmüş olduğu günahların ağından kurtulabilir. Yüce Allah ise kullarından tövbelerini, tevbe-i nasuh olarak yapmalarını istemektedir. “*Ey iman edenler! Samimî ve kesin bir dönüşle Allah’a tövbe ediniz! Böyle yaparsanız Rabbinizin sizin günahlarınızı affedeceğini, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğini umabilirsiniz.*”⁶⁴⁸

Zemahşerî bu âyetin tefsirinden tevbe-i nasûhu, tevbeyi kendilerine tavsiye edenler, günahları mahvedecek ve aşırılıkları telâfi edecek şekilde tevbe ederler. Kötülüklerden tevbe etmeleri, o şeylerin kötü olduğu içindir. Yaptığına pişman olmak da çok şiddetli bir şekilde üzülme demektir. Kötülüklerden birine bir daha dönmemeye azmetmek de, sağılmış olan sütün hayvanın memesine dönmesi nasıl mümkün değilse, öylece o günaha bir daha dönmek anlamınadır. Bütün bunları

⁶⁴³ Ebu Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, c.I, s.137.

⁶⁴⁴ Zübeyr Gündüzalp, *Nefis Muhasebesi*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2010, s.13.

⁶⁴⁵ Gazâlî, a.g.e., c.IV, s.19.

⁶⁴⁶ Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdîmelik el-Kuşeyrî, *er-Risale*, Thk: Abdulhalim Mahmud, Muhammed b. eş-Şerif, Daru'l-Maarif, Kahire, ts., c.I, s.44.

⁶⁴⁷ Mehmet Soysaldı, “İslamda Tevbe”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, Mayıs 2001, sy: 6, s.1.

⁶⁴⁸ Tahrim suresi, 66/8.

böylece içine sindirmek yürekten tevbe etmek demektir⁶⁴⁹ şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Makbul bir tevbe de üç şart aranmaktadır. Onlar ise Allah'ın emrine karşı gelmekten ötürü pişmanlık, bulunulan o kötü durumu bırakmak ve işlenmiş olunan o ve benzeri günahlara girmemeye azmetmektir.⁶⁵⁰ İnsan ancak bu üç şeyi tam anlamıyla yerine getirdiğinde israflardan kurtulabilir.

Tevbe, sırf bir şeyin vicdanda kerih görülmesinden dolayı, o şeye karşı tiksinti duyulması, terk edilmesi değildir. O, Allah'ın sevmediği, istemediği her türlü gayr-ı meşru şeyden –aklın zâhirî nazarında güzel görünse, yararlı olsa da– uzaklaşıp Hakk'a rücû etmektir. İşte bu pişmanlık kulun tekrar Allah'ın rahmet kapısından içeri girmesine vesile olur. Böylesine bir nedamet içinde olan insan eski yanlışlıklarına asla gerisin geriye dönmez. Ancak bu şekilde davrandığı zaman israfa düşülen yolları kapatmış olur. Önceden yaptıklarını büyük bir kusur olarak görür ve o kusurların, hataların kıyısından köşesinden asla geçmez. Nedameti süreklilik arzeder.

Ayrıca tevbe bazılarının zannettiği gibi sadece Allah'ın yasakladığı şeyleri yapan, hata, kusur ve günah irtikab edenlerin yapması gereken bir şey değildir. Aynı zamanda iyilikleri terk eden, Allah'ın emirlerini yerine getirmeyen kişilerin de yapması gereken bir sorumluluktur.⁶⁵¹

Tevbe insanlık zaruretlerindendir. Süluk ehlinin ilk adımıdır. Şeriat aklıyla gaflet uykusundan ayrıldıktan sonra tevbeden başka mühim farz yoktur. Zira tevbenin manası, dalâlet yolundan dönüp hidayet yoluna başlamaktır.⁶⁵² Duyguda, düşüncede, tasavvur ve davranışlarda Cenâb-ı Hâkk'a karşı içine düşülen muhalefetten kurtulup, O'nun emirleri ve yasakları zaviyesinden, yeniden O'nunla muvafakat ve mutabakata ulaşma gayretidir. Bu açıdan pişmanlık duymayan dolayısıyla tevbe etmeyen kişinin taşkınlıklardan, aşırılıklardan, haddi aşmışlıklardan ve israf yollarından kurtulması mümkün değildir.

⁶⁴⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, c.IV, s.573.

⁶⁵⁰ Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.44.

⁶⁵¹ Salih b. Gânim b. Abdullah b. Süleyman b. Ali es-Sedlân, *et-Tevbetu ilallâh*, Dâru balensiyye, 1416, s.35.

⁶⁵² Gazzalî, *Kimya-yı Saadet*, Çelik Yayınevi, Terc:Mehmet A. Müftüoğlu, İstanbul, trsz, s.618.

5. Kanaatkâr Bir Şekilde Yaşamak

İsraftan kurtulma yollarının en önemlilerinden birisi de kanaatkar yaşamaktır. Ebu Abdillah b. Hafîf kanaati, ‘Elinde olmayan şeye tamah göstermemek, mevcutla yetinmek’ şeklinde ifade ederken, Muhammed b. Ali el-Tirmizî ise, ‘Gönlün taksimde kendisine ayrılan rızka razı olmasıdır’ diye tarif etmektedir.⁶⁵³ Bu açıdan kanaat mal kazamamak değil, mevcut mal ile yetinmektedir.⁶⁵⁴

Kuşeyrî, Cenâb-ı Hakk’ın; izzeti kulluğa, zilleti masiyete, heybeti gece kıyamına, hikmeti çok yememeye, zenginliği ise kanaate bağladığını söylemektedir. Peygamber Efendimiz de الْقَنَاعَةُ كَنْزٌ لَا يُفْنَى beyanlarıyla ‘kanaatin bitip tükenme bilmeyen bir hazine’ olduğunu bildirmektedir.⁶⁵⁵

Kanaatkar olmak saçıp savurmanın zıddı olduğu gibi cimriliğin de zıttıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de saçıp savurma da cimrilik yapma da kınanmış ve denge yolu olan orta yol tavsiye edilmiş,

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعَدَ مَلُومًا مَّحْشُورًا “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma ki herkes tarafından ayıplanan, kaybettiklerine hasret çeken bir hale düş-meyesin.”⁶⁵⁶

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا “Rahman’ın o has kulları, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar; bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar.”⁶⁵⁷ denilerek seçkin kulların bu önemli vasfına vurguda bulunulmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm görüldüğü gibi orta yolu tavsiye etmektedir. Kanaat de orta yolu temsil etmektedir. Bu anlamda kanaat iktisatla aynı manada kullanılmıştır. Çünkü iktisad kelimesinin türemiş olduğu ‘kasd’ kelimesi lügatlerde orta yol manasında kullanıldığı gibi⁶⁵⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de de orta yol anlamında kullanılmıştır.⁶⁵⁹ Orta yolu takip edene de Kur’ân-ı Kerîm ‘muktasid’ demektir.⁶⁶⁰

⁶⁵³ Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.295.

⁶⁵⁴ Celal Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim ve Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, s.65.

⁶⁵⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s.294.

⁶⁵⁶ İsrâ suresi, 17/29.

⁶⁵⁷ Furkan suresi, 25/67.

⁶⁵⁸ el-Ferâhîdî, a.g.e., c.V, s.71; Râğîb el-İsfehânî, a.g.e., c.I, s.403; ez-Zamahşerî, a.g.e., c.I, s.506; İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.3627; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.881; ez-Zebîdî, a.g.e., c.XX, s.24-32.

İktisatlı olmak aynı zamanda insana şükretmesini öğretmektedir. Çünkü muktesid insan, nimet verene ve dolayısıyla O'nun verdiği nimetlere karşı hürmet hisleriyle dolar, onların ardındaki Allah'ın rahmetlerini daha iyi kavrar; kendisine bahşedilen o kıymetli hediyeleri boşa harcamaktan kaçınır, onları ihtiyaç miktarınca kullanır. Böylece, hem bir manada bedenine kesintisiz perhiz yaptırdığı ve itidal üzere yaşadığı için hep sıhhatli kalır, hem de başkalarının eline bakma zilletinden kurtulup izzetini korur.⁶⁶¹ Böylece her iki türlü israfa girmekten kurtulur. Ayrıca manevî şükrüne bir mükafat olarak, hakkında bir bereket vesilesine dönüşen iktisat sayesinde, daha fazla nimetlere kavuşarak⁶⁶² fakirlikten kurtulur.⁶⁶³

İktisat ve kanaatle gelen şükür, Kur'anî çerçevede israfın bir çeşidi olan nankörlükten kurtulmaya da vesile olmaktadır. Çünkü kanaatkâr olmayan kul şükretmiyor, şükretmeyen kul da nankörlük yapıyor demektir. Peygamber Efendimiz bu hakikati şu sözleriyle ifade etmektedir.

يَا أَبَا هُرَيْرَةَ كُنْ وَرِعًا، تَكُنْ عَبْدَ النَّاسِ، وَكُنْ قَنِيْعًا، تَكُنْ أَشْكَرَ النَّاسِ
“*Ya Ebâ Hureyre vera sahibi ol ki insanların en âbidi olasın. Kanaatkar ol ki, insanların en çok şükredeni olasın.*”⁶⁶⁴

İktisat eden insan, Allah'ın hoşnutluğuna ve Hak dostluğuna yürüyen bahtiyar bir kuldur; müsrif kimse ise, israf yolunda sadece Şeytan'ın arkadaşlığını bulur, şeytanlara kardeş olur. “*Yakınlarına, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver, ama sakın saçıp savurma. Çünkü savurganlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür.*”⁶⁶⁵ meâlindeki âyet-i kerîme bunu açıkça ortaya koymaktadır. Şeytana dost olan kişinin de orta yol olan meşru yolu takip etmeyip gayr-ı meşru yola sapacağı aşîkardır.

Özellikle içinde yaşadığımız zaman diliminde iktisat etmeyen kimselerin, zillete, manen dilencilige ve sefaletе düşmeleri kaçınılmazdır. Bugün israf, toplumun hemen her kesiminde büyük bir felaket halini almıştır. Çünkü, lüks sayılabilecek pek çok eşya artık zaruri ihtiyaç maddesi telakki edilmektedir. Öyle ki medeniyet, bedeviyete nispeten adeta hayatı birkaç kat ağırlaştırmış, insanı el emeği ve alın teriyle

⁶⁵⁹ Bkz. Nahl suresi, 16/9, Tevbe suresi, 9/42.

⁶⁶⁰ Bkz. Lokman suresi, 31/32; Fâtır suresi, 35/32.

⁶⁶¹ Bkz. el-Mâverdî, *Edebu'l-dunyâ ve'd-dîn*, s.239.

⁶⁶² Bkz. İbrahim suresi, 14/7.

⁶⁶³ el-Mâverdî, *a.g.e.*, s.239.

⁶⁶⁴ İbn Mace, *Vera ve Takva*, 24.

⁶⁶⁵ İsrâ suresi, 17/26-27.

kazanıp helal çizgide yaşayamaz hale getirmiştir. Oysa Peygamber Efendimiz insanın isteklerinin bitmeyeceğini “*Adem oğlunun bir vadi dolusu altını olsa bir vadi daha ister. Onu ancak toprak doyurur.*”⁶⁶⁶ ifadeleriyle resmetmektedir.

Büyük şehirde oturan bir insanın, orta halli bir gelirle iâşesini karşılayabilmesine neredeyse imkan yoktur. Zira, ihtiyaç kabul edilen maddelerin listesi o kadar uzayıp gitmektedir ki, iktisadî esas almayan, iffet ve izzetini koruma kararlılığında olmayan kimseler, çoluk çocuğu memnun edebilmek için israf üstüne israfa girmekte, çalıp çırmaktan, meşru olmayan işler yapmaktan ve iç içe fenalıklara girmekten başka çarelerinin kalmadığına inanabilmektedirler. Cevâmiu’l-kelim sahibi olan Resûl-i Ekrem’in (s.a.v) عَزَّ مِنْ قَنَعَ ذَلَّ مِنْ طَمَعَ “*Kanaat eden aziz yaşar; tamah eden zillate düşer.*”⁶⁶⁷ beyanları ise kanaatin bu açıdan önemini veciz bir şekilde özetlemektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, ancak elindekine râzı olup daha fazlasına göz dikmeyen, mâlik olduğu şeye rıza göstermeyi tükenmez bir hazine bilip ‘biraz daha, biraz daha’ demeden, verileni gönül hoşnutluğuyla karşılayarak, hırs ve açgözlülükten uzak durma gayreti içinde bulunan, hususiyle de başkalarının nâil oldukları nimetlere imrenmeyen kişi israftan kurtulabilir. Bu da ancak şükrü netice veren kanaatle mümkündür.

⁶⁶⁶ Buhârî, *Rikak*, 10.

⁶⁶⁷ İbnü'l-Esir, *en-Nihaye*, c.IV, s.114; İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstanbulî, *Ruhu'l-Beyan*, Daru'l-fikr, Beyrut, ts., c.I, s.161.

SONUÇ

Kur'ân, tekvinî emirlerin beyan ve izahı, teşriî kural ve kaidelerin de en sağlam ve değişmez kaynağıdır. O, İctimaî disiplinleri, hukukî kuralları, terbiye ile alâkalı kaideleri ve iktisadî, siyasî, kültürel problemleri çözmedeki alternatif yöntemleriyle her zaman herkesin başvurma mecburiyetinde olduğu/olacağı muhkem bir kitaptır. O, arzettiği veya tahlile tabi tuttuğu konulardan hiçbirini içinden çıkılmaz hale getirmez; usule taalluk eden mevzuları açık ve net olarak ortaya koyar; tefekkür ve tedebbür isteyen hususlarda ise tetkik ve araştırmayı yeğler. Konulu çalışmalar ve kavram çalışmaları da tefekkür ve araştırmayı gerektirmektedir. Ancak bu şekilde yapılırsa işlenen kavram bütünlük içinde ortaya konulmuş ve doğru sonuçlara varılmış olacaktır. Araştırma neticesinde ulaşabildiğimiz sonuçları ise genel olarak şöyle sıralayabiliriz.

1- Kur'ânî kavramlara günümüzde kullanılan manası esas alınarak değil, bizzat Kur'ânî çerçeve esas alınarak bakılması gerekmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de çok geniş manalar ihtiva eden bir kelime günümüze gelindiğinde anlamı daralmış ya da daraltılmış olabilmektedir. İsrâf kavramı da bu çerçevede değerlendirilebilir. İsrâf kavramı günümüzde sadece amelî/fikhî alanla, onun da yeme-içme, giyinme, suyu kullanma gibi spesifik bir bölümüyle inhisar altına alınırken, Kur'ân-ı Kerîm'de onun itikadî, amelî ve ahlakî olmak üzere İslamın bütün alanlarıyla ilgili kullanıldığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de; inkar etme, şirke girme, Cenâb-ı Hakk'a karşı nankörlükte bulunma, Allah'ın resul ve kitaplarına inanmama, masum bir cana kıyma, masum olmayan cana kıyarken haddi aşma, malı kullanmada, yeme-içmede, giyinmede, başkasına infakta bulunmada, yetim malı yemede aşırılıkta bulunma; erkeklerin kadınları bırakıp kendi cinslerine ilgi duyması, günah işleme ve kibre girme konuları bizzat israf olarak nitelenmektedir. Oysa hem toplulumuzda hem de kelim ve tasavvuf ilimlerinde bu konulardan sadece bir ikisi israf olarak değerlendirilmektedir.

2- Kur'an'da işlenen israf günümüzde anlaşıldığı anlam kadar dar olmamakla birlikte sözlük anlamındaki kadar da geniş değildir. İsrâf aşırılık anlamına gelmektedir. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de aşırılık anlamına gelen adv, zulum, fesad gibi

pek çok kelime kullanılmakta ve yerine göre israf kavramıyla ifade edilmeyen bir aşırılık bu kavramların biriyle ifade edilmektedir. Mesela Yüce Allah وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ “Sizinle savaşanlara karşı, siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haddi aşıp aşırılığa girmeyin. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez.”⁶⁶⁸ buyurmaktadır. Buradan İslam’da bir savaş hukukunun bulunduğu ve bu hukuka riayet etmemenin bir aşırılık olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu aşırılık “esrafe” fiiliyle değil, onun eş anlamlısı “i’teda” fiiliyle ifade edilmiştir.

3- İsrafi sadece ifrat boyutlu değil, hem ifrat hem de tefrit boyutlu bir aşırılık olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bir şeyi haddinden fazla yapmak ifrat boyutlu bir israf olduğu gibi haddinden az yapmak ya da hiç yapmamak da tefrit boyutlu bir israftır. Mesela malı saçıp savurmak ya da kendisi muhtaç duruma düşecek derecede infak etmek ifrat boyutlu bir israf iken, malın üzerinde başkasının hakkı olan zekâtı vermemek de tefrit boyutlu ayrı bir israftır.

4- Kur’ân-ı Kerîm, israfi inkârcının bir sıfatı olarak değerlendirmekte ve israfa girenleri zem edip azabıyla tehdit etmektedir. Fakat bu sıfatın müminde de olabileceğini belirtmektedir. Bu da Cenâb-ı Hakk’ın Kur’ân-ı Kerîm’de israfa ne kadar dikkat çektiğinin bir göstergesidir.

⁶⁶⁸ Bakara suresi, 2/190.

BİBLİYOGRAFYA

ÂBÂDÎ, Gayrûz, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri ibn abbas*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Lübnan, ts.

ÂBÂDÎ, Muhammed Şemsi'l-Hakki'l-Azim, *Avnu'l-ma'bûd şerh-i sünen-i ebî dâvûd*, Daru'l-Kütübü'l-İlmîyye, Beyrut, 1995.

İbn **ABBÂD**, Ebu'l-Kâsım İsmail, *el-Muhît fi'l-Luğa*, thk. Muhammed Hasen Al Yasin, İlemü'l-kütüb li'l-melâyin, Beyrut, 1994.

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad, *el-mu'cemü'l-müfehres li elfazı'l-kur'âni'l-kerim*, Daru'l-Hadis, Kahire, 1422/2001.

ibn **ÂBİDİN**, Muhammed Emin Ömer *Tahrîru'n-nukûl fî nafakati'l-fürû'î ve'l-usûl (Usul ve Furûun Nafakasıyla ilgili Nakiller Üzerine Bir İnceleme)*, Çev. Kemal Yıldız, İlyas Yıldırım, Mehmet Gayretli, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı:13, 2009.

AĞIRTMAN, Cemal, “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları,” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII (2007), sayı: 2.

AKAR, Muhlis, *Tüketim Ahlakı ve İsrâf*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

AKDEMİR, Hikmet, “Kur’ân-ı Kerim’de İsrâf Kavramı”, *Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran 2001, sayı:1.

AKPINAR, Ali, “Kur’ân’a Göre Müslümanın Gönül Dünyası: Kalbin Eylemleri Ve Sorumluluğu,” *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 6 [2005], sayı: 15.

ÂLUSÎ, Ebü's-Sena Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah, *Ruhü'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesâni*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts.

ÂMÂSÎ, Ahmed b. Husâmeddin, Mir'at el-Mulûk, nesih 943 h, Süleymaniye/ Esad efendi, no:1890

ANBER, Muhammed Haşim Mahmud, Mecelletu'l-câmiati'l-islâmiyye, "*el-İsrâf fi dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*," Ocak, 2011.

el-ASKERÎ, Ebû Hilal, *el-Furûku'l-luğa*, ts.

ASLANTÜRK, Zeki, Araştırma Metot ve Teknikleri, Çamlıca yayınları, İstanbul, 2004, s.63.

İbn AŞUR, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi, *Tefsirü't-tahrir ve't-tenvir*, Dâru sahnûn, Tunus, 1997.

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1990.

İbn ATIYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsi, *el-Muharrerü'l-veciz fî tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993/1413.

AYNÎ, Bedruddin Muhammed b. Ahmed, *Umdetu'l-kâri şerhu sahihi'l-Buhârî*, Dâru ihyai't-türasi'l-arabi, Beyrut, ts.

BARDAKOĞLU, Ali, "*Cezâ*", DİA, İstanbul, 1993.

BALIKKAYA, Şükran, *Kur'an'da Adalet Kavramı*, (Basılmamış Y. Lisans tezi), Bursa, 2005.

EL-BÂKILLÂNÎ, Muhammed b. Et-Tayyib b. Muhammed b. Cafer b. el-Kâsım Ebûbekr *Temhîdi'l-evâil fî telhîsü'l-delâil*, Thk. İmâduddin Ahmed Haydar, Müessesetü'l-kütübü'l-sekâfiyye, Lübnan, 1407/1987.

BEGAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud, *Meâlimü't-tenzil*, thk. Hâlid Abdurrahman Ak, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1987/1407.

BEYZÂVÎ, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envarü't-tenzil ve esrarü't-te'vil*, Daru'l-fikr, Beyrut, ts.

BUHARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihü'l-Buhari*, tahkik Mustafa Dib el-Buga, Dımaşk, Daru İbn Kesir, Beyrut, el-Yemame, 1990/1410,

BULADI, Kerim, *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*, Pınar yay., İstanbul, 2001.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyân*, İstanbul, 1928.

İbn **CEBR**, Ebü'l-Haccac el-Mekki Mücahid, *Tefsirü'l-mücahid*, thk. Abdurrahman Sureti, el-Menşuratü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

CESSAS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sadık Kamhavi, Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1985.

CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu'l-luğa ve sıhâhi'l-Arabiyye*, thk: Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1407/1987.

İbnü'l-**CEVZÎ**, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsir*, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987/1407.

CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed eş-Şerif, *Kitâbu't-Tarîfât*, thk. İbrahim Ebyârî, Beyrut, 1405/1984.

CORA, Mustafa, *Kur'ân'a göre Hevâ*, Doktora Tezi, Ankara, 2007.

COŞKUN, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, ts.

ÇİFÇİ, Ebu Seyif, *İslam'da İsrâf ve Lüks*, Elif Matbaacılık, Ankara, 1972.

Ebu **DAVUD**, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, *Sünenu Ebî Davud*, Dârü'l-Fikr, ts.

DEMİR, Selim, *Kelam İlmi Açısından Kur'ân ve Sünnet'te Kibir*, Y. Lisans tezi, Konya, 2010.

DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'ân'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*, Ensar yayınları, İstanbul, 2010.

-----, *Kur'ân'a Göre Temel Hak ve Özgürlükler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.

-----, *Kur'ân'ın Temel Konuları*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

İbn **DÜREYD**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri, *Cemheretü'l-luga*, thk: Remzi Münir Dâru'l-İlm lilmelâyîn, Beyrut, 1987.

EKİN, Yunus, “Dünyevîleşmeye Bir Çözüm Olarak İnfak Anlayışı”, Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi.

ERBAY, Celal, “Nafaka”, DİA., İstanbul, 2006.

-----, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, Göktürk Yayınevi, Bakü, 1995.

ERDEM, Hüsameddin, *Sondevir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 1996.

ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

İbnü'l-**ESİR**, Ebü's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed, *en-Nihaye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi, Kahire, Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1963.

el-**EZHERÎ**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzîbu'l-Luğa*, Dâru İhyai't-Türasî'l-Arabi, Beyrut, 2001.

el-**FERÂHİDÎ**, Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, Müessesetü'l-A'lemi Li'l-Matbu, Beyrut, 1988.

el-**FÎRÛZÂBÂDÎ**, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *Besâir zevi't-temyîz fî letâifi'l-kâtâbi'l-azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, İhyâu't-turâsî'l-islâmiyyî, Kahire, 1416/1996.

----- *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1416/1986.

-----, *Tenvirü'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbas*, İntişarat-ı İstiklal, Tahran, ts.

GAZZALÎ, Ebû Hâmid Huccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *İhyau Ulûmi'd-Dîn*, terc. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976.

----- *Kimya-ı Saadet*, trc. Mehmet A. Müftüoğlu, Çelik Yayınevi, İstanbul, ts.

el **GIRNATÎ**, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî, *et-Teshîl liulûmi't- tenzîl*, Dâru'l-kütübü'l-arabiyye, Lübnan, 1983/1403.

GÜLER, İlhami, "Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık: Dünyevileşme", İslâmiyât Dergisi, IV (2001) sayı 3.

GÜNDÜZALP, Zübeyr, *Nefis Muhasebesi*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2010.

GÜREL, Ramazan, *Din Eğitimi Açısından Kur'ân'a göre Münafıklık Kavramı*, (Yükseklisans tezi), İstanbul, 2007.

HÂDİMÎ, Muhammed Mevlana Ebu Said, *Tarihat-ı Muhammediyye Şerhi*, Rdk. Bedrettin Çetiner, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1990.

HAMİDULLAH, Muhammed, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, (trc. Salih Tuğ), Yağmur yayınları, İstanbul, 1991.

İbn **HANBEL**, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed, *el-Müsned*, Müessesetü Risale, 1999.

İbn **HALDUN**, *Mukaddime*, Kahire, 1401,

İbn Ebî **HÂTİM**, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim: müsneiden an Resulillah ve's-sahabe ve't-tabiin*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekke, Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz, 1997/1417.

HATİP, Abdulaziz, "İslam ve Terör," Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuası = Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmi Mecmuası, 2007, sayı: 7.

Ebu **HAYYAN**, Esirüddin Muhammed b. Yusuf Ceyyani Endelüsi, *Bahri'l-muhit*, Dârü'l-Fikr, 1983.

HEYET, *el-Mevsuatü'l-fıkhiyye*, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1986.

HEYET, *el-Mu'cemü'l-vasit*, Mektebetü's-Şurûki'd-duveliyye, 1425/2004.

HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmaü'z-zevaid ve menbaü'l-fevaid*, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-ilmiyye, 1988.

el-**HİNDÎ**, Alauddin Ali b. Hisâmuddin b. Kadı Han el-Müttaki, *Kenzü'l-ummal fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Bekri Hayyânî, Saffet Sakka, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1981/1401.

el-**İSFEHÂNÎ**, Hüseyin b. Muhammed, er-Râğıb, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Seyyid Geylani, Dârü'l-marife, Lübnan, ts.

el-**İSTANBULÎ**, İsmail Hakkı b. Mustafa *Ruhu'l-Beyan*, Daru'l-fikr, Beyrut, ts.

KADI İYAZ, *eş-Şifâ* (nşr. Muhammed Emin Karaaü ve diğerleri), Dımaşk, 1932.

KARATAŞ, Osman, *Kur'ân'da Nefis Muhasebesi*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2009.

el-**KÂSÂNÎ**, Alauddin Ebu Bekir b. Mesud b. Ahmed, *Bedâiu's-Sanâi' fî tertîbiş-şerâi'*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.

KAYA, Ayhan, *Bir Özveri Davranışı Olarak Kur'ân'a Göre İnfak*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009.

KAYHAN, Veli, “Kur'ân'a Göre İsrâf ve İktisat”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2006), sayı:2.

KEKLİK, Nihat, “Bilgi Nazariyesi ve İman” *İslam Düşüncesi*, 1967, cilt: I, sayı: 3.

İbn **KESİR**, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu'l-kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut, 1996/1416.

KILIÇ, Sadık, *Fıtratın Dirilisi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

KONYALI, Mehmet Vehbi Efendi, *Ahkâm-ı Kur'âniyye*, Fatih matbaası, İstanbul, 1966.

el-**KUHTÂNÎ**, Meryem Abdu'l-Hâdi Muhammed, *el-İsrâf beyne'l-hitâbi'l-Kur'ânî ve ru'yeti's-şâiri'l-câhiliyyi menâhihi'l-ictimaiyye ve esâlîbihi'l-beyâniyye*, h.1418.

KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, tsh., Ahmed Abdülalim Berduni, Kahire, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1967.

KUŞEYRÎ, Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik, *er-Risale*, Thk: Abdulhalim Mahmud, Muhammed b. eş-Şerif, Daru'l-Maarif, Kahire, ts.

KUTUB, Seyyid, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, Durûku's-şurûk, Kahire, 2001.

KÜÇÜKKALAY, Hüseyin, “Kur'ân-ı Kerîm ve Fakirlik Problemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995/2.

İbn **MACE**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, *Sünenu İbn Mace*, Kahire, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, 1975/1395.

EL-MAĞRİBÎ, Ali Abdülfettah *İmâm Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî ve ârâühü'l-kelâmiyye*, Kahire 1985.

İbn **MANZUR**, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Dâru'l-Mearif, Kahire, 1119.

el-**MÂTURÎDÎ**, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr, *Kitâbu'l-tevhid*, Thk. Fethullah Halîf, Dâru'l-câmiâtî'l-mısıryye, İskenderiyye, ts.

el-**MÂVERDÎ**, Ebu'l-Hasan *Edebu'l-dunyâ ve'd-dîn*, Dâru ikra', Beyrut, 1985.

el-**MEKKÎ**, Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Hârisî, Ebu Tâlib, *Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tariki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. Asım İbrahim el-Kıyâlî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1426/2005.

el-**MENÂVÎ**, Muhammed Abdurrauf, *et-Tevkîf alâ muhimmâti't-Teârif*, thk. Muhammed Ramazan ed'Daye, Beyrut, 1410.

el-**MERĞİNÂNÎ** Ali b. Ebîbekr b. abdicelil el-Ferğânî, *el-Hidaye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabiyyî, Lübnan, ts.

MERT, Muhit, “Nesefî’de iman-bilgi ilişkisi” *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2001.

MEŞHUR, Nimet Abdullatif, *el-mevsûatu'l-islâmiyyeti'l-âmme*, ‘İsraf’, Editör: Mahmud Hamdi Zakzuk, Kahire, 2001.

el-**MEVDÛDÎ**, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-kurân*, trc. Muhammed Han Kayani, İnsan yayınları, İstanbul, 1987.

el-**MUHALLÎ**, Muhammed b. Ahmed Abdurrahman b. Ebîbekr, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *Tefsîru'l-celâleyn*, Dâru'l-hadîs, Kahire, ts.

el-**MUHASİBÎ**, *er-Ri'aye li hukûkillâh*, (çev. Abdulhakim Yüce), Isık Yayınları, İstanbul, 2011.

MUKÂTİL, Ebü'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, thk. Ahmet Ferîd, Dâru'l-Kütübü'l-ilmiyye, Beyrut, ts.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, *Sahihi Müslim*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, ts.

NESÂÎ, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.

NESEFÎ, Ebü'l-Berekat Hâfîzüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-tenzil ve hakâiuku't-te'vil*, Dâru'l-kelîmu't-tayyib, Beyrut, 1419/1998.

en-**NİSÂBURÎ**, Nizameddin el-A'rec Hasan b. Muhammed Nizameddin, *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-furkan*, Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, Lübnan, 1996/1416.

İbn **NUCEYM**, Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed, *Bahru'r-râik Şerhü kenzu'd-dekâik*, Dâru'l-kitâbu'l-İslâmiyye, ts.

ÖZCAN, Ruhi, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1996.

PUSMAZ, Durak, “Kur'ân-ı Kerîm'de İnfak Kavramı”, Diyanet İlmî Dergisi, Ekim-Kasım, Aralık 1999, sy.4.

RABBANÎ, İmam, *el-Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ts.

RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefâtihü'l-gayb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut, 1990/1411.

SA'DÎ, Abdurrahman b. Nasır, *Teysirü'l-kerîmi'r-rahman fî tefsiri kelâmî'l-mennan*, thk. Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 2000/1421.

SALMAN, Yüksel, Dr. Mehmet Canbulat, Dr. Yaşar Yiğit, *Hz. Peygamber'in Örnekliği, İslâm'ın Sosyal Dayanışma ve İsrafa Bakışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.

SEÂLİBÎ, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezairi, *Cevâhirü'l-hisân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Müessesetu'l-a'lamî, Beyrut, ts.

es-SEDLÂN, Salih b. Gânim b. Abdullah b. Süleyman b. Ali, *et-Tevbetu ilallâh*, Dâru balensiyye, 1416,

es-SELMÂN, Abdulaziz b. Muhammed b. Abdulmuhsin *Mevâridü'z-zam'ân lidurûsi'z-zamân*, h.1424.

----- *Miftâhu'l-ezkâr li't-tehhübi lidâri'l-karâr*, ts.

SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahrü'l-ulum, Dâru'l-Fikr*, Beyrut, ts.

es-SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsuddin el-eimme *el-Mebsût*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1414/1993.

es-SEVRÎ, Süfyân b. Said b. Mesrûk, *Tefsîr-u süfyânî's-Sevrî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1403.

SEYYÎD, Mehmet, *Usul-i Fıkıh Medhal*, haz. Selcuk Camcı, Işık Akademi Yay. İstanbul, 2011.

SOYSALDI, Mehmet, “Kur'an'da İsrâf Kavramı”, *Samsun*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi, 2005, Sayı: 18-19.

-----, “İslamda Tevbe”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, Mayıs 2001, Sayı: 6.

Ebu's-SUÛD, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmad, *İrşadü'l-akli's-selim ila mezaya'l-Kur'ân-ı Kerim*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts.

SUYUTÎ, Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürri'l-mensur fi't-tefsiri'l-me'sur*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1983/1403.

-----, *el-Fethu'l-kebîr fî zımmi'z-ziyâdeti ila'l-câmi'i's-sağîr*, Daru'l-fikr, Beyrut, 2003.

-----, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, IV. Bsk., İstanbul, 1978.

ŞENER, Sami, “İsrâf”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000.

ŞEVKANÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, *Fethül-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsir*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983/1403.

İbn Ebî **ŞEYBE**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-asar*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyad, Mektebetu'r-Ruşd, 1409.

eş-ŞİNKÎTÎ, Muhammed el-Emin b. Muhammed b. el-Muhtâr el-Cengî, *Edvâu'l-Beyan fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, thk: Mektebetu'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995/1415.

TABERÂNÎ, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi, *el-Mu'cemü'l-kebir*, (thk. Hamdi Abdülmecid Selefî), Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1986/1406.

TABERÎ, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1984.

TEMEL, Nihat, *Kur'ân'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. İstanbul, 2001.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire, 1975.

TOPALOĞLU, Bekir, “Peygambere Saygısızlığın Dinî Hükümü,” *Diyanet Dergisi*, 1989, c.25, sy.4.

TOPRAK, Süleyman, “Günümüz Toplumunda İman Problemi”, II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri(Kasım, 1998), Ankara, 2003.

ÜNAL, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2011.

VAHİDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi, *el-Veciz fî tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, Beyrut ed-Dâru's-Şamiyye, Dimaşk, Dârü'l-Kalem, 1995/1415.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Peygamber”, DİA.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dini*, Eser Yayınevi, İstanbul, ts.

YENİÇERİ, Celal, *İslam Açısından Tüketim ve Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

YILMAZ, Ali, “Kur'ân'a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, sayı:20.

YOLCU, Mehmet *Kur'ân'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004.

ZEBİDÎ, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1975.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b.Ömer, *Esâsu'l-Belâğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1399/1979.

-----, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyunü'l-ekavil fî vücûhi't-te'vil*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts.